

ΤΕΧΝΗ

Για τον εκπαιδευτικό

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΤΕΧΝΗ

Για τον εκπαιδευτικό

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΚΑΙ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ Γιάννης Γεωργίου, Μαρία Δημητρίου, Εύα Πολίτου

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ Μανώλης Δημητρίου
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ Γαβριέλλα Σωτηροπούλου
ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ Ειρήνη Τσομπάνη

ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ ΕΚΔΟΤΙΚΗ Ε.Π.Ε.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΕΡΓΟΥ Αθανάσιος Γκότοβος

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας - Τομέας Παιδαγωγικής
Τηλ.: 06510 95719/95683 Fax: 06510 42542
e-mail: roma@cc.uoi.gr
<http://www.uoi.gr/ROMA>

ISBN 960-8157-21-8
ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ Ξ003
Κ.Π. 034/02

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
Χαλκοτεχνία – Σιδηρουργία	19
Τα όργανα παίζουν	27
Οι Τσιγγάνοι και το ελληνικό δημοτικό τραγούδι	35
Οι οργανοπαίχτες	41
Η μαγεία του τραγουδιού	61
Ο χορός	65
Το θέατρο	75
Ο κινηματογράφος	103
Άλλες εικαστικές τέχνες	119
Η τέχνη του λόγου	125
Η ποίηση	139
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	142

Υλικό για την αξιοποίηση του πολιτισμού των Τσιγγάνων μαθητών δε σημαίνει, κατά τη γνώμη μας, υλικό που αναφέρεται στους Τσιγγάνους αλλά υλικό που επιτρέπει στους Τσιγγάνους μαθητές να εκφραστούν, να δράσουν και να αποκτήσουν προσόντα, συλλειτουργώντας με τους συμμαθητές τους. Υλικό που τους επιτρέπει να επικυρώσουν τον (όποιο) πολιτισμό τους **μέσα στην και μέσα από** τη σχολική διαδικασία και να βελτιώσουν τη σχολική τους θέση και απόδοση. Ως εκ τούτου, η επικέντρωσή μας στον «τσιγγάνικο πολιτισμό» δεν μπορεί παρά να είναι θεματικά προσανατολισμένη, να συνδέεται οργανικά με το αναλυτικό πρόγραμμα και να αποτελεί το κλειδί για την πρόσβαση σε αυτό.

Το υλικό που προτείνουμε, λοιπόν, έχει πρώτα απ' όλα στόχο να συμβάλει στην αναθεώρηση της ίδιας της σχέσης των μαθητών (αλλά και των εκπαιδευτικών) με τη σχολική και, γενικότερα, τη μαθησιακή διαδικασία.

Πρόκειται για ένα σώμα πηγών (ιστορικά και λογοτεχνικά κείμενα, άρθρα και συνεντεύξεις, αφηγήσεις, τραγούδια, παραμύθια),* στις οποίες μπορεί να ανατρέξει ο εκπαιδευτικός, προκειμένου να αντλήσει στοιχεία για να εμπλουτίσει το μάθημά του. Οι πηγές αυτές θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σε σχέση με τις θεματικές ενότητες των σχολικών βιβλίων.

Η παρουσία Τσιγγάνων μαθητών είναι η πρόκληση για την ανα-συγκρότηση της δικής μας διδακτικής παρουσίας. Τα παιδιά που είχαμε στο μυαλό μας όταν φτιάχναμε το υλικό μας δεν είναι «εθνογραφικά παραδείγματα», αλλά μαθητές των οποίων η φοίτηση σε μία σχολική μονάδα θέτει συγκεκριμένα παιδαγωγικά ζητήματα. Οι «Τσιγγάνοι» στην τάξη μας αντιπροσωπεύουν, πιστεύουμε, τη

---

* Σε κάθε κείμενο έχει διατηρηθεί η ορθογραφία του πρωτοτύπου.

δυνατότητα ανατροπής του συνηθισμένου πρίσματος υπό το οποίο «βλέπουμε» το αναλυτικό πρόγραμμα, τα σχολικά βιβλία, την πρακτική μας, τις σχέσεις μας με τους μαθητές, τελικά την ίδια μας τη δουλειά.

Για το λόγο αυτό, επιδιώξαμε να βοηθήσουμε τον εκπαιδευτικό να επεξεργαστεί πιο ελκυστικές μορφές παράδοσης της διδακτέας ύλης, δηλαδή μορφές περισσότερο ανοιχτές στην εμπειρία των ίδιων των μαθητών. Δεύτερον, επιχειρήσαμε να προτείνουμε τρόπους για μια οικονομικότερη και περισσότερο ευέλικτη οργάνωση της ύλης. Προσπαθήσαμε, δηλαδή, να δώσουμε ιδέες για μια τέτοια οργάνωση του μαθήματος που θα επιτρέψει σε μαθητές με διαφορετική εξοικείωση με τη σχολική ύλη, αλλά και με διαφορετικά επίπεδα αναγνωστικής ικανότητας, να συμμετάσχουν στην ανάπτυξη του ίδιου θέματος: ακόμη, να προσφέρουμε ιδέες για τη συμπύκνωση της ύλης ή και για τη διαθεματική προσέγγιση ορισμένων ενότητων, έτσι ώστε οι μαθητές των προπαρασκευαστικών τμημάτων να μην περιορίζονται μόνο στην κατάκτηση του μηχανισμού ανάγνωσης και γραφής και να μη στερούνται τα εφόδια –αλλά και τη χαρά– που προσφέρει η επαφή με τα υπόλοιπα μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος.

Στο υλικό μας, το οποίο και θεωρούμε ότι δεν απευθύνεται αποκλειστικά σε Τσιγγάνους μαθητές, δεν μπορούμε ούτε και είναι ακριβές να παρουσιάζουμε τους Τσιγγάνους ως μια ανεξάρτητη από τις άλλες ομάδες, αλλά ως τμήμα –και εν μέρει ως παράγωγο– ευρύτερων ιστορικών και κοινωνικών διαδικασιών.

Η φιλοσοφία που υιοθετήθηκε κατά τη σύνταξη του υλικού απέφυγε να δώσει κλειστές (και απο-κλειστικές) απαντήσεις είτε σχετικά με τις πολιτισμικές ταυτότητες των αποδεκτών είτε σχετικά με το μαθησιακό επίπεδο και τις μαθησιακές τους ανάγκες. Ιδωμένο υπό

αυτό το πρίσμα, το υλικό μας δεν μπορεί ούτε να αντιμετωπιστεί ούτε να λειτουργήσει ως εναλλακτικό βιβλίο. Δεν αποτελεί παρά ένα «πακέτο» ιδεών για εναλλακτική χρήση των υπάρχοντων σχολικών βιβλίων, ένα **σύνολο προτάσεων**, ανάμεσα στις οποίες οι εκπαιδευτικοί καλούνται να αναζητήσουν εκείνες που ταιριάζουν στην περίπτωση τους.

Ο πολυσυλλεκτικός χαρακτήρας του υλικού, καθώς και η αποφυγή ενιαίας μορφής, δεν έχει να κάνει τόσο με τις δυνατότητες της παραγωγής, όσο με τη φιλοσοφία μας: **σχεδόν καθετί μπορεί να αποτελέσει διδακτικό υλικό.**

Όσα κομμάτια θεωρηθούν κατάλληλα να χρησιμοποιηθούν χρειάζονται την **παρέμβαση του εκπαιδευτικού**, τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τη μεθοδολογία, γιατί ο εκπαιδευτικός είναι εκείνος που τελικά γνωρίζει την τάξη του.

Τα κείμενα που συμπεριλαμβάνονται στο υλικό δεν τα συγκεντρώσαμε για να διαβαστούν στην τάξη, αλλά για να αποτελέσουν πηγή πληροφοριών που ελπίζουμε να δώσει ιδέες και να **τροφοδοτήσει μία πολλαπλότητα δραστηριοτήτων**: θεατρικούς αυτοσχεδιασμούς, τραγούδια, παιχνίδια, εκθέσεις, κόμικς και ό,τι άλλο υπαγορεύσει η δυναμική της τάξης, καθώς και οι προτιμήσεις και τα ταλέντα του κάθε εκπαιδευτικού.

Το υλικό, λοιπόν, που προτείνουμε δεν έχει στόχο να αντικαταστήσει τα βιβλία του αναλυτικού προγράμματος και να αποτελέσει ειδικό διδακτικό υλικό για τους Τσιγγάνους μαθητές. Είναι υλικό **συμπληρωματικό**. Κι ακόμα, το υλικό μας έχει **ενδεικτικό και παραδειγματικό** χαρακτήρα.

Κι αυτό, για δύο λόγους. Πρώτα πρώτα, γιατί πιστεύουμε ότι το πολιτισμικό κεφάλαιο των μαθητών μας δεν μπορούμε να το προδικάσουμε, αντίθετα καλούμαστε να το ανακαλύψουμε. Δεύτερον, γιατί εκείνο που έχει σημα-

σία είναι το πώς θα καταστήσουμε αυτό το «κεφάλαιο» λειτουργικό μέσα στη διδακτική διαδικασία και για τους σκοπούς αυτής της διαδικασίας. Και τη γνώση αυτής της διαδικασίας –με τις επιμέρους ιδιαιτερότητές της– την έχει τελικά ο εκπαιδευτικός, που η δουλειά μας ελπίζουμε να τον βοηθήσει.

Η συγγραφική ομάδα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο θεός τότε έδωσε στον Τσιγγάνο
μια οφρυδίτρα και του είπε:
«Τα δώρα που σου δίνω είναι μεγάλα,
αλλά το μεγαλύτερο απ' όλα είναι
η οφρυδίτρα, γιατί κανένας άνθρωπος
που την έχει δε θα είναι ποτέ μόνος.

Όταν είσαι λυπημένος, φύσιξε τη οφρυδίτρα
και θα ακούσεις μουσική που θα είναι
ένας συνδυασμός από τσιγγάνικα βιολιά
και ουράνες άρπες.

Γλυκύτερη και καθαρότερη μελωδία
δεν υπάρχει στη γη ή στον ουρανό».

Οι καλύτερες ικανότητες των Τσιγγάνων
συγκίνηση και επηρεάζουν πολλούς σπουδαίους
αρθρώπους των γραμμάτων και των τεχνών.

Η Μαγική Σφυρίχτρα

Ο γύφτος δεν απήντησεν
δι' ενάρθρου φθόγγου,
αλλ' ηκούσθη μόνον
εν πνιγμένον χμου,
εξελθόν
εκ του στόματός του.

Αλ. Παπαδιαμάντης,
Η Γυφτοπούλα

Στα παλιά χρόνια, όταν οι Τσιγγάνοι, όπως και πολλοί άλλοι άνθρωποι, ζούσαν νομαδική ζωή προτού αρχίσουν να κατοικούν στις πόλεις, υπήρχε ένας Τσιγγάνος φτωχούλης που, απογοητευμένος καθώς ήταν, ξάπλωσε κάτω από ένα δένδρο και άρχισε να κλαίει. Ο Θεός στον ουρανό άκουσε τα κλάματά του και παρουσιάστηκε μπροστά του λέγοντας: «Τσιγγάνε, γιατί κλαις;».

Ο Τσιγγάνος κοίταξε πάνω λυπημένα και είπε: «Κλαίω γιατί δεν έχω φαγητό και όταν ο ήλιος δύει δεν υπάρχει φως και κρυώνω, και ακόμη δεν υπάρχει μουσική να κάνει την καρδιά μου χαρούμενη. Το μόνο που σκέφτομαι είναι ο πόνος, η λύπη και η μοναξιά. Γι' αυτό το λόγο κλαίω».

Ο Θεός συγκινήθηκε από την ιστορία του φτωχούλη και τον πρόσταξε να σηκωθεί λέγοντάς του: «Πάρε αυτό το μαντίλι. Όποτε είσαι πεινασμένος, θα το απλώνεις και τότε τα πιο νόστιμα και πικάντικα φαγητά θα εμφανίζονται πάνω του».

«Εάν το κρύο και το σκοτάδι σε περικυκλώνουν, πάρε αυτό το δακτυλίδι και τρίψ' το απαλά και η ζέστη και το φως θα ξεπηδήσουν από μέσα του».

Ο Θεός τότε έδωσε στον Τσιγγάνο μια σφυρίχτρα και του είπε: «Τα δώρα που σου δίνω είναι μεγάλα, αλλά το μεγαλύτερο απ' όλα είναι η σφυρίχτρα, γιατί κανένας άνθρωπος που την έχει δε θα είναι ποτέ μόνος. Όταν είσαι λυπημένος, φύσηξε τη σφυρίχτρα και θα ακούσεις μουσική που θα είναι ένας συνδυασμός από τσιγγάνικα βιολιά και ουράνιες άρπες. Γλυκύτερη και καθαρότερη μελωδία δεν υπάρχει στη γη ή στον ουρανό».

Ο Τσιγγάνος γεμάτος ευγνωμοσύνη έπεσε μπρούμυτα με ταπείνωση στο Θεό, κλαίγοντας και πάλι, αλλά αυτή τη φορά από χαρά. Όταν σήκωσε το βλέμμα ψηλά, ο Θεός είχε γίνει άφαντος.

Τώρα ο Τσιγγάνος ήταν ανυπόμονος να δοκιμάσει τα μαγικά του δώρα, αλλά πριν προλάβει να ερευνήσει τις μαγικές του δυνάμεις, τον συνέλαβαν για αλητεία και τον έριξαν σε ένα σκοτεινό και κρύο κελί. Ελπίζοντας στην επιτυχία αλλά

και φοβούμενος την αποτυχία, έβγαλε το μαντίλι του και το άπλωσε στο σκοτεινό και υγρό πάτωμα της φυλακής. Αμέσως το δωμάτιο πλημμύρισε από την ευχάριστη μυρουδιά σπώνων και εξωτικών φαγητών. Έκθαμβος από τη θέα, ο Τσιγγάνος έτριψε το μαγικό δακτυλίδι: όλη η φυλακή έλαμπε και άστραφτε σαν εκατομμύρια αστέρια, και το υγρό πάτωμα έγινε στη στιγμή ολόζεστο. Αφού έφαγαν όλοι οι έκπληκτοι κρατούμενοι, ο Τσιγγάνος έριξε μια με τη σφυρίχτρα του, και απαλές μελωδίες μιας όμορφης μουσικής γέμισαν τον αέρα.

Η κόρη του διευθυντή της φυλακής γοπεύτηκε από τη μουσική και σύντομα έμαθε για τις μαγικές ιδιότητες του μαντιλιού, του δακτυλιδιού και της σφυρίχτρας. Ήταν ένα πολύ απαιτητικό και κακομαθημένο παιδί και όταν της αρνιόταν κάποιος κάτι, νευρίαζε τόσο που από τα νεύρα της αρρώσταινε, σε σημείο μάλιστα που ο πατέρας της νόμιζε ότι θα πέθαινε.

Και έτσι, όταν ζήτησε τα μαγικά αντικείμενα, ο αρχιφύλακας πήγε στη φυλακή και προσπάθησε να τα αγοράσει από τον Τσιγγάνο.

«Σε παρακαλώ, άσε με να αγοράσω το μαγικό σου μαντίλι, το δακτυλίδι και τη σφυρίχτρα» παρακάλεσε ο φύλακας «διαφορετικά η κόρη μου θα αρρωστήσει και ίσως να πεθάνει».

Ο Τσιγγάνος απάντησε: «Κανείς δεν μπορεί να αγοράσει τέτοιους θησαυρούς, αλλά αν φέρεις την κόρη σου στη φυλακή, πιθανόν κάτι να κανονίσουμε».

Σε λίγη ώρα ο φύλακας και η κόρη του στέκονταν έξω από το κελί του Τσιγγάνου περιμένοντας να ακούσουν τους όρους του παζαρέματος. Ο Τσιγγάνος είπε ότι θα συμφωνούσε να δώσει τα μαγικά αντικείμενα στην κόρη του φύλακα, αν ο πατέρας της συμφωνούσε να δεχτεί τέσσερα αιτήματα που ο Τσιγγάνος θα έκανε.

Είναι ανόητος, σκέφτηκε ο φύλακας. «Κόρη μου, γρήγορα! Φέρε μολύβι και χαρτί να συντάξουμε ένα επίσημο συμβόλαιο». Σε λίγα λεπτά το συμβόλαιο είχε γραφτεί και

Κι έρχεται ν' απαντήσει
στην τέχνη με θέμα
τους Τσιγγάνους η τέχνη
των ίδιων των Τσιγγάνων.

Ο Έλληνας Τσιγγάνος
Γιάννης Αλεξίου
από την Κομοτηνή
γράφει τα ποιήματά του

υπογραφτεί και τα μαγικά πράγματα είχαν δοθεί στην εγώστρια κόρη. Καθώς έστριβαν για να φύγουν από τη φυλακή, ο Τσιγγάνος ζήτησε την άδεια να θέσει τις τέσσερις απαιτήσεις του και ο φύλακας του την έδωσε χωρίς δισταγμό, γιατί ήταν πολύ χαρούμενος που είχε αποκτήσει τα μαγικά δώρα.

Ο Τσιγγάνος τότε έθεσε την πρώτη του ερώτηση: «Θα αρνιόσουν να ελευθερώσεις εμένα και τους συγκρατούμενούς μου;».

Ο φύλακας μισούσε περισσότερο από οτιδήποτε άλλο να κάνει αυτό το πράγμα, καθότι είχε λάβει ένα χρηματικό ποσό για κάθε κρατούμενο στη φυλακή του, αλλά δεν είχε άλλη επιλογή παρά να απαντήσει όχι.

Ο Τσιγγάνος τότε έκανε τη δεύτερή του ερώτηση: «Θα αρνιόσουν να μου δώσεις το σπίτι σου και τα κτήματά σου;».

Ξανά η απάντηση έπρεπε να είναι ένα απρόθυμο όχι.

Ο Τσιγγάνος τότε έκανε την τρίτη ερώτηση: «Θα αρνιόσουν να μου 'δινες πίσω τους μαγικούς θησαυρούς μου;».

«Αλίμονο, δεν μπορώ να αρνηθώ» φώναξε ο δυστυχής φύλακας «γιατί έχω υπογράψει το συμβόλαιο. Με έχεις εξαπατήσει και είμαι κατεστραμμένος. Τι περισσότερο μπορείς να μου πάρεις; Κάνε την τελευταία ερώτηση».

Ο Τσιγγάνος χαμογέλασε. «Θα αρνιόσουν να μου έδινες την κόρη σου για παντρεία;».

Ο πτηνός πατέρας απάντησε: «Αν είσαι τόσο καλός σαν σύζυγος όσο είσαι σαν γητευτής και έμπορος, τότε θα ήμουν πολύ δυστυχής να σου αρνηθώ την άδεια να παντρευτείς την κόρη μου. Ίσως να μπορέσεις να τη μάθεις να μην είναι τόσο άπληστη και κακομαθημένη.

Οι εγωιστικές επιθυμίες της σίγουρα με έχουν καταστρέψει, αλλά εάν κάποιος μπορεί να τη στρώσει, αυτός ο κάποιος θα πρέπει να έχει την εφευρετικότητα και ευρηματικότητα ενός Τσιγγάνου».

Παραμύθι από το Μεξικό, από το βιβλίο
της Diane Tong, *Gypsy Folktales*

Ο αστόχαστος θα πιστεύη πως ένας ποιητής διαλέγοντας βρίσκει τα θέματά του, καθώς ένας μουσικός αριστοτέχνης, μονάχα για να δείξη την τέχνη του δοξαριού του απάνω στου βιολιού τις χορδές. Τίποτε δε διάλεξα. Ο ποιητής δε διαλέει, πυρώνεται και πάει μπροστά, κατόπι, και στα καθέκαστα, έρχεται η υπομονετική και ξεδιαλέχτρα δουλειά. Ίσα ίσα, γιατί σταμάτησα στο γύφτο θα πη πως είμαι κ' ένας γύφτος, η ψυχή μου είναι και τέτοια.

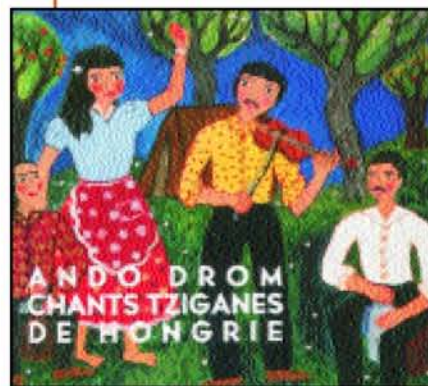
Μα η ψυχή μου είναι πολυπρόσωπη, κι ανίσως και στοχάζεται μοναχική, τον κόσμο κλει στο λογισμό της, χίλιες οι αγάπες της. Μπορώ να κράξω με τον ποιητή: «Χίλιες χρυσές λιανοκάμωτες αλυσίδες με δένουνε με την πραγματικότητα». Κ' η μεγάλη μου αγάπη, απάνω απ' όλες, η νεράιδα του τραγουδιού.

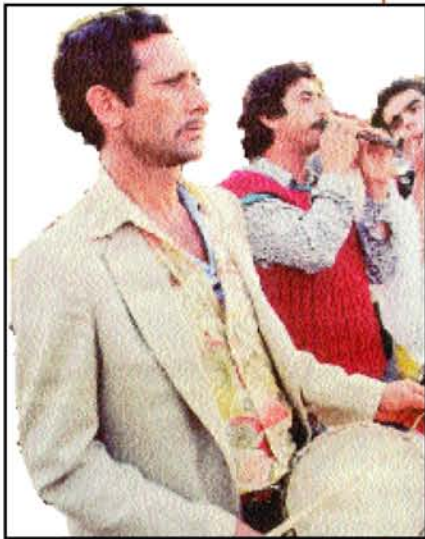
Τίποτε δε μας φαίνεται πως δανειστήκαμε, μα και μπορούσαμε να πούμε πως είναι δικό μας. Τα μέτρια κινδυνεύουν να χαντακωθούν από το θησαύρισμα των ξένων ιδεών, οι φτωχοί χάνονται από τα δανεικά, γιατί είν' αδύνατο να τα εξοφλήσουν. Για τον τεχνίτη και το δάνεισμα είν' έν' από τα όργανα της πρωτοτυπίας του. Από την ώρα που θα μπορούσε κριτής να μου πη πως το ποίημά μου είναι κάτι πρωτάκουστο που δε θυμίζει τίποτε παρόμοιο, θα υποψιάζομουν ή πως δεν αξίζω εγώ ή πως δεν αξίζει ο κριτής μου.

Κ' εδώ θα ταίριαζε αν θυμηθούμε και κάποια σημαντικά λόγια από τον Πλατωνικό «Φαίδωνα»: «Τον ποιητήν δέοι, είπερ μέλλοι ποιητής είναι, ποιείν μύθους, αλλ' ου λόγους». Με το μύθο πήρα να δουλέψω. Ο Γύφτος, τύπος της φυλής του διαλεκτός, μπορούσε να κράξη σαν τον Ηράκλειτο: «εις εμοί χίλιοι», όμως αταίριαστος μέσα στους ομόφυλους, «ξεχωριστός μέσα στους ξεχωριστούς», έχει βαθειά τη συνείδηση της αξίας της συντροφικής ζωής, και δεν τα ταιριάζει με τη συντροφιά, θέλει να δουλέψει σαν τους άλλους, και δεν το δύνεται, δοκιμάζει την τέχνη, και κάθε τέχνη του είναι στενή κι ανάποδη, στενή κι ανάποδη και η αγάπη του που

Οι καλλιτεχνικές
ικανότητες των Τσιγγάνων
συγκίνησαν και
εππρέασαν πολλούς
σπουδαίους ανθρώπους
των γραμμάτων και
των τεχνών.

Ο μεγάλος μας ποιητής,
ο Κωστής Παλαμάς,
στην τέχνη του «γύφτου»
αναγνωρίζει τα σημάδια
της ποιητικής τέχνης.
Δικό του είναι
το διπλανό απόσπασμα.

τόσο πλατειά την ωνειρεύτηκε. Τέλος μια μέρα βρίσκει ένα μυστηριώδες βιολί, κληρονομιά από κάποιο γέροντα ιερό προφήτη. Παίρνει το βιολί και με το παίξιμό του βρίσκεται σε νέος άνθρωπος. «Στο νου του πρόβαλε, καθώς λέει ο Λεοπάρδης στην "Ασπασία" του, νέος ουρανός, νέα γη, και μια θεία ακτίδα». Οι άνθρωποι ανατριχιάσαν και θυμώσαν πιο πολύ με το βιολί του, μα τα παιδιά, οι μελλόμενοι άνθρωποι, γοπεύονται από το βιολί του, και του φτάνει. Τέτοιο, απάνω κάτω, το παραμύθι.

Τι τη θέλεις να την πάρεις
την Τσιγγάνα τι γυρεύεις
να την παντρευτείς;
Αυτή που έκαψε παιδάκια
αυτή που έκλεισε σπιτάκια
πρόσχε να μην παρασυρθείς.

Το τσιγγάνικο το αίμα την τρελαίνει
ρίχνει μες στις φλέβες της φωτιά.
Θα σου το πει, θα σε προδώσει
και την καρδιά σου θα πληγώσει
στάσου τώρα πριν καταστραφείς.

Τι τη θέλεις να την πάρεις την Τσιγγάνα
τι κι αν είναι όμορφη πολύ;
Μπορεί να κλαίει, να χτυπιέται
σε λίγο μάλλον θα τραβιέται
ας' τηνε να φύγει την τρελή.

(B. Τσιτσάνης, 1950)

Η τσιγγάνικη τέχνη είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την ίδια την τσιγγάνικη ζωή. Τέχνη και ζωή στο τσιγγάνικο συγκείμενο αλληλοπεριχωρούνται. Το εμπόριο, η μουσική, ο χορός, η προφορικότητα, έτσι όπως αναδύεται μέσα από τη γλώσσα των Ρομά, με τις παροιμίες, τα τσιγγάνικα τραγούδια και τα παραμύθια, είναι η έκφραση και προέκταση του βίου τους.

Είναι και η τέχνη που εντυπώνεται στα διάφορα επαγγέλματα που ασκούν μέχρι σήμερα οι Τσιγγάνοι.

Από τον καλαθοπλέκτη, το σιδηρουργό και το χαλοποιό μέχρι και το μουσικό στα σύγχρονα κέντρα διασκέδασης.

Η εκφραστικότητα με την οποία ο Γύφτος μουσικάντης θα μας ταξιδέψει, παίζοντας το ταξίμι του. Η πλαστικότητα που θα δώσει ο Γύφτος σιδεράς στο καλλιτέχνημά του, όσο «καθημερινό» κι αν είναι.

Η έμπνευση και η ζωντάνια με την οποία η γιαγιά Τσιγγάνα θα αφηγηθεί το παραμύθι, που μοιάζει σαν να αναβλύζει νερό από το πηγάδι της ζωής.

Η ταχύτητα και η επιδεξιότητα με την οποία ο Ρώμης καλαθοποιός θα «πλέξει» τη φύση σε ένα κοφίνι, καθιστός στο χώμα και με το χαμόγελο ζωγραφισμένο στο πρόσωπό του.

Η αφοσίωση και η μαστοριά που θα επιδείξει ο Τσιγγάνος χαλοποιός, ο οποίος, σαν ένας μικρός χειρουργός, θα σκύψει πάνω από το χαλί για να μπαλώσει την τρύπα, ταιριάζοντας χρώματα, σχήματα, κόμπους και κρόσσια, δίνοντας πάλι στον τάπητα την πρότερη ομορφιά του.

Και ακόμη η πειθώ που θα χρησιμοποιήσει η Τσιγγάνα γυρολόγος για να «μαγέψει» τον πελάτη καθώς πουλάει τηνπραμάτεια της.

Σ' αυτές τις εκφάνσεις του τσιγγάνικου βίου αναδύεται η τσιγγάνικη τέχνη σαν ένα μωσαϊκό από παραδόσεις και πρακτικές.

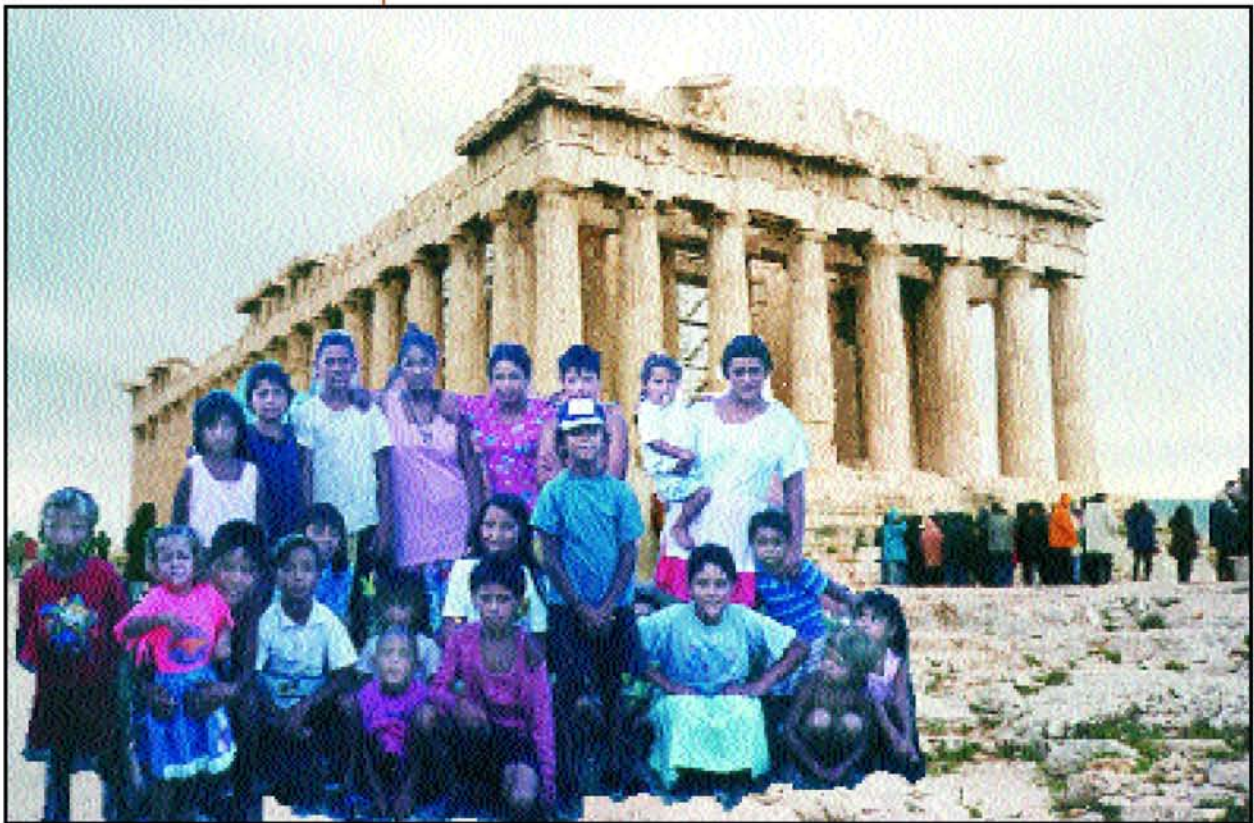
Η ποικιλότητα τσιγγάνικη τέχνη είχε προ πολλού εκτιμηθεί και αναγνωριστεί από την ευρύτερη κοινωνία. Μέσα από το «πανέρι» της ποίησης θα ανασύρουμε την περίπτωση

Μα να, καθώς και πολλοί σπουδαίοι καλλιτέχνες κι άλλοι, λιγότερο σπουδαίοι, πιο πολύ τους φαντάζονταν τους Τσιγγάνους παρά τους ήξεραν, είναι γεμάτα τα έργα τους από στερεότυπα για τους Τσιγγάνους, από πράγματα που δεν ισχύουν και που βάζουν σε κίνδυνο τους Τσιγγάνους, γιατί πείθουν ότι οι Τσιγγάνοι είναι είτε μίζεροι κι ανίκανοι να αρθρώσουν μια ολόκληρη κουβέντα είτε και πονηροί και δόλιοι είτε και μάγοι. Είναι γεμάτα τα έργα τους από εικόνες που κάνουν μια πραγματικότητα δική μας, διπλανή και συχνά πολύ πολύ σκληρή να φαίνεται εξωτική. Και, το κυριότερο, μας πείθουν πως «έτσι είναι οι Τσιγγάνοι», «το 'χουν στο αίμα τους», «ταιριάζει στη φυλή τους» και, άρα, τίποτα δεν έχουμε εμείς να κάνουμε για να γίνει η πραγματικότητα καλύτερη.

των χιλιάδων «Τσιγγάνων» μουσικών, που καταπώς λέει ο Πέρσης ποιητής Φίρντουσι, κάλεσε ο βασιλιάς της Περσίας για να ψυχαγωγήσει τους υπηκόους της αυτοκρατορίας του. Και αυτή η μεγάλη «ορχήστρα» των μουσικών θα έλεγε κανείς ότι, ιδωμένη με τα σημερινά μάτια, ξεκίνησε μια περίοδο συναυλιών και μουσικών εκδηλώσεων για να αναστήσει τη χαμένη ζωτάνια και τον ενθουσιασμό των ανθρώπων.

Η τσιγγάνικη τέχνη δεν έχει μελετηθεί εμπεριστατωμένα σε πανελλαδική κλίμακα για ποικίλους λόγους. Παραμένει ακόμα μια μαγιά που μπορεί να δώσει την ευεργετική της δύναμη στην ήδη υπάρχουσα ζύμη, δημιουργώντας νέες καλλιτεχνικές εκφράσεις και δρόμους.

Αυτή η τέχνη απαιτείται να προσεγγιστεί και να κατανοηθεί, όχι σαν ειδικός χώρος αλλά ως κομμάτι της σύνολης καλλιτεχνικής έκφρασης, όχι σαν μουσειακό είδος αλλά ως ζώσα πραγματικότητα που νοηματοδοτεί τη ζωή Τσιγγάνων και μη Τσιγγάνων.

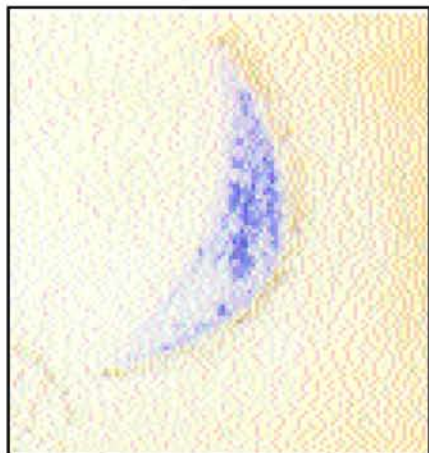
ΧΑΛΚΟΤΕΧΝΙΑ ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΙΑ

Για πιάσε γύψο σφυρι κι αμόνι
και κάτσε φτιάξε μια φυλακή
για να χωρέσουν οι μαύροι πόνοι
που δε χωράνε μες στην ψυχή
Δεν είναι νύχτα για να περάσει
δεν είναι μέρα για να διαβεί
είν' η ζωή μου σ' αυτή την πλάση
σαν μια Μεγάλη Παρασκευή.

...όλοι οι σιδηρουργοί
ήτανε γύψοι
στην καταγωγή...

Τραγούδι
της σελήνης,
σελήνης

Ἦρθε στο σιδεράδικο
το γύφτικο η σελήνη.
Με νάρδους ήτανε πλεχτό
το μισοφούσανό της.
Τ' αγόρι την κοιτάει, κοιτά.
Στον αλαφιασμένο αγέρα
τα μπράτσα ανοίγει η σελήνη
και δείχνει, αγνή και ξελογιάστρα,
τα στήθια της, σκληρό καλάι.

— Φύγε σελήνη μου, σελήνη.
Αν έρθουν έξαφνα οι τσιγγάνοι,
θα φτιάξουνε με την καρδιά σου
γιορντάνια κι άσπρα δαχτυλίδια.

— Άσε με αγόρι να χορέψω.
Κι όταν έρθουν οι τσιγγάνοι,
θα σε βρουν πάνω στ' αμόνι
με τα μάτια σφαλιχτά.

Ζύγωνε ο καβαλάρης.
Του κάμπου χτύπασε το νταούλι.
Στο εργαστήρι το παιδί
σφάλισε τα δυο του μάτια.

– Τρέξε σελήνη μου, σελήνη,
τ' ακούω κιόλας τ' άλογά τους.
– Άσε με αγόρι, μην πατάς
την κολλαριστή μου ασπράδα.

Απ' τον ελαιώνα ερχόταν,
μπρούτζος κι όνειρο, οι τσιγγάνοι.
Τα κεφάλια τους σπητά
και μισόκλειστα τα μάτια.

Πώς μοιρολογεί ο γκιόνης,
αχ, πώς κλαίει το δεντρί!
Πάει στον ουρανό η σελήνη
κι έχει ένα παιδί στο χέρι.

Μέσα στο εργαστήρι κλαίνε
με ξεφωνητά οι τσιγγάνοι.
Στέκει ο αγέρας βάρδια, βάρδια.
Ο αγέρας κάνει αγρυπνία.

Φ. Γ. Λόρκα, απόδοση Α. Ευστρατιάδης

Από τον αρχαίο θεό
της φωτιάς Ήφαιστο
και τους Λήμνους
σιδηρουργούς Σίντιες
στους σημερινούς
γύφτους χαλκιάδες

Ο θεός Ήφαιστος, ο θεός της φωτιάς και του σιδήρου, κάποτε μίλαγε με τη μάνα του και της έλεγε:

«Ξέρεις κάτι βρε μανούλα μου, καλή μου μάνα! Να, πάρε αυτό το ποτήρι νερό και πιες το, να σου περάσει η στεναχώρια που 'χεις. Το ξέρω, ο πατέρας μου ο Δίας είναι πολύ σκληρός για να τα βάζει κανείς μαζί του. Μια φορά, στον καυγά σας απάνω, όταν προσπαθούσα να σε γλιτώσω, μ' άρπαξε από το πόδι και με πέταξε από τ' ανοιχτά του ουρανού κάτω. Έπεφτα, έπεφτα όλη τη μέρα και, όταν πια ο ήλιος βυθίστηκε, εγώ βρέθηκα μισοπεθαμένος στο νησί Λήμνος. Εκεί με βρήκαν, με μάζεψαν και με φρόντισαν οι Σίντιες, ξέρεις, αυτοί οι γνωστοί οι σιδεράδες...

Από την Ιλιάδα

Να έχουν άραγε οι αρχαίοι σιδηρουργοί Σίντιες κάποια σχέση με τους σημερινούς Τσιγγάνους σιδηρουργούς; Ποιος ξέρει με σιγουριά να μας πει; Τι σημασία έχει άλλωστε;

Πάντως, αυτό που εμείς γνωρίζουμε είναι ότι οι Γύφτοι σιδεράδες ήταν και είναι οι πιο φημισμένοι τεχνίτες στο σίδηρο και στ' άλλα μέταλλα. Ένα παραμύθι μας λέει πως κάποτε ο ξακουστός θεός Ήφαιστος περπάταγε στους δρόμους μιας πόλης και περηφανευόταν πως σαν κι αυτόν δεν ήταν άλλος τόσο καλός σιδεράς.

Κάποια στιγμή πέρασε έξω από ένα γύφτικο εργαστήρι κι άκουσε από μέσα τους γλυκούς ήχους από το σφυρί και τ' αμόνι. Ντιν, ντον, νταν. Μαγεύτηκε από τα όμορφα χτυπήματα κι έμεινε για λίγο σα χαμένος.

Μετά φώναξε το νοικοκύρη του σπιτιού για να τον γνωρίσει. Ο γύφτος, ο μαστρο-Νίκος, γνωστός σ' όλη τη γύρω περιοχή, βγήκε έξω να δει τι γινόταν. Κρατούσε στα χέρια του το σφυρί και τ' αμόνι κι ήταν μαύρος από τη μουντζούρα κι από τη δουλειά.

Ο σιδεράς ρώτησε το θεό Ήφαιστο αν ήρθε για δουλειά, να παραγγείλει μήπως κάνα σιδερικό ή τίποτα άλλο.

Τότε ο Ήφαιστος έβγαλε τα γέλια και του 'πε με περηφάνια πως έψαχνε να βρει καλύτερο σιδερά από δαύτον. Ο μαστρο-Νίκος δεν τaráχτηκε, αμά τον κάλεσε μέσα να πιούνε καφέ.

Ο γερο-Ήφαιστος τα 'χασε για λίγο, όμως μόλις συνήλθε, μπήκε γρήγορα γρήγορα στο γύφτικο. Εκεί συνάντησε ένα γνώριμο περιβάλλον, όμοιο με το δικό του το εργαστήρι.

Οι δυο τεχνίτες, θεός και άνθρωπος, άρχισαν να μιλάνε για την τέχνη τους και, πες πες, η ώρα πέρασε κι η νύχτα έπεσε παντού. Ο Ήφαιστος ενθουσιάστηκε. Κατάλαβε πως και στη γη και στους απλούς ανθρώπους υπήρχαν μαστόροι σαν κι αυτόν και το μόνο που έλειπε ήταν η θεϊκή δύναμη για να γίνουν τα έργα τέλεια.

Ξάφνου, ο γύφτος σιδεράς σηκώθηκε και άναψε μια φωτιά. Ο θεός της φωτιάς κάλεσε τότε τον έμπειρο μαστορα να του δείξει τα κρυφά μυστικά της δουλειάς. Πήραν τα εργαλεία τους και κοιτάχτηκαν στα μάτια.

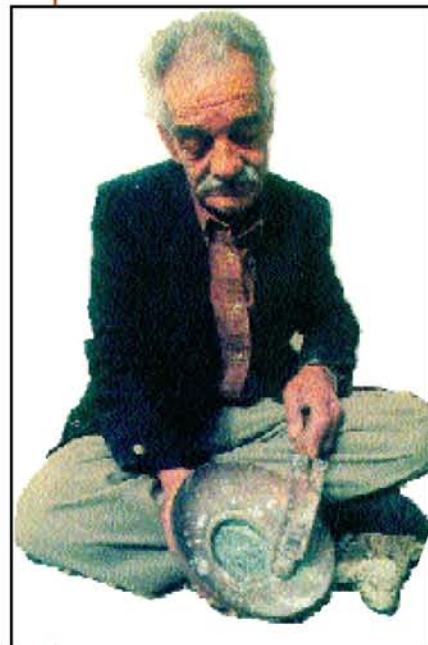
Σε κάθε χτύπημα του Ήφαιστου, ο γυφτοσιδεράς βαρούσε με περίσσια μαστοριά και μεράκι. Ο ιδρώτας άρχισε να κυλάει και από των δυο το πρόσωπο, καθώς το σίδηρο και η φωτιά υπάκουαν σαν παιδιά στους μουντζούρηδες χαλκουργούς.

Η νυχτιά αντηχούσε από τα χτυπήματα των δυο αντρών και, σαν ήρθε το χάραμα, ο θείος Ήφαιστος γύρισε στον Όλυμπο κούτσα κούτσα μα χαρούμενος, γιατί βρήκε στη γη έναν άξιο συνεχιστή της τέχνης του.

Αποφάσισε λοιπόν να μην ασχοληθεί ξανά, αφού κι ο γύφτος, ο μαστρο-Νίκος με τ' όνομα, θα διέδιδε την τέχνη και τα μαγικά της κόλπα σ' όλη την υφήλιο.

– Ποιοι είναι αυτοί οι σιδηρουργοί;

– Αυτά τα εργαλεία είναι όλα κατασκευασμένα από γύφτους, σιδηρουργούς, διότι το 99 τοις εκατό εδώ στην

Ήπειρο, όλοι οι σιδηρουργοί ήτανε γύφτοι την καταγωγή... Τα εργαλεία τα έφτιαξαν αυτοί, οι γύφτοι που λέμε, Έλληνες. Ένας ήταν που έφτιαχνε καλά εργαλεία, Νάκο Κωσταγάνη τον λέγανε... Παραπέρα μπορεί να έφτιαχναν καλύτερα, αλλά εδώ που είμαστε εμείς ήταν αυτός ξακουσμένος. Έλεγε ο άλλος, από άλλη περιφέρεια –από Μαργαρίτι, από Ηγουμενίτσα, από Πάργα, από όλα γύρω–, «θα πάμε στο Νάκο» έλεγαν. Έφτιαχνε πράμα καλό...

– Πού έχουν κυρίως τα εργαστήριά τους;

– Στη Ζίτσα, Γιάννενα, Κοζάνη, Τρίπολη, Κρούσοβο αλλά και σε άλλα μέρη...

Χάλκινοι ήχοι, αληθινοί και σημερινοί, όπως ακούγονται και συνυπάρχουν στην εποχή μας, στους τόπους που γεννήθηκαν και εξακολουθούν να συνοδεύουν την απλή καθημερινή ζωή των ανθρώπων της επαρχίας, να συμπορεύονται με τα γλέντια, τους γάμους και τις συναθροίσεις τους...

Οι κομπανίες με τα χάλκινα αναπτύχθηκαν κυρίως στην επαρχία Βοΐου, στην περιοχή της Καστοριάς, στο Επταχώρι, το Άργος Ορεστικό και στην περιοχή της Φλώρινας... Κλαρίνο, τρομπόνι, νταούλι και τυμπανάκι είναι η τυπική σύνθεση μιας τέτοιας κομπανίας.

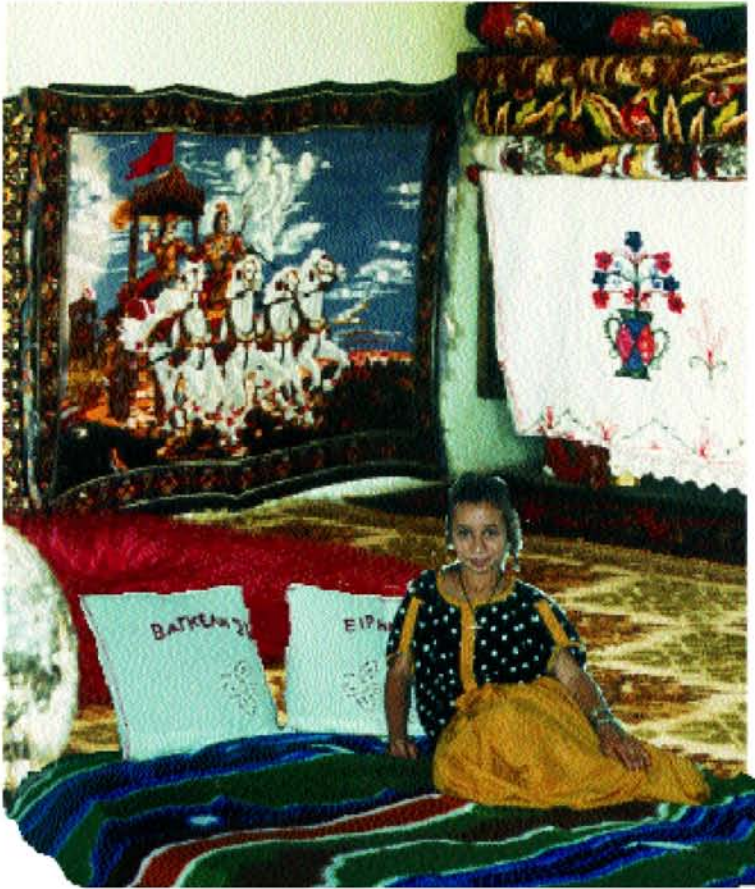
Βγάζουν «χάλκινο ήχο»
ή μήπως τα φτιάχνει
κάποιος χαλκοτεχνίτης;

Ονομαστοί οργανοπαίκτες που καταξιώθηκαν με το πέρασμα του χρόνου ήταν ο κλαρινίστας Δημήτρης Πουλιόπουλος ή Μπίτας (1883-1957) από την Καστοριά και οι πιο σύγχρονοι ο «Σταύρος» και Νάτσης από την περιοχή Βοΐου, ο Νίκος Αδαμόπουλος από το Άργος Ορεστικό. Σήμερα την παράδοση των δημοτικών οργανοπαιχτών συνεχίζουν οι κομπανίες του Μηνά, του Βαγγέλη και του Δημήτρη Μπέτζιου και του Χαλκιά ή «Σμόλικα» από το Μανιάκι Καστοριάς.

Άλλες μορφές
χειροτεχνίας
Καλάθια
Προικιά

ΤΑ ΟΡΤΑΝΑ ΠΑΙΖΟΥΝ

Κάνα χκιλάμπ
μο μόνι περντόλ ρατέδα

Όταν τραγουδάω,
έχω μια γένση από αίμα στο στόμα

...οι Τσγγάνοι
βιώνουν κατάσαρκα
τη μουσική...

Ε τσαλγιές μπασαλέν

Είναι πολλές οι μνείες στη μουσική παράδοση και προσφορά των ανά τον κόσμο Ρώμηδων. Στις ιστορικές μαρτυρίες που τους αφορούν καταγράφονται, πέρα από τις άλλες δεξιότητές τους, και ως μια ομάδα τραγουδοποιών που τους διακρίνει υψηλή μουσική ευαισθησία.

Οι μαρτυρίες που τους θέλουν να είναι τόσο λαμπροί μουσικάντηδες, στηρίζονται περισσότερο στην από στόμα σε στόμα παράδοση και λιγότερο σε γραπτές πηγές και ιστορικά τεκμήρια. Εντούτοις υπάρχουν και λιγοστά λογοτεχνικά κείμενα που έχουν συσχετιστεί με αυτή τη θρυλούμενη ικανότητα των Τσιγγάνων στη μουσική.

Ανάμεσά τους αξίζει να μνημονευθεί η πληροφορία που παρατίθεται από τον Πέρση ποιητή Φίνρτουσι (930-1020 μ.Χ.), στο έργο του **Σαχ-ναμέ ή Βιβλίο των Βασιλέων**. Πρόκειται για ένα επικό έργο του αρχαίου Ιράν, που ολοκληρώνεται στα 1011 μ.Χ.

Ο συγγραφέας αναφέρει ότι ο Μπάχραμ Γκουρ, σάχης της Περσίας στα χρόνια 420-438, έφερε 10.000 χορευτές και μουσικούς Λούρι από την κοιτίδα τους, τις Ινδίες, στην Περσία. Πίστευε ότι τα οικονομικά της αυτοκρατορίας του ήταν ανθηρά και έτσι είχε τη δυνατότητα να μειώσει τους φόρους και να παρακινήσει τους υπηκόους του να ξοδεύουν λιγότερο χρόνο για την εργασία τους και περισσότερο για την ψυχαγωγία τους.

Κάποια βραδιά, καθώς επέστρεφε από το μέρος όπου κυνηγούσε, προσπέρασε μια ομάδα υπηκόων του που κάθονταν στη γη πίνοντας και παρακολουθώντας τον ήλιο που έδυε. Τους επέπληξε επειδή δεν ακουγόταν μουσική – γιατί η μουσική απαλύνει τα ήθη. Εκείνοι απάντησαν: «Ω, βασιλιά, αναζητήσαμε μουσικό που να δεχόταν αμοιβή 100 ντιρχάμ, αλλά δεν υπήρχε κανείς». Και τότε ο Μπάχραμ είπε: «Θα βρούμε εμείς κάποιον». Διέταξε ένα γραμματικό να γράψει στο Σανκαλάτ να στείλει μερικές χιλιάδες από τους πιο ικανούς μουσικούς και τους καλύτερους τραγουδιστές της Αυλής του. Ο Σανκαλάτ πράγματι ανταποκρίθηκε και ο Μπά-

χραμ διαμοίρασε αυτούς τους καλλιτέχνες στο βασίλειό του, διατάσσοντας το λαό να τους προσλάβει, να ψυχαγωγείται από αυτούς και να τους αμείβει δίκαια. Και από τους απογόνους τους κατάγονται οι «μελαψοί Λούροι, που είναι δεξιότεχνες στο παίξιμο του φλάουτου και του λαούτου».

Έκτοτε ορισμένοι από αυτούς τους μουσικούς υποτίθεται ότι έμειναν στην Περσία, διδάσκοντας τους ντόπιους τα μυστικά της τέχνης τους. Κάποιοι άλλοι, εντούτοις, ή απόγονοί τους, λένε ότι συνέχισαν να ταξιδεύουν δυτικά, φτάνοντας στην Ευρώπη, κυρίως μέσω της Ελλάδας. Η φήμη τους όμως ως περίφημων οργανοπαιχτών τούς συνόδευε παντού.

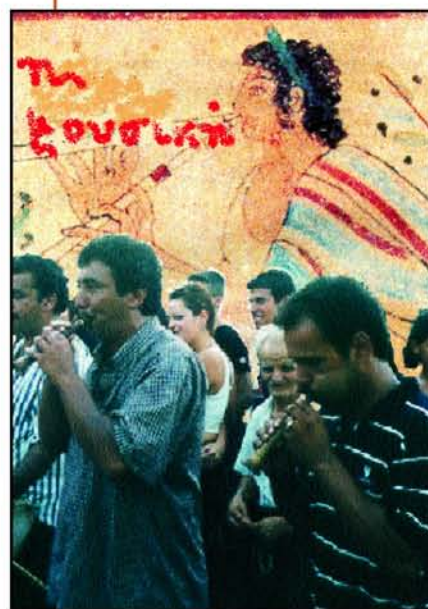
Με εφαλτήριο το βαλκανικό χώρο, οι Ρομά, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, απλώθηκαν σ' ολόκληρη την Ευρώπη και από κει στον υπόλοιπο κόσμο. Η μετακίνησή τους αυτή πραγματοποιήθηκε είτε θεληματικά, επειδή ακολούθησαν άλλους Τσιγγάνους, είτε αναγκαστικά, επειδή πουλήθηκαν σαν σκλάβοι σε παζάρια και αυλές.

Πριν όμως εισέλθουν στη Δυτική Ευρώπη, οι Τσιγγάνοι περιπλανήθηκαν για αρκετά χρόνια στα Βαλκάνια και ένα μεγάλο μέρος τους συνεχίζει και σήμερα να ζει εκεί. Από το Βουκουρέστι μέχρι και τη Βουδαπέστη, οι λέξεις Τσιγγάνος και μουσικός κατέληξαν να είναι συνώνυμες.

Στη Ρουμανία σχεδόν όλοι οι βιολιστές της χώρας ήταν και είναι Τσιγγάνοι και δεν υπάρχουν γιορτές όπου οι άνθρωποι να διασκεδάζουν χωρίς την παρουσία των Ρομά.

Δυστυχώς όμως, στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, και ιδιαίτερα στα Ρουμανικά Πριγκιπάτα, η λέξη Τσιγγάνος δεν ταυτιζόταν μόνο με τη λέξη μουσικός αλλά και με τη λέξη σκλάβος, τόσο νομικά όσο και πολιτισμικά.

Ο ρόλος εντούτοις που οι Ρομά διαδραμάτισαν στα μουσικά δρώμενα της Ευρώπης είναι ανεπανάληπτος. Πάντοτε σε μετακίνηση και ζώντας στις παρυφές της κοινωνίας ως σιδεράδες, τεχνίτες, πωλητές αλόγων, μουσικοί, χορεύοντας

με εκπαιδευμένες αρκούδες ή παίζοντας σε γάμους και πανηγύρια, οι Τσιγγάνοι καθιέρωσαν τους εαυτούς τους στην Ευρώπη όχι μόνο ως απαραίτητους στη μουσική σκηνή της κάθε χώρας αλλά και ως καλλιτέχνες γενικά.

Τα ιστορικά αρχεία της Δημοκρατίας της Ράγκουσα (το σημερινό Ντρουμπρόβνικ) αναφέρουν την παρουσία αρκετών εξαιρετών μουσικών στα 1460, ανάμεσα στους οποίους ξεχωρίζει ο Oliver Cinganiy, λαουτιέρης.

Στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα οι Τσιγγάνοι μουσικοί και οι τσιγγάνικες μπάντες κερδίζουν την εύνοια και την προστασία των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων, και ιδιαίτερα της αριστοκρατίας, τα μέλη της οποίας θεωρούσαν τη ζωή και τις παραστάσεις των Ρομά ως έκφραση ενός πνεύματος ελευθερίας, έτσι όπως το ερμηνεύει και το προωθούσε το κίνημα του ρομαντισμού.

Στην Αυστρο-ουγγρική Αυλή του Esterhaza, όπου ο μεγάλος Ιωσήφ Χάυδν φορούσε στολή υπηρέτη στο ρόλο του βασιλικού συνθέτη, τα τσιγγάνικα συγκροτήματα έπαιζαν στα ανάκτορα. Από το 1715 οι Τσιγγάνοι ταξίδευαν από χωριό σε χωριό, συνοδεύοντας τους στρατιώτες οι οποίοι στρατολογούσαν νέους για τις πολεμικές επιχειρήσεις του Αυτοκράτορα Νικολάου, παίζοντας εμβατήρια. Αυτό ακριβώς το μουσικό είδος επηρέασε το Χάυδν, όπως και άλλους κλασικούς συνθέτες, επειδή είχε μεγάλη απήχηση στον κόσμο.

Στην Ουγγαρία, οι Τσιγγάνοι άρχισαν να αποκτούν φήμη ως μουσικοί στη διάρκεια του πρώτου μισού του 19ου αιώνα, χάρη στην επίδραση του Φρανς Λιστ. Ο Λιστ από μικρό παιδί έτρεφε μεγάλο θαυμασμό για τους Ρομά και κάποτε είχε πει πως ήταν παιδί «Τσιγγάνων και Φραγκισκανών». Ιδιαίτερη επίδραση άσκησε επάνω του ένας Τσιγγάνος μουσικός, ο Janos Bihari, τον οποίο θεωρούσε έναν από τους καλύτερους βιολιστές της χώρας.

Ο ίδιος ο Λιστ θαύμαζε τη μουσικότητα των Τσιγγάνων και έλεγε χαρακτηριστικά για το πηγαίο και αυθόρμητο ταλέ-

ντο τους: «Ένας λαός με ιστορία που χάνεται στα βάθη των αιώνων. Χωρίς να έχει το πλεονέκτημα της μουσικής παιδείας, η μουσική ξεπηδά αυθόρμητα από μέσα του και αναβλύζει σαν πηγή. Ο Τσιγγάνος συνήθως δεν μπορεί να διαβάσει ούτε καν τις μουσικές νότες και εντούτοις το ρεπερτόριό του είναι πλουσιότατο. Ο Τσιγγάνος μεταμορφώνει οτιδήποτε αγγίζει και η μουσική του κοσμεύεται από εξωτικές μελωδίες».

Ο θαυμασμός του Λιστ για τους Τσιγγάνους ενόχλησε μερικούς Ούγγρους μουσικολόγους, ιδιαίτερα μετά την κυκλοφορία του έργου του «Ουγγρικές Ραψωδίες» στα 1851-1853 και του συγγράμματός του «Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie» στα 1859, όπου υποστήριζε ότι ψυχή της ουγγρικής μουσικής είναι οι Τσιγγάνοι.

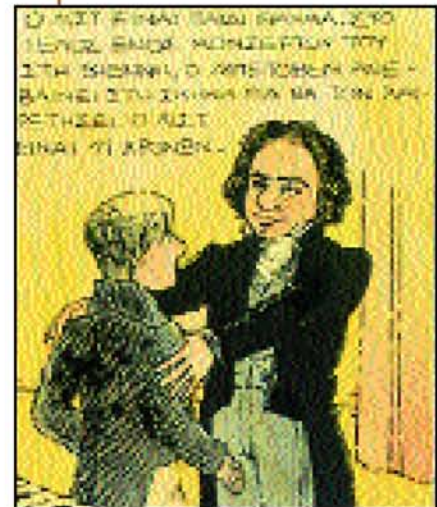
Η προσπάθεια του Λιστ να αναγνωριστεί ο σπουδαιότερος ρόλος των Τσιγγάνων στην ανάπτυξη της ουγγρικής μουσικής προσέκρουε στο ολοένα και εντονότερο πνεύμα μαγυαροποίησης, που είχε αρχίσει να αναπτύσσεται από το 1790 σ' αυτό το τμήμα της Αυστρο-ουγγρικής Αυτοκρατορίας.

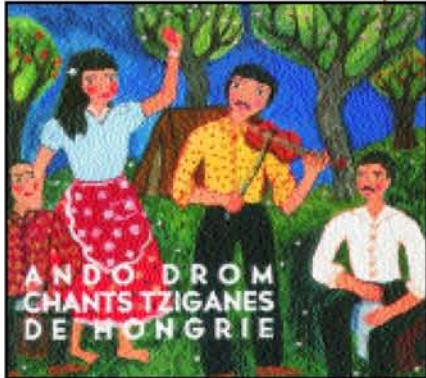
Εξίσου βαθιά επηρέασαν οι Τσιγγάνοι οργανοπαίχτες το νεότερο μουσικό ρεπερτόριο και συνεπήραν με τα τραγούδια και το παίξιμό τους το ρωσικό λαό, καθώς και διάσημους διηγηματογράφους και ποιητές.

Η ανάπτυξη της τσιγγάνικης χορωδιακής μουσικής ξεκίνησε αρκετά νωρίς, στην εποχή του Μεγάλου Πέτρου, όταν οι Ρομά προσλαμβάνονταν ως διασκεδαστές σε παραστάσεις για την αριστοκρατία. Στα τέλη του 18ου αιώνα ο Αλέξιος Ορλώφ οργάνωσε τις πρώτες χορωδίες Τσιγγάνων, που τους επέλεγε ανάμεσα στους δούλους του, και η παράδοση αυτή μεταδόθηκε στη Μόσχα, στην Αγία Πετρούπολη και σ' άλλα μέρη της Αυτοκρατορίας. Το 1807 ο Ορλώφ ελευθέρωσε τους καλλιτέχνες του κι αυτοί έγιναν η πρώτη επαγγελματική χορωδία στη Ρωσία.

Τρία είδη τσιγγάνικης μουσικής κυριαρχούσαν εκείνη την εποχή, βασισμένα πάντα στην επτάχορδη ρωσική κιθάρα,

Ποιος ήταν ο Λιστ;

που ήταν το κατεξοχόν συνοδευτικό όργανο της χορωδιακής μουσικής: α) τσιγγάνικα τραγούδια των αγρών, β) τσιγγάνικη μουσική του δρόμου και γ) τσιγγάνικα ρομαντικά τραγούδια, τα οποία ωστόσο δεν ήταν αυθεντική τσιγγάνικη μουσική αλλά μάλλον είχαν χαρακτήρα τσιγγάνικο και ήταν φτιαγμένα από Ρώσους συνθέτες.

Εξίσου εντυπωσιακή είναι η συμβολή των Τσιγγάνων στη μουσική παράδοση της Δυτικής Ευρώπης.

Στη Σκωτία χόρεψαν στο παλάτι Χόλγουρντ του βασιλιά Τζαίμς. Στη Γαλλία χόρεψαν στην Αυλή του νεαρού Λουδοβίκου του 13ου, παρά το απαγορευτικό διάταγμα που είχε εκδοθεί στο βασίλειο. Ο Μολιέρος, στο δεύτερο ιντερλούδιο του «Ο κατά φαντασίαν ασθενής», αναφέρεται στους «Αιγυπτίους που ντύνονται σαν μαυριτανοί και που ανακατεύουν τραγούδια με χορούς».

Στην Ισπανία η τσιγγάνικη μουσική είναι αρμονικά συνηφασμένη με την ντόπια ισπανική παράδοση. Ο μεγάλος Ισπανός συνθέτης Manuel de Falla έγραψε το 1922 σε ένα φυλλάδιο για το σημαντικό φεστιβάλ «Cante Jondo» (Cante Jondo είναι το βαθύ τραγούδι του ισπανικού νότου): «Οι πρώτες ομάδες των Τσιγγάνων που εγκαταστάθηκαν στη Γρενάδα το 15ο αιώνα ήταν αυτές που εισήγαγαν ένα καινούριο στοιχείο στην παραδοσιακή μουσική της Ανδαλουσίας. Το Βαθύ Τραγούδι (cante jondo, cante gitano, cante grante, βαθύ, τσιγγάνικο ή μεγάλο τραγούδι, και οι τρεις όροι σημαίνουν το ίδιο πράγμα στην Ισπανία), ενώ έχει τις ρίζες του στην Ανδαλουσία, εντούτοις έχει επηρεαστεί από τρεις κυρίως παράγοντες: α) τη βυζαντινή μουσική, την οποία χρησιμοποίησε η Εκκλησία της Ισπανίας στη λειτουργική της ζωή, β) την εγκατάσταση των Αράβων και γ) την άφιξη πολυπληθών τσιγγάνικων ομάδων στην Ισπανία». Ο de Falla υποστηρίζει ότι τα βυζαντινά και αραβικά στοιχεία συγκεράστηκαν με την παραδοσιακή ανδαλουσιάνικη μουσική για να σχηματίσουν την αρχική βάση του Cante Jondo, αλλά ο ίδιος αποδίδει στους Τσιγγ

γάνους την εισαγωγή νέων ακόμα και πρωτότυπων στοιχείων που προσέδωσαν στο Cante Jondo τη μορφή που σήμερα γνωρίζουμε.

Σε αυτό το υπέροχο μουσικό ιδίωμα, έτσι όπως εκφράζεται στα τραγούδια φλαμέγκο, στη μουσική της κιθάρας φλαμέγκο και στο νευρώδη και εκφραστικό ρυθμό των χορών φλαμέγκο, αποτυπώνεται η ζωή, ο πόνος, η θλίψη και η περηφάνια του λαού των Τσιγγάνων, η σταυρική τους πορεία μέσα στους αιώνες. Ακριβώς επειδή οι Τσιγγάνοι βιώνουν κατάσαρκα τη μουσική, καλύτερη πιστοποίηση αυτής της πραγματικότητας δεν μπορεί παρά να αποτελούν τα λόγια μιας Τσιγγάνας τραγουδίστριας, της Τία Αβίνα: «Κάνα γκιλάμπαβ μο μούι περντόλ ρατέσα» (Όταν τραγουδάω, έχω μια γεύση από αίμα στο στόμα).

Ένας άλλος περίφημος συνθέτης που επηρεάστηκε βαθιά από τη μουσική των Τσιγγάνων ήταν ο Μπέλα Μπάρτοκ.

ΟΙ ΤΣΙΤΤΑΝΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Με τους Τύπτους συνδέθηκαν
και τα εξής μουσικά όργανα:
κλαρίνο, βιολί και νταούλι,
ενώ παλιότερα οι ίδιοι έπαιζαν ζουρνάδες.
Η συμβολή των Τσιγγάνων στην ελληνική
μουσική εκτός των άλλων έγκειται
και στην αλλαγή που επέφεραν
από το ζουρνά στο κλαρίνο,
μια διαδικασία που άρχισε στα μέσα
περίπου του περασμένου αιώνα.

Έρχονται οι γίντσι,
τα όργανα,
οι οργανοπαίχτες,
οι παιχνιδιάτορες.

Ο ρόλος που διαδραμάτισαν οι Τσιγγάνοι στα ελληνικά μουσικά δρώμενα είναι ανυπολόγιστος. Σε όλη την ηπειρωτική Ελλάδα, την Πελοπόννησο, όπως και νωρίτερα στη Μικρά Ασία, η φράση «έρχονται οι γύφτοι» σημαίνει έρχονται τα όργανα, οι οργανοπαίχτες, οι παιχιδιάτορες. Με τους Γύφτους συνδέθηκαν και τα εξής μουσικά όργανα: κλαρίνο, βιολί και νταούλι, ενώ παλιότερα οι ίδιοι έπαιζαν ζουρνάδες. Η συμβολή των Τσιγγάνων στην ελληνική μουσική εκτός των άλλων έγκειται και στην αλλαγή που επέφεραν από το ζουρνά στο κλαρίνο, μια διαδικασία που άρχισε στα μέσα περίπου του περασμένου αιώνα.

Το κλαρίνο, αν και είναι δυτικό όργανο, έρχεται στην Ελλάδα χάρη στους Γύφτους, μέσα από έναν περιέργο δρόμο, την Τουρκία. Τα τάγματα των Γενιτσάρων, καθώς εξευρωπαϊζονται στις αρχές του περασμένου αιώνα, εισάγουν στα όργανα της στρατιωτικής μπάντας και το κλαρίνο, το όργανο στο οποίο έγραφαν οι μεγάλοι μουσουργοί τα κονσέρτα τους για συμφωνική ορχήστρα.

Έδωσαν λοιπόν στους Τσιγγάνους, που ήταν οι κύριοι οργανοπαίχτες του τουρκικού στρατού, το νέο όργανο, το κλαρίνο, και τους είπαν να παίξουν τα ίδια πράγματα.

Οι Γύφτοι λοιπόν μεταφύτεψαν την τεχνική που είχαν στο πιάσιμο του οργάνου από το ζουρνά και τη φλογέρα στο κλαρίνο και κυριολεκτικά μεταμόρφωσαν ένα δυτικό όργανο συγκερασμένο, δηλαδή που παίζει μινόρε και ματζόρε, σε ένα όργανο που μπορεί να παίζει όλα αυτά τα καταπληκτικά μικροδιαστήματα που χαρακτηρίζουν την ανατολική και γενικότερα την ανατολίτικη μουσική.

Αξίζει επίσης να αναφερθεί ένα πολύ ουσιαστικό σημείο που φωτίζει τη φύση και το χαρακτήρα του Γύφτου μουσικού.

Η άποψη σύμφωνα με την οποία ο Γύφτος δεν παίζει τη δική του παραδοσιακή μουσική αλλά αυτή των ντόπιων κατοίκων, τουλάχιστον για τα ελληνικά δεδομένα, δεν ευσταθεί. Οι Γύφτοι οργανοπαίχτες μπορεί να παίζουν τη μουσική που

ζητείται σε εορταστικές κοινωνικές περιστάσεις, αλλά παράλληλα αντλούν και οι ίδιοι από τη μουσική αυτή παράδοση της οποίας είναι οι σπουδαιότεροι φορείς. Εξίσου σημαντικό είναι και το γεγονός ότι οι Γύφτοι στην Ελλάδα έχουν ένα πλουσιότατο και ποικίλο μουσικό ρεπερτόριο που μπορεί να ικανοποιεί διάφορες ομάδες και γούστα.

Η μετακίνηση των Γύφτων μουσικών από χωριό σε χωριό και από πανηγύρι σε πανηγύρι, αυτό το «όργωμα» της ελληνικής υπαίθρου δεν έχει τόσο να κάνει με κάποια εγγενή τάση των Τσιγγάνων όσο με την ανάγκη εξεύρεσης καλύτερων συνθηκών για το παραδοσιακό συγκρότημα. Ευθύς μόλις εξασφαλίστούν καλύτερες προϋποθέσεις εργασίας και διαβίωσης, τότε επιδιώκεται και η εγκατάσταση. Επομένως μπορεί να υποστηριχτεί ότι οι επαγγελματίες Τσιγγάνοι μουζικάντηδες στην Ελλάδα είναι εγκατεστημένοι. Στη διάρκεια δε της Τουρκοκρατίας αλλά και μέχρι τις μέρες μας, οι Γύφτοι ζουν σε δικούς τους χώρους, τους μαχαλάδες, που συχνά βρίσκονται κοντά στην αγορά και είναι στενά συνδεδεμένοι με τη ζωή όλης της πόλης ή του χωριού.

Στις πόλεις μέχρι σήμερα είναι κανόνας να υπάρχει ένα καφενείο των μουσικών, ακριβώς στο κέντρο της πόλης, όπου εκεί συγκεντρώνονται οι Γύφτοι μουσικοί και περιμένουν να κλείσουν δουλειά με τον πελάτη. Τέτοια καφενεία επιβιώνουν μέχρι σήμερα και χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το Γυαλί Καφενέ στα Γιάννενα.

Η απουσία των Γύφτων από τη μουσική σκηνή της νησιώτικης Ελλάδας ερμηνεύεται από το γεγονός ότι τα περισσότερα νησιά δεν μπορούν να προσφέρουν τα απαραίτητα σε έναν επαγγελματία μουσικό, ακριβώς εξαιτίας της μικρής δυνατότητας τους να τον συντηρήσουν.

Ένας δεύτερος λόγος είναι ότι η νησιώτικη μουσική, με τη λύρα και το λαούτο ή το βιολί, είναι περισσότερο συνδεδεμένη με έναν τραγουδιστή και την ικανότητά του να φτιάχνει μαντινάδες ή άλλα δίστιχα. Στα νησιά ένας μουσικός πρέπει να

είναι καλός τραγουδιστής και ο κύκλος της δραστηριότητάς του συνήθως δεν εκτείνεται έξω από το χωριό του.

Αντίθετα, στην ηπειρωτική Ελλάδα υπάρχει μια πλειάδα από ομάδες για τις οποίες οι Τσιγγάνοι μπορούν να παίξουν, σε γάμους, βαφτίσια, γιορτές των αγίων, ονομαστικές εορτές. Για να καλύψουν όλο αυτό το φάσμα των εκδηλώσεων, με τις διαφοροποιήσεις που απαιτούνται από περιοχή σε περιοχή, οι Τσιγγάνοι είναι απαραίτητο να διαθέτουν ένα πλούσιο ρεπερτόριο, που, όπως διηγείται ο μεγάλος μουσικός Τάσος Χαλκιάς, το κατορθώνει κανείς με δυο πράγματα: παίξιμο και περπάτημα.

Μέχρι τις μέρες μας ακόμα, δύο είναι τα κύρια μουσικά σχήματα των Γύφτων στην ηπειρωτική Ελλάδα και στην Πελοπόννησο.

Το ένα είναι η ζυγιά, το σχήμα νταούλι-ζουρνάς, που στο παρελθόν κυρίως, αλλά και σήμερα, παιζόταν αποκλειστικά από τους Γύφτους. Υποστηρίζεται ότι αυτό το σχήμα είναι η αυθεντική μουσική έκφραση των Ρομά και ήρθε μαζί τους από τις Ινδίες. Τη θεωρία αυτή στηρίζει επιτόπια έρευνα στην Κίνα, το Νεπάλ, το Αφγανιστάν, τη Βόρεια Αφρική, την Αλβανία, την πρώην Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα. Υπάρχουν ενδείξεις της εμφάνισής του από την πρώτη ήδη εμφάνιση των Ρομά στα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη.

Επίσης το όνομα του ζουρνά προέρχεται από την ινδική λέξη σανάι κι έπειτα ζουρνά, σουρλέ, σουόνα στην Κίνα, ενώ κάποτε συνοδεύεται από το μεγάλο τύμπανο με τη διπλή όψη που ονομάζεται νταβούλ, νταούλι, ντολ.

Το άλλο σχήμα είναι γνωστό με το όνομα κομπανία και το συναντάει κανείς στην Ήπειρο, την Πελοπόννησο, τη Δυτική Μακεδονία και τη Θράκη. Σήμερα η σύνθεση της κομπανίας είναι κλαρίνο, βιολί και λαούτο ή ακόμα ούτι, σαντούρι, ντέφι και τουμπερλέκι, σχήμα που επικρατεί στη Θράκη.

Το κύριο μελωδικό όργανο είναι το κλαρίνο, όπως υποστηρίζει σε μια συνέντευξη ο Μιχάλης Χαλιγιάννης και η

κομπανία του από τον Παρακάλαμο της Ηπείρου. Το βιολί δεν πρέπει να ακούγεται μόνο του, αλλά βοηθάει στο να καλύπτει τους τόνους του κλαρίνου. Αυτό το σχήμα στην ηπειρωτική του μορφή είναι σήμερα δημοφιλές σε όλη την Ελλάδα και αυτές οι κομπανίες είναι που διασφαλίζουν μέχρι και σήμερα την επιβίωση και διάδοση του δημοτικού τραγουδιού.

Δεν πρέπει επίσης να ξεχνάμε την παρουσία πολλών Τσιγγάνων μουσικών και τραγουδιστών στη σύγχρονη σκηνή του έντεχνου τραγουδιού.

Κάποτε γλεντούσε, του καλού καιρού, μια παρέα κι είχε και τη γύφτικη ζυγιά με τους ζουρνάδες και το νταούλι. Έφαγαν, ήπιαν, χόρεψαν με την ψυχή τους και σαν έγιναν άλογα στο μεθύσι, τα βάλαν με τους κακότυχους τους γύφτους, όπως γινόταν πάντα δα.

Τάχα δεν τους πηγαίνουν το χορό καλά, τάχα χαλάγαν το τραγούδι, αρπάζει ένας το νταούλι και το κάνει κομμάτια!

Σκούζει, κλαίει κι οδύρεται ο καημένος ο γύφτος, τι θ' απογίνει χωρίς νταούλι.

Και, κάποιος, για να τον παρηγορήσει:

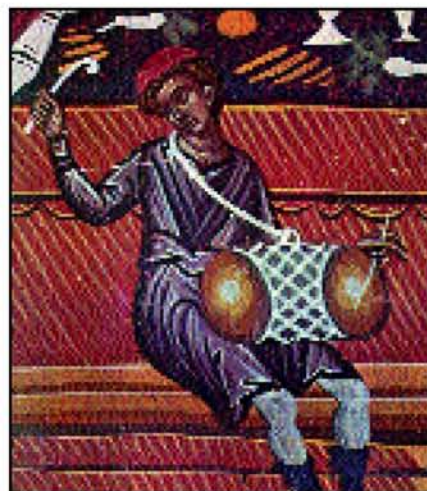
— Σώπα, σώπα, έχει ο Θεός!

— Τι λες, μωρέ κουμπάρε, έχει ο Θεός νταούλι;

Από τη συλλογή του Γ. Η. Παπατρέχα,

Ακαρνανικά παραμύθια

Έχει ο Θεός νταούλι;

ΟΙ ΟΡΓΑΝΟΠΑΙΧΤΕΣ

Στα χωριά πάντα τους λένε
οργανοπαίχτες, δε λένε δηλαδή
«ο τάδε είναι οργανοπαίχτης»
ή «ήρθαν οι οργανοπαίχτες».
Χρησιμοποιούν συλλογικές εκφράσεις,
όπως «τα όργανα», «τα νταούλια»,
«τα βιολιά», «οι γύφτοι»,
«τα παιχνίδια», «τα τσάλγκια».

...όπως είναι τα γράμματα,
έτσι είναι και το όργανο.
Ατέλειωτο είναι...

Τους λέμε εδώ οργανοπαίχτες, σε διάκριση από τους μουσικούς της μη παραδοσιακής μουσικής. Η διαφορά είναι μεγάλη, όση είναι η διαφορά ανάμεσα στην παραδοσιακή και τη σύγχρονη μουσική, είτε αυτή είναι ελαφρά, κλασική ή ροκ. Θα δώσουμε παρακάτω, αρκετά σχηματοποιημένα, τα κύρια χαρακτηριστικά του παραδοσιακού οργανοπαίχτη, αυτά ακριβώς που τον διαφοροποιούν από το σύγχρονο μουσικό.

Στα χωριά σπάνια τους λένε οργανοπαίχτες, δε λένε δηλαδή «ο τάδε είναι οργανοπαίχτης» ή «ήρθαν οι οργανοπαίχτες». Χρησιμοποιούν συλλογικές εκφράσεις, όπως «τα όργανα», «τα νταούλια», «τα βιολιά», «οι γύφτοι», «τα παιχνίδια», «τα τσαλγκιά». Όταν αναφέρονται ειδικά σε ένα άτομο, τότε δε χρησιμοποιούν ένα γενικό όρο αλλά εξειδικεύουν ορίζοντας το όργανο, λένε π.χ. «είναι βιολιτζής», «παίζει λαούτο», «βαράει τη φλογέρα». Η εξήγηση είναι ίσως ότι αποφεύγουν να δώσουν στον οργανοπαίχτη την αναγνώριση που δικαιούται μόνον ένα κύριο επάγγελμα, όπως σιδεράς ή ο σαμαράς.

Θεωρείται φυσικό ο καλός οργανοπαίχτης να είναι «από φύτρα», από γενιά οργανοπαιχτών. Το ίδιο ισχύει και για τους τραγουδιστές και τους χορευτές. Υπάρχουν βέβαια οι εξαιρετικές περιπτώσεις αυτών που το έχουν δώρο από το Θεό να παίζουν ωραία, να τραγουδούν ή να είναι χορευταράδες, αλλά κι αυτοί κάποιον πρόγονο πρέπει να είχαν με το ίδιο χάρισμα. Αυτό βέβαια οφείλεται όχι στην κληρονομικότητα, αλλά στο γεγονός ότι ένα παιδί που μεγαλώνει σε μια οικογένεια όπου τραγουδούν ή παίζουν όργανα είναι φυσικό να εξοικειωθεί και να μάθει χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια. Σήμερα που η κοινωνία είναι εξατομικευμένη, η έφεση για τη μουσική αποδίδεται σε μια καθαρά προσωπική ιδιότητα, το ταλέντο.

Δεν είναι σπάνια η περίπτωση όπου οι γονείς αποτρέπουν —με βίαιους μάλιστα τρόπους— το γιο τους από το να μάθει ένα όργανο, ακόμα και όταν υπάρχουν οργανοπαίχτες στην οικογένεια. Το όργανο είναι χάσιμο χρόνου όταν παίζει κανείς μόνος του για γούστο και δουλειά παρακατιανή όταν παίζεται

για λεφτά στα γλέντια. Βέβαια οι αντιλήψεις ποικίλλουν από τόπο σε τόπο, από οικογένεια σε οικογένεια και από εποχή σε εποχή. Στην ηπειρωτική Ελλάδα, εκεί όπου οι γύφτοι με τους ζουρνάδες έπαιζαν αποκλειστικά στις γιορτές, οι νοικοκυραίοι μάθαιναν μόνο τα ήσυχα όργανα που παίζονται τα βράδια στα σπίτια και στις ταβέρνες, κυρίως έγχορδα.

Το νέο παιδί τελικά καταφέρνει να φτιάξει ένα μικρό όργανο ή να του φτιάξουν ένα σαν παιχνίδι, και εξασκείται εκεί επάνω προσπαθώντας να παίξει ό,τι ακούει. Αν έχει πατέρα ή θείο οργανοπαίκτη, θα μάθει δίπλα του με τον καιρό, αν όχι, θα αναζητήσει μεγαλώνοντας ένα δάσκαλο, το μάστορα. Εκεί βέβαια χρειάζεται την άδεια και τη βοήθεια του πατέρα του για να αγοράσει ένα καλύτερο όργανο και για να πληρώσει το μάστορα. Η σχέση του μάστορα με το μαθητευόμενο είναι το θεμέλιο της παραδοσιακής μεταβίβασης των επαγγελματικών γνώσεων. Η σχέση αυτή διαφέρει σημαντικά από την αντίστοιχη σχέση δάσκαλου-μαθητή στη σύγχρονη κοινωνία.

Ο μαθητευόμενος πηγαίνει στο χωριό του μάστορα και μένει εκεί σ' ένα συγγενικό του σπίτι ή στο σπίτι του μάστορα πληρώνοντας με το μήνα. Δεν υπάρχουν βέβαια ώρες μαθημάτων ούτε βιβλία ούτε «διδασκτέα ύλη». Ο μάστορας συνεχίζει την καθημερινή του ζωή και παίζει όταν έχει όρεξη, οπότε ο νεαρός στήνει αυτί για να το αποτυπώσει και να το επαναλάβει αργότερα. Ακούγοντάς τον, ο μάστορας μπορεί να τον διορθώσει, όχι δείχνοντάς του πού είναι το λάθος, αλλά παίζοντας ο ίδιος ολόκληρο το κομμάτι με τον τρόπο του. Έτσι περνάει ο καιρός και κάποτε ο νεαρός κρίνει ότι είναι σε θέση να παίζει πια ό,τι αρπάζει το αυτί του, οπότε γυρίζει στο χωριό του, πάντα θυμωμένος με το μάστορα που δε θέλησε να του δείξει την τέχνη.

Ο μάστορας δείχνει πιο εύκολα στο μαθητευόμενο όταν το όργανο δε βγάζει λεφτά, επειδή δε συνηθίζονται τα κεράσματα, ή όταν ο ίδιος είναι γέρος, οπότε δε θέλει να πάρει την τέχνη μαζί του. Αλλιώς, θεωρεί μελλοντικό ανταγωνιστή κάθε μαθητευόμενο γιατί αργότερα θα μοιραστεί μαζί του τα πανη-

γύρια της περιοχής. Από την άλλη όμως αυξάνεται η αίγλη του όταν τον θεωρούν δάσκαλο, και φυσικά πληρώνεται γι' αυτό. Στις γιορτές πάντως ο μάστορας πηγαίνει συνήθως χωρίς το μαθητευόμενο, γιατί εκεί είναι που θα βάλει όλη την τέχνη του και θα εξαντλήσει το ρεπερτόριό του. Αν πάλι είναι από μακρινό χωριό ή όχι και τόσο ξύπνιος, μπορεί να τον αφήσει να παίζει δίπλα του το ίσον και να συμπληρώσει τα κενά της μελωδίας, χωρίς όμως μερτικό από τις εισπράξεις.

Τα πράγματα είναι πιο εύκολα όταν το όργανο είναι πιο απλό και δε χρειάζεται απαραίτητα να μαθητεύσει κανείς σε κάποιον μάστορα. Οι βοσκοί φτιάχνουν τις φλογέρες και μαθαίνουν να παίζουν μόνοι τους, αργότερα όμως τις τελειοποιούν αντιγράφοντας από άλλους. Το ίδιο γίνεται με την τσαμπούνα, τη λύρα, το νταούλι. Από τη στιγμή που θα μάθει κανείς να κατασκευάζει το όργανο, μπορεί να αρχίσει να παίζει και να βελτιώνεται μόνος του με τον καιρό. Τότε πρέπει να έχει την ικανότητα, στις λίγες ευκαιρίες που έχει να παρακολουθεί κάποιον άλλον να παίζει, να ξεσπκώνει την τεχνική του.

Έτσι, οι φίλοι του τού ζητάνε να τους παίξει κάτι πού και πού, η καθιέρωση όμως έρχεται όταν ένας άλλος οργανοπαίχτης τού ζητήσει να πάρει μέρος σε ένα συγκρότημα που θα αναλάβει να κρατήσει ένα γλέντι, γάμο ή πανηγύρι. Αυτό είναι μια έμπρακτη αναγνώριση, γιατί όλοι οι οργανοπαίχτες που παίζουν μαζί είναι ισότιμοι. Μοιράζονται δηλαδή εξίσου τις εισπράξεις και όχι με πόντους ανάλογους με την πέραση του κάθε οργάνου, όπως σήμερα. Αν τελικά γίνει καλός και αποκτήσει φήμη, θα τον φωνάζουν και από πιο μακρινά χωριά, μέχρι που παίζοντας μια ολόκληρη ζωή θα αφήσει όνομα σε ολόκληρη την περιοχή.

Το πρώτο προσόν ενός οργανοπαίχτη είναι η φυσική αντοχή. Ξεκινώντας από το χωριό του ταξιδεύει πολλές ώρες με τα πόδια ή με το μουλάρι για να φτάσει στο χωριό που τον κάλεσαν.

Εκεί θα μείνει όσο κρατάει το γλέντι, τρεις μέρες ή και

περισσότερο, θα κοιμάται λίγες ώρες όπου του στρώσουν και θα παίζει ώρες ατελείωτες. «Από καμπάνα σε καμπάνα» τού λένε στα πανηγύρια να παίζει, δηλαδή από τότε που θα τελειώσει η λειτουργία μέχρι που θα ξαναρχίσει το άλλο πρωί. Άλλοι μιλάνε για λακκούβα στο χώμα, που την κάνει το πόδι του χτυπώντας το ρυθμό. Μόλις προλαβαίνει να φάει δύο μπουκιές, να πει μια γουλιά κρασί ή να τραβήξει μια ρουφηξιά τσιγάρο ανάμεσα στα τραγούδια.

Θα 'λεγε όμως κανείς ότι η κούραση αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της μουσικής αυτής. Ή μάλλον, όχι η κούραση, αλλά η ιδιόμορφη κατάσταση που φτάνει κανείς μετά την κούραση, όταν πια νιώθει ότι δεν αντέχει άλλο και με μια ύστατη προσπάθεια το ξεπεράσει. Τότε η υπερένταση μεταβάλλεται σε ένα είδος εκστατικής νάρκης, το ίδιο άλλωστε ισχύει και για τους χορευτές. Το παίξιμο τότε γίνεται αλλιώτικο, σαν να προέρχεται από έναν άλλον κόσμο, αυτό είναι το αληθινό παίξιμο.

Στην αρχή, ο οργανοπαίκτης πάντα δικαιολογεί το ξερό του παίξιμο λέγοντας ότι «δε ζεστάθηκε το όργανο», ενώοντας μάλλον ότι δε ζεστάθηκε ο ίδιος ή η ατμόσφαιρα γενικά. Τα όργανα πάντως πράγματι ζεσταίνονται με το παίξιμο –στο νταούλι αυτό είναι πολύ φανερό–, μερικοί μάλιστα τα ζεσταίνουν κοντά στη φωτιά πριν αρχίσουν. Άλλοι τα βρέχουν με κρασί – μάλλον σαν ένα είδος σπονδής. Αφού πάντως αρχίσει το παίξιμο, λιγοστές είναι οι ευκαιρίες που θα βρεθούν για να σταματήσει. Εκτός πια αν ξεσπάσει κανένας καυγάς, οπότε έχει το νου του να αποτραβηχτεί γρήγορα γιατί κινδυνεύει να τις αρπάξει ή να του σπάσουν το όργανο.

Άλλο βασικό προσόν του οργανοπαίκτη είναι να παίζει δυνατά. Τα χοροστάσια είναι ανοιχτά και μεγάλα, φυσάει αέρας, ο κόσμος κάνει φασαρία, οι χωρικοί έχουν φωνές βροντερές. Το όργανο πρέπει να ακούγεται πάνω από όλα αυτά, να βαραίει δυνατά για να συνεπαίρνει τους χορευτές. Ένας λόγος που το κλαρίνο εκτόπισε τη φλογέρα, και το βιολί τη λύρα, ήταν κι αυτός, ότι παίζουν πιο δυνατά. Έπειτα είναι και καμά-

ρι για το χωριό να ακούγεται από μακριά ότι διασκεδάζει, σημαίνει ότι η σοδειά ήταν καλή, ότι γίνονται παντρολογήματα και γενικά ότι υπάρχει ευημερία. Το νταούλι πρέπει να αντηχεί στις ρεματιές μέχρι το γειτονικό χωριό.

Τώρα όμως με τους ενισχυτές, η τάση αυτή φτάνει σε ακρότητες, καθώς οι νεαροί μουσικοί ξεκουφάνουν τον κόσμο για να καλύψουν το κακό τους παίξιμο.

Στα μάτια των ακροατών του ο παραδοσιακός οργανοπαίκτης αποκτάει αξία όταν «ξέρει πολλά τραγούδια», «δε σταματάει ποτέ», «παίζει δυνατά», «κάνει και νεκρούς ν' ανασταίνονται», «δίνει φτερά στα πόδια των χορευτών». Τέτοιες είναι οι φράσεις που χρησιμοποιούν οι χωρικοί για να εκφράσουν το θαυμασμό τους. Βλέπουμε δηλαδή ότι (σε αντίθεση με το σύγχρονο μουσικό) ο παραδοσιακός δεν εμφανίζεται να υπηρετεί μια τέχνη, με τα ποιοτικά κριτήρια της οποίας κρίνεται. Αλλά αξιολογείται στη βάση ποσοτικών κυρίως κριτηρίων που έχουν σχέση με το συγκεκριμένο αποτέλεσμα που φέρνει η μουσική του στους ακροατές. Ο παραδοσιακός οργανοπαίκτης είναι τεχνίτης, ενώ ο σύγχρονος μουσικός είναι καλλιτέχνης.

Αυτή είναι η βασική διαφορά, η οποία εμφανίζεται με πολλούς άλλους τρόπους. Για παράδειγμα, ο παραδοσιακός οργανοπαίκτης πληρώνεται συχνά με το κομμάτι, πράγμα αδιανόητο για ένα σύγχρονο μουσικό. Ο χορευτής σπκώνεται, παραγγέλνει το τραγούδι που θέλει και το πληρώνει (άλλωστε συχνά ο σιδεράς είναι και οργανοπαίκτης). Είναι δηλαδή σαφές ότι θέλει το τραγούδι περισσότερο «για να κάνει τη δουλειά του» (π.χ. για να χορέψει η κόρη του που είναι καιρός να παντρευτεί), παρά για να επιδιώξει μια αισθητική απόλαυση (όπως αυτός που πάει σήμερα σε μια συναυλία).

Η παραδοσιακή μουσική είναι άμεσα και ξεκάθαρα λειτουργική. Ο οργανοπαίκτης παίζει για να προκαλέσει ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα, οπότε εκτιμάται και πληρώνεται στο μέτρο που το πετυχαίνει. Η μουσική του είναι καλή όσο καλά κάνει τους άλλους να χορεύουν ή να τραγουδάνε. Μόνη

της η μουσική αυτή δεν έχει νόημα. Αυτός είναι ο λόγος που η παραδοσιακή μουσική σε δίσκους φαίνεται τόσο λειψή σε έναν που την έχει ζήσει στο φυσικό της χώρο. Ο οργανοπαίκτης, μέσα στο στούντιο ηχογράφησης χωρίς χορευτές μπροστά του, χωρίς να έχουν προηγηθεί ώρες παίξιμο, φαγητό και ποτό, χωρίς τις φωνές, τις μυρωδιές, τις χειρονομίες, χωρίς το χώρο, τη στιγμή και τα πρόσωπα στα οποία ανήκει αποκλειστικά αυτή η μουσική, είναι φυσικό να δίνει ένα φτωχό της υποκατάστατο.

Αυτή η λειτουργικότητα της μουσικής μπορεί να διατηρηθεί μόνο μέσα στις ιδιαίτερες συνθήκες του χωριού και της γειτονιάς, στις συνθήκες της παραδοσιακής κοινωνίας, όπου η μετάδοση των γνώσεων γίνεται προφορικά και των ικανοτήτων μιμητικά· όπου η αλλαγή δεν είναι επιθυμητή αυτή καθαυτή αλλά μόνον όταν είναι αναπόφευκτη και γίνεται προοδευτικά, με συνεχή και ατέλειωτη επανάληψη ώστε να δουλευτεί και να ταιριάξει απόλυτα με τα προηγούμενα· όπου η επιβίωση είναι ο πρωταρχικός σκοπός και οι ανθρώπινες σχέσεις το πρωταρχικό καθήκον.

Έτσι ο οργανοπαίκτης δε μαθαίνει να διαβάζει νότες από έναν επαγγελματία δάσκαλο της μουσικής, αλλά μιμείται το παίξιμο του παλιότερου οργανοπαίκτη μιμούμενος συγχρόνως και τις συνήθειές του, τη συμπεριφορά του στην καθημερινή του ζωή. Παίρνει δηλαδή απ' αυτόν έναν ολόκληρο τρόπο ζωής. Με τους ακροατές δεν έχει μια μονομερή σχέση την ώρα που διασκεδάζουν, αλλά πολύπλευρες καθημερινές σχέσεις κάθε είδους. Η μουσική του τους συνοδεύει σε κάθε σταθμό της ζωής τους, κι εκείνοι τον συνοδεύουν σε κάθε εκδήλωση της δικής του κοινωνικής ζωής. Έτσι, το κάθε τραγούδι που παίζει είναι βγαλμένο από το κοινωνικό σύνολο, και απευθύνεται στο συγκεκριμένο άτομο που το παρήγγειλε ή που τιμάται, εκείνη τη στιγμή.

Η ενότητα τραγουδιού, μουσικής και χορού σε μια αδιάσπαστη κοινωνική έκφραση διατηρείται χάρη στη συνεχή προσωπική σχέση μεταξύ τραγουδιστή, οργανοπαίκτη και χορευ-

τή. Μεγαλωμένοι στο ίδιο χώρο ή στην ίδια γειτονιά, δεμένοι με ένα πλέγμα σχέσεων, μία μόνο από τις οποίες είναι η συνεργασία πάνω στο γλέντι, πρωταγωνιστούν σε αμέτρητες παραστάσεις του ίδιου κοινωνικού δρώμενου. Ο οργανοπαίκτης ξέρει από πριν ποιο τραγούδι θα του παραγγείλει ο κάθε συγχωριανός του, ποιο μεράκι τον σπρώχνει να χορέψει εκείνη τη στιγμή, πώς θέλει να του παίζουν για να ξεδώσει και να λυτρωθεί. Δεν παίζει για ένα ανώνυμο μεταβλητό ακροατήριο αλλά για να χορέψουν οι δικοί του. Ο πατέρας του έπαιζε για τους πατεράδες τους, ο γιος του θα παίζει για τους γιους τους.

Αυτό το διαπροσωπικό δέσιμο του οργανοπαίκτη με το χορευτή καταλήγει, ιδίως στις ταβέρνες, στη χρηματική εκδήλωση του κεράσματος. Ο χορευτής παραγγέλνει το τραγούδι και πληρώνει τον οργανοπαίκτη για τον κόπο του. Όταν το γλέντι προχωρήσει και φτάσει στο τσακίρ κέφι, τότε πληρώνει ανάλογα με την ευχαρίστησή του. Η τέχνη του οργανοπαίκτη δεν είναι να παίξει «ωραία», αλλά να ταυτιστεί με το χορευτή, να τον σπρώξει και να τον βγάλει από το πετσί του. Να τον κάνει να μερακλωθεί τόσο πολύ, που να χάσει τον έλεγχό του και να πληρώσει μέχρι την τελευταία του δεκάρα. Το όργανο είναι εργαλείο, είναι το αγκίστρι που θα τραβήξει από τις τσέπες του χορευτή τα χαρτονομίσματα.

Από το βιβλίο του Α. Ράφτη,
Ο κόσμος του ελληνικού χορού

Όργανο ακώριστο της ζυγιάς είναι και το ντα(γ)ούλι (λέξη τουρκική), ένα ειδικό δηλαδή τύμπανο, που με το βαρύ χτύπημά του σημειώνει το χρόνο και βοηθάει το χορευτή στα βήματα του, αλλά και που ο θόρυβός του είναι απαραίτητος στην απλοχωριά του υπαίθρου, όπου ο αγροτικός κόσμος καταστρώνει συνήθως τα πανηγύρια του.

Και το ντα(γ)ούλι είναι συνδυασμός από ένα σύνολο εξαρτημάτων, που είναι τα εξής:

5 κόθροι, ένα κομμάτι δέρμα, 3-4 οργιές ψιλή τριχιά, 2 ξύλινα στεφάνια, ένας αορτήρας, 2 γαρδαβέλλες (άγκιστρα) και 2 ξύλα για το παίξιμό του.

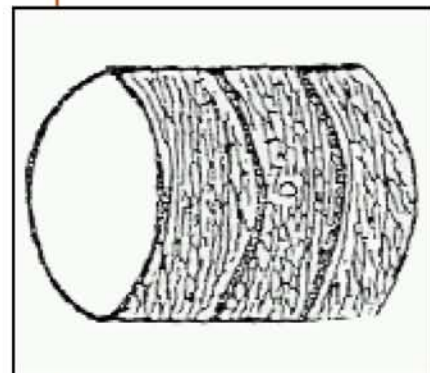
Ας δούμε με τη σειρά τους το καθένα εξάρτημα, τον τρόπο της επεξεργασίας του, το μεταξύ τους συνδυασμό και τη χρησιμότητά τους.

α. Ο ξύλινος κύλινδρος

Τα μικρά ντα(γ)ούλια, καθώς και οι ζουρνάδες, της περιφέρειας του Μεσολογίου έχουν διάμετρο 25 εκατοστά και μήκος 30 εκατοστά. Ο κύλινδρός τους φτιάχνεται πάλι από τους ίδιους, με κόθρους, ξύλινα δηλαδή ελάσματα, από αυτά που χρησιμοποιούνται και στα κόσκινα. Επειδή όμως αυτά είναι στενά, χρειάζονται κάμποσα για να καλυφθεί το απαιτούμενο μήκος του κυλίνδρου. Και το αρμολόγημά τους γίνεται έτσι: Καρφώνουν κυκλικά το πρώτο κόσκινο στη διάμετρο των 25 εκατοστών, παίρνουν κατόπιν άλλα δυο κόθρια και τα καρφώνουν το ένα πάνω στο μισό πλάτος του αρχικού και το δεύτερο πάνω στο άλλο μισό. Έτσι το πρώτο, το αρχικό κυκλικό κόθρι, καλύπτεται από τα δυο άλλα και απομένει εσωτερικό και αθέατο. Με ένα ακόμα όμοιο κάρφωμα παίρνει ο κύλινδρος το μήκος των 30 εκατοστών, ώστε τον απαρτίζουν εν όλω 5 κόθροι: 2 εσωτερικοί και 3 εξωτερικοί.

Το κενό που εμφανίζει εσωτερικά κατά τα δυο άκρα του

Φτιάξε ένα νταούλι

το πρώτο κόθρι, το συμπληρώνουν με δυο λουρίδες από τους ίδιους κόθρους, φέρνοντάς τες ίσαμε την εξωτερική επιφάνεια. Έτσι ο ξύλινος αυτός κύλινδρος, που αποτελεί και τη βάση του ντα(γ)ουλιού, είναι από δυο στρώματα ελασμάτων: εσωτερικό και εξωτερικό. Στο κέντρο του ανοίγουν μια τρύπα στη διάμετρο ενός πόντου – και για μέτρο πρακτικό έχουν το πάχος ενός τσιγάρου. Μικρότερη τρύπα δεν κάνει, γιατί μπορεί κατά το παίξιμο να σπάσει το ντα(γ)ούλι. Ο αέρας κατά το χτύπημα πάλλεται και θέλει διέξοδο, μαζί με τη φωνή του ντα(γ)ουλιού. Ούτε όμως και μεγαλύτερη πρέπει να γίνεται, γιατί τότε το ντα(γ)ούλι θα κτυπάει υπόκωφα και χωρίς τη συνηθισμένη ηχητική του ντα(γ)ουλιού. Πρέπει να βγάζει ήχο τέτοιας οξύτητας, που να ταιριάζει με τους ζουρνάδες. «Τα ψηλά ζουρνάδια του Μεσολογγίου θέλουν ντα(γ)ούλι τσοκάνι» λένε χαρακτηριστικά οι γύφτοι, εννοώντας με τη λέξη αυτή το καλό, γεροφτιασμένο και μικρό ντα(γ)ούλι της Δυτικο-ρουμελιώτικης ζυγιάς.

β. Το δέρμα

Ως κατάλληλο δέρμα για να ντύσουν τα δυο πλαϊνά χάσματα του ξύλινου κυλίνδρου έχουν τη γιδιά, δέρμα δηλαδή από γιδερό σφακτό ηλικίας ενός και πάνω χρόνου, πολύ παχύ, επειδή τότε θα είναι και το δέρμα στέρεο και χοντρό.

Ένα πρόχειρο άργασμά του είναι αναγκαίο. Το τεντώνουν καλά στον ήλιο και αφού ξεραθεί εντελώς, ξυρίζουν την τριχωτή του επιφάνεια, το πλένουν με λίγη στύφη και κόβουν δυο κύκλους, λίγο μεγαλύτερους από τη διάμετρο του ξύλινου κυλίνδρου, έτοιμους πια να τοποθετηθούν στη θέση τους με τη βοήθεια των δυο ξύλινων στεφανιών.

Επειδή οι δυο δερμάτινες πλευρές του ντα(γ)ουλιού δε θα είναι ακριβώς ίδιες, αλλά πρέπει να παρουσιάζουν κάποια μικροδιαφορά –απαραίτητη, για να προκύψει και του ήχου

τους μια μικροδιαφορά—, η μια πλευρά θα είναι η πρόσοψη και θα καλυφθεί με το πιο χοντρό μέρος του δέρματος, ενώ η άλλη, η ανάποδη, με το λεπτότερο. Και ακριβώς για αυτή τη σκόπιμη διαφορά των ήχων των δυο όψεων του ντα(γ)ουλιού φτιάχνουν και την ανάποδη πλευρά λιγάκι μικρότερη στη διάμετρό της.

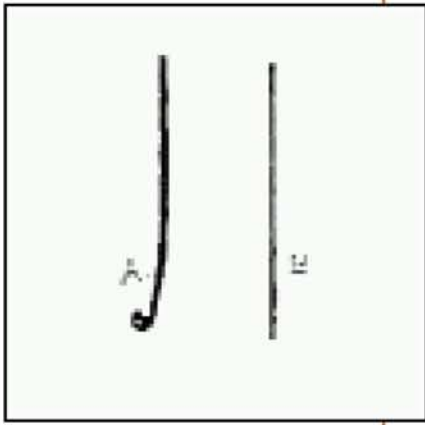
γ. Τα δυο ξύλινα στεφάνια

Από αδειανά ξύλινα βαρέλια των μαγαζιών, από εκείνα που βάζουν μέσα ρέγγες ή σαρδέλες, αφαιρούν τα ξύλινα στεφάνια τους και τα δένουν σε κύκλους, λίγο ανοικτότερους από τη διάμετρο του κυλίνδρου. Αν δε βρουν τέτοια, κόβουν βέργες αγρελιάς, τις καψαλίζουν στη φωτιά, δένουν με σπάγγους γύρω-γύρω δυο-τρεις μαζί και φτιάχνουν τα στεφάνια στο πάχος που αυτοί καταλαβαίνουν.

Και τα στεφάνια αυτά είναι δύο: ένα για τη μία πλευρά και ένα για την άλλη. Τα τοποθετούν πάνω στο κυκλικό κομμένο δέρμα και αρχίζουν να το στρίβουν πάνω τους σε όλη την περιφέρεια, όσο που το ξύλινο στεφάνι σκεπάζεται από το δέρμα, ακριβώς όπως η κάλτσα καλύπτει την καλτσοδέτα.

Αφού με τον ίδιο τρόπο ετοιμάσουν και το δεύτερο στεφάνι, τα ακουμπούν αντιστοίχως και τα δυο στα πλαϊνά του κυλίνδρου, ένας τα κρατάει εκεί με τα χέρια του και ένας δεύτερος τρυπάει με προσοχή το δέρμα ανά 10 ή 15 εκατοστά και των δυο πλαϊνών, περνάει την τριχιά, που πιάνει στεφάνια και δέρμα μαζί, από τη μια πλευρά στην άλλη και τη σφίγγουν. Στην αρχή λίγο, γιατί είναι μαλακό ακόμα το δέρμα· όταν ξεραθεί καλά, θα τη σφίξουν περισσότερο για να βγάλει τον ήχο τον πραγματικό.

Από δυο γαρδαβέλλες (άγκιστρα), προσαρμοσμένες σε δυο ακρινά σημεία της κορυφής του, του εφαρμόζουν μια πέτσινη λουρίδα για να περνιέται στον ώμο κατά το παίξιμο ή να κρεμιέται στο σπίτι ή στην τέντα, όταν αργεί.

δ. Τα ξύλα του παιξίματός του

Όχι χωρίς τις τεχνικές τους λεπτομέρειες είναι και τα ξύλα που χρειάζονται για το παίξιμο του ντα(γ)ουλιού.

Προτιμούν να τα φτιάχνουν από δέντρο αγρελιά ή πουρνάρα. Είναι δύο, από ένα για την κάθε πλευρά του ντα(γ)ουλιού: το ντα(γ)ουλόξυλο και η ντα(γ)ουλόβεργα.

Το ντα(γ)ουλόξυλο, στη γύφτικη γλώσσα τουλό λεγόμενο, είναι χοντρό ξύλο πάχους 2 εκατοστών και μήκους 35 εκατοστών. Το καφαλίζουν στη φωτιά και ξερό πια το πελεκούν και το φέρνουν στο πάχος 13-15 χιλιοστών. Προσέχουν το ξύλο αυτό να παρουσιάζει στη μια του άκρη ένα φυσικό προς τα έξω εξόγκωμα, που με το πελέκημα το φέρνουν σύμφωνα με το σχήμα Α. Χρησιμεύει για αντίβαρο, όταν χτυπάει στο ντα(γ)ούλι. Πρέπει να μην έχει γωνίες και σχισίματα, γιατί είναι επόμενο να σπάσει το δέρμα, είναι και στρογγυλό, γιατί πολλές φορές ο ντα(γ)ουλιέρης το χτυπάει στο δέρμα με την εξογκωμένη αυτή άκρη σε χαμηλά και σβαρνιστά χτυπήματα.

Και η ψιλή βέργα, η ντα(γ)ουλόβεργα –τσουπνί τη λένε στη γλώσσα τους– είναι και αυτή καθαρή και ολότελα λεία και στρογγυλή, μήκους 30 με 32 εκατοστά και πάχους 3 με 4 χιλιοστά.

Με τη λουρίδα περνάει ο ντα(γ)ουλιέρης το νταούλι στον αριστερό ώμο και το φέρνει μπροστά και λίγο πλαγιαστά. Στο δεξιό του χέρι θα πάρει το νταουλόξυλο και στο αριστερό την νταουλόβεργα και, αφού δώσει μερικά γερά δοκιμαστικά χτυπήματα, θα αρχίσει το παίξιμό του, συνοδεύοντας με το ρυθμό του τους ζουρνάδες. Το ντα(γ)ουλόξυλο, χοντρότερο, βαρύτερο και δυνατά κρουόμενο πάνω στη χοντρή πλευρά της πρόσοψης του ντα(γ)ουλιού, θα δώσει τους δυνατούς τύπους του. Η ντα(γ)ουλόβεργα, λιανή και ελαφρά παιζόμενη πάνω στη λεπτή πλευρά της ανάποδης του ντα(γ)ουλιού, ελαφρούς, αλλά κατά συμφωνία και όχι παράφωνους, θα βγάλει τους δικούς της αχούς. Έτσι η διαφορά του ήχου τους θα κάμει και ευκολοδιάκριτα τα χτυπήματα των δύο ξύλων.

Μαρτυρία του Βασίλη Μπαντί,
από τους Σοφάδες Καρδίτσας

Η αγάπη για το όργανο

Ξεκίνησα το επάγγελμα του μουσικού ως εξής: Ήμουνα τσοπάνος και φύλαγα γαλιά, πέντε χιλιάδες γαλιά, αφού δεν είχα να κάνω άλλη δουλειά, στα χωράφια, στις καλαμιές. Είχα μια φλογέρα και έπαιζα, και ο μεγαλύτερος αδελφός μου έπαιζε κλαρίνο. Σε μερικές περιπτώσεις πήγαινα κι έκλεβα το όργανο από αυτόν και με κυνηγούσε γιατί φοβόταν μην του σπάσω το καλάμι.

Και έλεγε: «Δεν θα 'ρθεις το βράδυ να κοιμηθείς;». Γιατί τότε εκείνα τα χρόνια ήμαστε πλανόδιοι, κοιμόμασταν σε αντίσκηνα. Καταλαβαίνεις, είχαμε άλλα προβλήματα. Κατοικούσαμε στα χωριά γιατί στις πόλεις δε μας αφήναν να μένουμε. Και όταν έπαιρνα εγώ το κλαρίνο, έλεγε ο αδελφός μου: «Δε θα 'ρθεις τώρα στο σπίτι να κοιμηθείς;». Και εγώ, αναγκασμένος, πήγαινα από κάτω, σήκωνα το πανί, έμπαινα τα βράδια αργά, αυτός κοιμότανε και έτσι ξεκίνησα, έμαθα.

Και στον πρώτο γάμο που πήγα, που έπαιξα, θυμάμαι πολύ καλά, δε θυμάμαι χρονολογία, πήγαμε χωρίς μηχανήματα και μικρόφωνα, σκέτα. Με έστειλε ο αδελφός μου να πάω σ' αυτή τη δουλειά, να δουλέψω. Και από κει ξεκίνησα. Εγώ φοβόμουνα τι ζητούσε ο κόσμος, δεν ήξερα τι ζητούσε. Και έλεγα: «Βρε αδελφέ, θα φάω ξύλο, δεν ξέρω τι ζητάει ο κόσμος».

«Ήχι, αυτά που παίζεις, αυτά ζητάει ο κόσμος. Τα παίζεις καλά. Πήγαινε με αυτά και θα δεις ότι θα συνεχίσεις τη δουλειά σου» μου έλεγε.

Και τελικά πήγα και έμαθα τι ζητάει ο κόσμος. Μέχρι τώρα έχω τριάντα χρόνια που δουλεύω.

«Ήρα λοιπόν έτσι γίνεται; Πρέπει πρώτα να μάθεις τι ζητάει ο κόσμος;»

«Βεβαίως, πρέπει να μάθεις και πάντα μαθαίνεις... Δεν είσαι τελειωμένος, τέλειος ποτέ δε θα γίνεις. Πάντα μαθαί-

νεις το όργανο. Όπως είναι τα γράμματα, έτσι είναι και το όργανο. Ατελείωτο είναι».

«Οι μπαλαμέ δίναν κάποια χρήματα;»

«Βεβαίως, χρήματα. Κερνάνε. Με τυχερά πηγαίναμε, δεν επαίρναμε συμφωνία. Με τυχερά, ό,τι πετούσε, εμείς παίζαμε. Τότε ήταν φράγκα, δίφραγκα, τάλιρα, μιλάμε για μετά το '60».

Ρομάνι Γκιλι (Τσιγγάνικο Τραγούδι)

Τραγουδάει
ο Βασίλης Μπαντής,
Σοφάδες Καρδίτσας
Καταγραφή
5 Ιανουαρίου 1998

Μα τζουμίντελα αντέ ντρομ, αντέ ντρομ
Μα τζουμίντελα αντέ ντρομ, αντέ ντρομ
κα ντικέλα ο πουρανό ντα Ρομ
κα ντικέλα ο πουρανό ντα Ρομ
με ντικλόμλα ντάγιουμ κο σοκκάκι
με ντικλόμλα ντάγιουμ κο σοκκάκι
με ντικλόμλα ντάγιουμ κο σοκκάκι
παραντόμ ντα μο σακκάκι
κατά χολή ντα κο μεράκι.

Μην τη φιλάς στο δρόμο
θα τη δει ο παλιός της
άνδρας εγώ την είδα
μάννα μου, στο σοκάκι
και έσκισα το σακάκι μου
από καημό και μεράκι.

Ο Τάσος Χαλκιάς θυμάται...

Αν κάτι έχω κερδίσει είναι τα όσα θυμάμαι μέσα από το επάγγελμα το οποίο υπηρέτησα, και για να συμβεί κάτι τέτοιο πρέπει κανείς να τραβήξει πολλά, κι αν ακόμα φτάσει να πικραθεί, να καταφέρει και να συγχωρέσει...

Τα τραγούδια. Τα αγαπούσα από παιδί τα τραγούδια όλα.

Όλοι τρέχανε από το πρωί για να βγάλουνε ντέρα κι εγώ ζητούσα τραγούδια από την ταλαιπωρημένη μάνα μου κι από την αδελφή μου τη Σοφία που δούλευε στα χωράφια. Μου άρεσαν πολύ τα τραγούδια, αλλά περισσότερο μου άρεσαν τα μοιρολόγια. Δεν ξέρω τι έβρισκα μέσα στα ηπειρώτικα μοιρολόγια. Για μένα είναι άλλο πράγμα. Ίσως γιατί ό,τι κι αν θυμάμαι στο μοιρολόι καταλήγει. Γάμο, γλέντια και πανηγύρια. Ακόμη και το Πάσχα. Θυμάμαι, όταν ερχόντανε και μαζεύονταν οι ξενιτεμένοι του χωριού, χορεύανε. Κολλούσαν χιλιάρικα στις κομπανίες που παίζανε. Έθιμο ηπειρώτικο που ακόμα και τώρα αρέσει...

Όταν τελείωσα το δημοτικό δεν έκανα καμιά δουλειά μέχρι που πέρασε ένας Τσιγγάνος από το σπίτι με ένα κλαρίνο βαμμένο, με κάτι πίσσες επάνω, σχισμένο και με τα κλειδιά γυαλισμένα. Το είδα εγώ. Αυτό ήτανε κι εξαναγκάστηκε η μητέρα. Μας πήρε τα έξι γίδια ο Τσιγγάνος και μας έδωσε ένα παλιοκλαρίνο που δεν έλεγε τίποτα τελείως, αλλά ήτανε η αρχή για μένα. Με αυτό άρχισα να παίζω ολημερίς στο σπίτι και το βράδυ στον ύπνο. Αυτό ήτανε το παιχνίδι μου...

Ήτανε ο ΕΡΩΤΑΣ μου το κλαρίνο. Το είχα αγκαλιά. Παραμάσχαλα. Τι να πιστέψω. Έπαιζα χωρίς να παίζω. Το πάλευα στο μυαλό μου συνέχεια. Τα κλειδιά, το καλάμι, όλα. Μέχρι που άρχισα να παίρνω και μαθήματα από έναν ξάδελφό μου, το Μάνθο, ο οποίος υπηρετούσε, όπως κι ο αδελφός μου ο Μήτσος, κι είχε έρθει από τη Μικρά Ασία...

Το 1930, όταν ήμουνα δεκαεφτά ετών, ήμαστε όλα τ' αδέρφια μαζί. Ο Φώτης στο λαούτο και το σαντούρι, ο Κυριάκος στο βιολί και στο τραγούδι, ο Μήτσος, ο Νίκος κι εγώ. Φτιάξαμε ένα συγκρότημα όταν άρχισα μαζί τους και το ονομάσαμε **Μαύρα Πουλιά...**

Περπατήσαμε πόλεις και χωριά. Όλη την Ελλάδα. Όπου πηγαίναμε, σε όποιον ξένο τόπο, παίρναμε μαζί δυο ντόπιους για να γίνεται η δουλειά μας καλύτερα, μιας και δε γνωρίζαμε τα ήθη και τα έθιμα της κάθε περιοχής. Έτσι με τον καιρό κάναμε και ρεπερτόριο από όλη την Ελλάδα...

Ήτανε ο ΕΡΩΤΑΣ μου
το κλαρίνο.

Το είχα αγκαλιά.

Παραμάσχαλα.

Τι να πιστέψω.

Έπαιζα χωρίς να παίζω.

Το πάλευα στο μυαλό μου
συνέχεια.

Τα κλειδιά, το καλάμι, όλα.

Εκείνη την εποχή παίζανε μαζί με το μακαρίτη το Νίκο Τζάρα ο Κυριάκος με το Φώτη, κι εγώ μπήκα αμέσως στη δουλειά διότι πια τα κλαρίνα πήγαιναν δυο δυο.

Ο Τσιγγάνος

Αφού έχω περάσει εικοσιδύο μαρτυρικά χρόνια να πηγαίνω από επαρχία σε επαρχία, τραγουδώντας για τα προς το ζην, γνωρίζω το Νίκο τον Κιάμο σε ένα μαγαζί στο Περιστέρι. Με ακούει να λέω τον «Ήλιο» και το «Ντούι-ντούι», δυο τσιγγάνικες μελωδίες πάππου προς πάππου, που τις έχω μεταποιήσει λίγο και μου ρίχνει την ιδέα του Δημήτρη Χριστοδούλου. Στην πρώτη μας συνάντηση ο ποιητής με απογοήτευσε: «Εγώ παιδί μου, είναι δέκα χρόνια που τα 'χω παρατήσει. Δε μ' αρέσει το σύστημα και...». Την κασέτα με τα δυο τραγούδια επέμενα να την πάρει. Έτσι, σαν δώρο. Θα στενοχωριόμουν να την πάω πίσω στο σπίτι. Το ίδιο απόγευμα, χτυπάει το τηλέφωνο κι ακούω ένα «Ποιος είσαι εσύ, βρε ατσιγγανε, που θα μπεις μες στη ζωή μου και θα με αναστατώσεις;». Λέω: «Παρακαλώ;» και ακούω «Χριστοδούλου εδώ». Πήγα σπίτι του με την κιθάρα μου, του τραγούδησα τσιγγάνικα τα δυο τραγούδια και μόλις τέλειωσα μου 'δωσε τους ελληνικούς στίχους αυτών κι άλλους οχτώ για να τους φτιάξω όπως ξέρω...

Βασίλης Παϊτέρης

Και ο ποιητής

Ο Βασίλης Παϊτέρης αποτέλεσε μια έκπληξη για μένα. Και θα μου πείτε γιατί. Οι εκπλήξεις είναι βασισμένες στο απρόσμενο, στο άγνωστο ή στο απίθανο. Ε λοιπόν, ο Βασίλης Παϊτέρης είναι και τα τρία αυτά. Δεν υπερβάλλω, όχι βέβαια γιατί είναι μια εξαιρετική φωνή, τέτοιες θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι υπάρ-

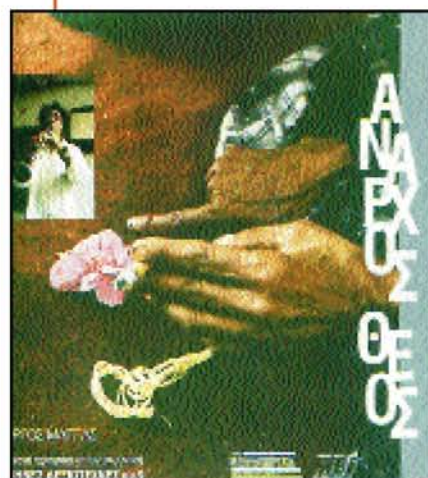

χουν πολλές, ούτε γιατί οι μελωδίες ανατρέπουν ένα κλίμα και μας οδηγούν σε κάποιο άλλο, πράγμα ας πούμε που συνέβη στη δεκαετία του '60 με τα γνωστά θηρία της εποχής. Όχι! Τότε πού είναι η έκπληξη; Στην ανθρώπινη ζέστα. Στη θέρμη, στη θεμελιακή αναζωπύρωση του πυρήνα του τραγουδιού, που είναι η συγκίνηση, οι παλαιότεροι θα λέγανε ο «νταλκάς», που σημαίνει έκφραση εκ βαθέων. Αυτά με το Βασίλη Παϊτέρη...

Δημήτρης Χριστοδούλου

Ο Γιώργος Μάγγας

Γεννήθηκε στη Θήβα και η μητέρα του, επειδή πριν από αυτόν είχε χάσει πολλά παιδιά, τον έταξε στον Άγιο Γεώργιο: να γεννηθεί γερός και θα του έδινε το όνομα του αγίου. Ο πατέρας του, ο Θανάσης Μάγγας, αν και κλαριντζής ο ίδιος, δεν ήθελε με τίποτα ο γιος του να μάθει κλαρίνο. Αλλά, αυτός, αρχικά με μια φλογέρα και αργότερα με το κλαρίνο του πατέρα του, προσπαθούσε κρυφά να μπηθεί στην τέχνη από μόνος του.

Ο Κώστας Παυλίδης

Ο Κώστας Παυλίδης τραγούδησε για πρώτη φορά μπροστά σε κοινό δώδεκα ετών, σε μια οργανωμένη εκδήλωση από τη Λαϊκή Επιμόρφωση Αγίας Βαρβάρας. «Είχα πάρα πολύ τρακ» εξομολογείται. «Μετά, όμως, ήταν πολύ ωραία. Με έβρισκαν διάφοροι στο δρόμο και μου έλεγαν καλά λόγια, κι αυτό μου άρεσε».

ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΑΛΕΑΣ

ΣΟΛΙΣΤ ΤΟΥ ΚΛΑΡΙΝΟΥ

ΓΕΝΝΗΘΗΚΕ: Στο Μεσολόγγι.

ΑΓΑΠΑ ΥΠΕΡΒΟΛΙΚΑ: Το κλαρίνο του.

ΔΕΝ ΑΠΟΧΩΡΙΖΕΤΑΙ ΠΟΤΕ: Το κλαρίνο του.

ΑΞΕΧΑΣΤΟ ΤΑΞΙΔΙ: Η απέραντη Αυστραλία.

ΟΝΕΙΡΕΥΕΤΑΙ: Ειρήνη σε όλο τον κόσμο.

ΕΧΕΙ ΑΔΥΝΑΜΙΑ: Στο κλαρίνο του.

ΔΕΝ ΣΥΓΧΩΡΕΙ: Το ψέμα.

ΘΑ ΚΑΛΟΥΣΕ ΣΕ ΓΕΥΜΑ: Τους φίλους του.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΣΤΟΝ **Βασίλη Λουμπρίνη**

ΜΑΝΩΛΗΣ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΚΗΘΕΙΑ ΤΟΥ ΕΓΙΝΕ

ΟΠΩΣ ΤΑΥΤΡΑΖΕ

Σ' ΕΝΑ ΤΣΙΓΚΑΝΟ,

ΕΤΟ

ΜΑΝΩΛΗ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟ

Μπροστά ηγγύονα τα σκεφάνια. Τα κρατούσε ψηλά και κομάρτω η τσιγγάνικη νεαρά. Μετα ακολουθούσε η άσπρη νεκροφόρα με τη σάρκα του ΜΑΝΩΛΗ.

Πίσω απ'τη νεκροφόρα ακολουθούσε η γυναίκα του, η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ.

Φορούσε μαύρα και το μαλλιά της ήταν λυτά, όμοια με μια κορδέλλα μούρη. Αυτό το λούσμα των μαλλιών της Κωνσταντίνας θύριζε τσιγγάνικη γυναίκα.

Τα μεγάλα μάτια της Κωνσταντίνας είχαν γίνει μία στάλα απ'τη στεναχώρια.

Μετά την Κωνσταντίνα ακολουθούσε ο γιος του, ο ΣΤΑΘΗΣ. Ηταν μικρός.

Κι όταν πηλαίωσαν στα Γ' ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ οι Τσιγγάνοι φώναξαν:
Ο ΜΑΝΩΛΗΣ ΖΕΙ !!!
Ο ΜΑΝΩΛΗΣ ΖΕΙ !!!

Ο ΜΑΝΩΛΗΣ, πολύ πεθάνει, εί-

Στη δικοθήκη μου έχω...

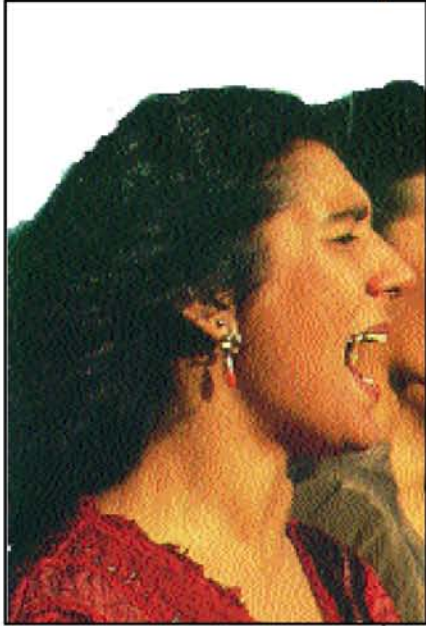

Η ΜΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΤΡΑΤΟΥΔΙΟΥ

...η μουσική είναι γλυκιά, απαλή,
ονειρεύεται, οκέφτεται παλιές θλιβερές
ιστορίες, νιώθεις ένα οριζήμο
και σου 'ρχεται να κλάψεις.
Κι έπειτα, ξαφνικά, η μουσική
αλλάζει ρυθμό, τραγουδάει χαρούμενη.
Θα 'λεγες ότι είναι ο άνεμος που φυσάει
και όλα ζυγτανεύουν.
Θέλεις να τρέξεις, να χορέψεις,
να φωνάξεις...

...το τραγούδι
δε λέει φυσικά
όλες τις περιπέτειές μας...

Εκείνο το βράδυ ανάψαμε μια φωτιά κοντά στα τροχόσπιτα. Ο θεός μου παίζει βιολί. Νομίζω πως κανένας δεν παίζει σαν κι αυτόν. Στην αρχή η μουσική είναι γλυκιά, απαλή, ονειρεύεσαι, σκέφτεσαι παλιές θλιβερές ιστορίες, νιώθεις ένα σφίξιμο και σου 'ρχεται να κλάψεις. Κι έπειτα, ξαφνικά, η μουσική αλλάζει ρυθμό, τραγουδάει χαρούμενη. Θα 'λεγες ότι είναι ο άνεμος που φυσάει και όλα ζωντανεύουν. Θέλεις να τρέξεις, να χορέψεις, να φωνάξεις...

Νιώθω τα πόδια μου να κουνιούνται, τους ώμους μου... Και τότε η Πάπρικα πιάνει το τραγούδι. Δεν τραγουδάει συχνά κι όμως η φωνή της είναι ζεστή, καθάρια. Τραγουδάει έναν παλιό σκοπό που δεν τον λέμε ποτέ μπροστά στους γκατζέ. Μιλάει για τις παλιές εποχές, τότε που ο λαός μας έφυγε από την Ινδία, από τον τόπο του. Εκείνη την εποχή ήμαστε σιδεράδες και μουσικοί, παίζαμε φλογέρα και κιθάρα. Φύγαμε διωγμένοι από τους πολέμους. Κι όλο ξέσπασαν καινούριοι πόλεμοι κι εμείς προχωρούσαμε προς την Ευρώπη... Για εκατοντάδες χρόνια μας είχαν σκλάβους οι πρίγκιπες της Ρουμανίας, να δουλεύουμε κάτω από το ζυγό. Ήμαστε σκλάβοι εμείς οι Ρομ...

Η Πάπρικα τραγουδάει, το τραγούδι δε λείει, φυσικά, όλες τις περιπέτειές μας. Μου τις έχει πει όμως η γιαγιά και οι γονείς μου. Πρέπει να μάθουμε την ιστορία του λαού μας απ' έξω, γιατί δεν ξέρουμε να γράφουμε.

Το τραγούδι της Πάπρικα λείει μόνο για ένα ορφανό Τσιγγανάκι που τριγουρίζει ξυπόλυτο σε μια τεράστια πεδιάδα, άγρια άλογα τρέχουν ελεύθερα και το συντροφεύουν. Πεινάει, κρυώνει, περιπλανιέται χαμένο στην έρημο. Κι όμως, αυτό που ψάχνει δεν είναι ένα ξεροκόμματο ούτε ρούχα για να κρύψει τη γύμνια του, ψάχνει ένα χαμόγελο, ένα ζεστό φιλικό βλέμμα, ένα αδερφικό χέρι.

Η αδερφή μου σταμάτησε το τραγούδι μόλις ο πατέρας βγήκε από το τροχόσπιτο.

— Επιδιόρθωσα την τηλεόραση, μας είπε.

Η γιαγιά εξαφανίστηκε σαν αστραπή, μετά έφυγαν η μητέρα με τη θεία μου και ο θεός μου άφησε το βιολί. Ο Λάζλο είπε στη γυναίκα του:

— Έχει χορό στην πλατεία του χωριού. Τι λες, πάμε;

Έφυγαν κι αυτοί μαζί με το Μανουέλ. Εγώ δεν έχω όρεξη να πάω μαζί τους.

Να με λοιπόν μόνος κοντά στη φωτιά. Ρίχνω μερικά ξερόκλαδα. Τώρα που τελειώνει το καλοκαίρι, τα βράδια κάνει ψύχρα. Σε λίγο θ' αρχίσει το σχολείο, φοβάμαι λίγο — έχω κακές αναμνήσεις από τις λιγοστές φορές που πήγα στο μάθημα. Οι τρόποι των άλλων παιδιών, η ντροπή που ένιωθα επειδή δεν ήξερα τίποτα... Με κοίταζαν σαν περίεργο ζώο, γελούσαν, με κορόιδευαν. Άραγε τώρα θα είναι πάλι έτσι;

Κάθομαι κοντά στη φωτιά και σκέφτομαι, σκέφτομαι... Πώς θα μου φερθούν; Σκέφτομαι... να, ας βάλω ένα στοίχημα: Η Πάπρικα με το Λάζλο και το Μανουέλ πήγαν στο χωριό να χορέψουν. Αν τους διώξουν, αυτό θα πει ότι στο σχολείο θα με δεχτούν άσχημα. Αν όμως μείνουν και περάσουν καλά, τότε θα τα πάω κι εγώ καλά με το σχολείο.

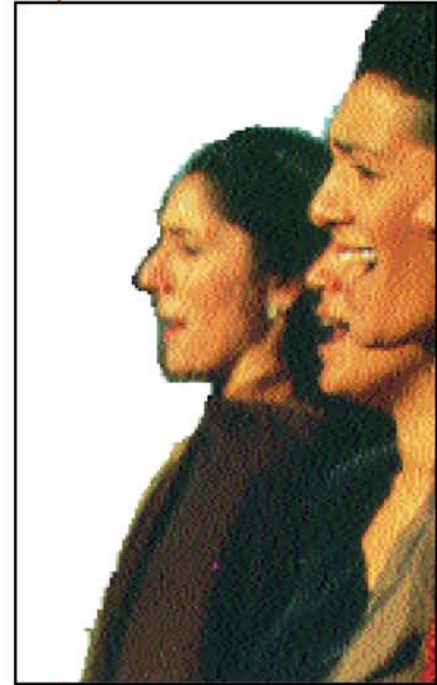
Θα ήταν καταπληκτικό να σήκωνε ένας νεαρός από το χωριό την Πάπρικα για να χορέψουν, όπως κάνουν και με τις γκατζί. Θα μου τα πει αύριο ο Μανουέλ.

Όλοι πήγαν να κοιμηθούν. Μόνο εγώ κάθομαι κοντά στη φωτιά και σκέφτομαι το πρόβλημά μου και το στοίχημα που έβαλα με τον εαυτό μου.

Ακούω βήματα. Επιστρέφουν... Η Πάπρικα τραγουδάει! Καλό σημάδι! Πρέπει να διασκέδασαν στο χωριό. Ξαφνικά θέλω να γελάσω.

Από το βιβλίο του Μ. Σολέ,

Η τσιγγάνικη φλογέρα

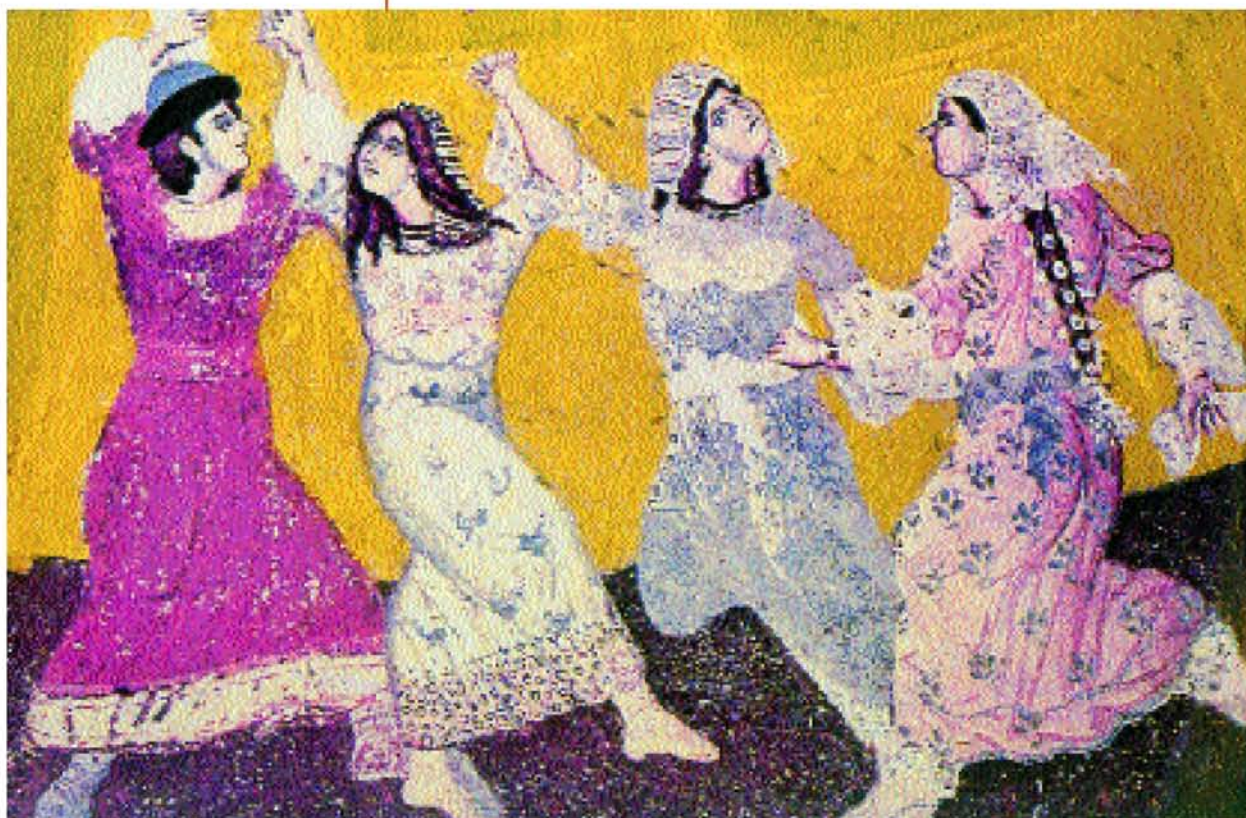

Ο ΧΟΡΟΣ

Αφήκαν τα κορμιά τους και βουβάνηκαν
και μονάχα με το στόμα μιλούνε.
Μα τι να πει το στόμα,
τι μπορεί να πει το στόμα;
...Του διηγήθηκα χορεύοντας τα πάθη μου,
τα ταξίδια, πόδες φορές πατρυντικά,
τι τέχνες έπιαδα...

Μιλούσαν τα πόδια μου
τα χέρια μου,
μιλούσαν τα μαλλιά μου,
τα ρούχα μου.

Ο χορός,
από τα πανάρχαια χρόνια,
αποτελεί αναπόσπαστο
μέρος των δραστηριοτήτων
των ανθρώπων.
Οι άνθρωποι, χορεύοντας,
είναι συμμετέχοντες
δημιουργοί και όχι
απλοί θεατές.

«**Η**εικοστή τρίτη πύλη της Κωνσταντινούπολης είναι η πύλη του Αγίου Ρωμανού (Τοπ Καπί) με τα χαρακτηριστικά της κανόνια.

Εκεί βρίσκεται και η περιοχή Λίτρος όπου κατοικούν Τσιγγάνοι ελληνικής καταγωγής. Οι γυναίκες τους παίζουν όργανα, χορεύουν και τραγουδάνε τραγούδια του συρμού για τους ερωτευμένους».

Αυτά, μας λέει ο Αρμένης Ιερεμία Τσελεμπί Κιομουρτζιάν, συμβαίνουν στην Κωνσταντινούπολη του 17ου αιώνα. Άραγε χόρευαν εκείνες οι ταλαντούχες γυναίκες του 1680, ξεσηκώνοντας τους ακροατές τους, με τραγούδια όπως αυτό;

Οι γαμήλιες χορευτικές εκδηλώσεις των Τσιγγάνων διακρίνονται από ένα ιδιαίτερο τελετουργικό ύφος.

Οι χορευτές διακατέχονται από μία σοβαρότητα και σεμνότητα, χωρίς εκφραστικές εξάρσεις αλλά με έντονα εκστατικά στοιχεία των χορευτικών κινήσεων, κυρίως των γυναικών που ξεχωρίζουν από αυτές των ανδρών.

Στους αντικριστούς ζευγαρωτούς χορούς διακρίνεται ένας έντονος σεβασμός των ανδρών προς τις γυναίκες. Οι άνδρες χορεύουν με απλές χορευτικές κινήσεις γύρω από τις γυναίκες, κρατώντας πάντα κάποια σχετική απόσταση.

Στους ομαδικούς χορούς, όμως, οι άνδρες πιάνονται μπροστά, δικτυωτά μεταξύ τους κι ακολουθούν οι γυναίκες ξέχωρα. Στη διάρκεια του χορού, όπως συμβαίνει και σε πολλά άλλα ελληνικά πανηγύρια, ένας κερνάει ποτό μόνο στους άντρες. Υπάρχει μια γενικότερη τάξη κι όλοι όσοι συμμετέχουν προσέχουν με μεγάλη προσήλωση τους χορευτές.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό στοιχείο της χορευτικής διαδικασίας είναι η χρήση των λουλουδιών, με τα οποία ραίνουν στο κεφάλι τους χορευτές.

Κ. Σαχινίδης

Με κάι ντικλέμ
Σουκάρ γιακά κάι
αβαρέστε βαστά
Με σο κερντέμ,
σο κερντέμ
Λολό λατζάταρ κερντιλέμ.

Εγώ που είδα
όμορφα μάτια,
σε αλλουνού χέρια
εγώ τι έκανα, τι έκανα
κόκκινος από ντροπή έγινα.

Ντούι, ντούι, ντούι
Ακαλένσα ντεσουντούι
Ντέβλαμ τε ντικάβλεν
κε σουκάρ γιακά.

Ντούι, ντούι, ντούι
Ακαλένσα ντεσουντούι
Ντέμαν τε τσουμιντάβλεν
κε γκουγκλέ νουστά.

Δυο, δυο, δυο
και μ' αυτά άλλα δώδεκα.
Δώσ' μου να δω
τα όμορφα σου μάτια.

Δυο, δυο, δυο
και μ' αυτά άλλα δώδεκα.
Δώσ' μου να φιλήσω
τα γλυκά σου χείλη.

Στίχοι και μουσική:
Βασίλης Παϊτέρης,
Δ. Χριστοδούλου,
από το δίσκο
«Ο τσιγγάνος και ο ποιητής»

Μετά μπήκε μπροστά το μεγάλο ξεφάντωμα, άρχισαν να γυρίζουν στις σουβλές δεκάδες αρνιά, να μοσχομουρίζουν κοκορέτσια, ν' αδειάζουνε σιγά σιγά τα βαρέλια. Κι όταν το σπίρτο ανακατεύτηκε για τα καλά μέσα στις φλέβες με το αίμα, αντήχησαν όργανα, ντέφια, νταούλια. Πετάχτηκαν πάνω για χορό μαστόροι και μαστορόπουλα και ύστερα μπήκαν στο γλέντι οι λατόμοι, οι μαραγκοί κι όλη η παρακατιανή εργατιά.

Ο μαστρο-Νικίτας πέταξε στα όργανα ένα ολάκερο πουγκί και ζήτησε από τους μουσικάντες να σπκωθούν και να τον ακολουθήσουν μέχρι τη χαράδρα, που 'χαινε όπως του Άδη το στόμα καμιά εκατοστή βήματα πιο πέρα.

Πώς να μην υπάκουγαν οι οργανοπαίχτες, που 'χαν καλοπληρωθεί και μάλιστα από τον πρωτομάστορα;

Όταν ο πρωτομάστορας έφτασε κοντά στο φρύδος του γκρεμού, παράγγειλε ένα παλιό γιανιιώτικο τσάμικο κι άρχισε το χορό μόλις λίγα δράσκελα από το βάραθρο. Χόρεψε όπως κανείς δεν είχε ποτέ χορέψει σε τέτοιου είδους γλέντι, έκανε μεγάλα κι επικίνδυνα τσαλίμια σύρριζα στη χαράδρα και μάλιστα πιωμένος γερά, όλοι σπαζοχόλιαζαν, ιδρωναν και ξίδρωναν, του φώναζαν «Για το Θεό, έχε το νου σου, μαστρο-Νικίτα».

Μα πού αυτός, τίποτα, χόρευε και δώσ' του χόρευε, πήγαινε όλο και πιο κοντά στον άπατο γκρεμό, λες κι ήθελε να του δείξει ότι δεν τον λογάριαζε, πως τον περιφρονούσε.

Μιαν άλλη πάλι φορά ήμουνα στη Ρουσία. Γιατί πήγα κι εκεί πέρα ακόμα, πάλι για μεταλλεία. Για χαλκό, κοντά στο Νοβορωσίκι.

Είχα μάθει πέντ' έξι ρούσικες λέξεις, όσες μου χρειάζονταν στη δουλειά μου: « Όχι, ναι, ψωμί, νερό, σε αγαπώ, έλα, πόσο;». Μα να που έπιασα φιλίες μ' ένα Ρούσο, φοβερό μπολσεβίκο. Στρωνόμαστε το λοιπόν κάθε βράδυ σε μιαν ταβέρνα στο λιμάνι και κατεβάζαμε κάμποσα караφάκια βότκα, ερχόμαστε στο κέφι, άνοιγε η καρδιά μας. Αυτός ήθελε να μου στορήσει, χαρτί και καλαμάρι, τα όσα είδε κι έπαθε στη ρού-

οικη επανάσταση, κι εγώ πάλι να του ξεμυστηρευτώ το βίο και την πολιτεία μου. Μεθύσαμε, βλέπεις, κι είχαμε γίνει αδέρφια.

Με χερονομίες, τσάτρα πάτρα, συνενωθηθήκαμε. Αυτός θ' άρχιζε πρώτος να μιλάει. Όταν πια δε θα καταλάβαινα, θα του φώναζα: «Στοπ!». Θα σηκώνονταν τότε να χορέψει. Να χορέψει ό,τι ήθελε να μου πει. Το ίδιο κι εγώ. Ό,τι δε θα μπορούσαμε να πούμε με το στόμα, θα το λέγαμε με τα πόδια, με τα χέρια, με την κοιλιά ή με άγριες κραυγές: «Χάι-χάι! Χόπλα! Βίρα!».

Άρχισε πρώτος ο Ρούσος. Πώς άρπαξαν τα τουφέκια, πώς άναψε ο πόλεμος, πώς έφτασαν στο Νοβορωσίκι... Όταν δεν μπορούσα να καταλάβω τι μου 'λεγε, σήκωνα το χέρι, φώναζα: «Στοπ!», κι ευθύς ο Ρούσος πετιόταν απάνω και δώστου να χορεύει! Χόρευε σαν δαιμονισμένος. Κι εγώ κοίταζα τα χέρια του, τα πόδια του, τα στήθια του, τα μάτια του και τα καταλάβαινα όλα...

Κι ύστερα άρχιζα εγώ. Από τα πρώτα λόγια ο Ρούσος φώναζε: «Στοπ!». Άλλο που δεν ήθελα! Πετιόμουν απάνω, παραμέριζα τις καρέκλες και τα τραπέζια, έπιανα το χορό... Ε μωρέ, πού καταντήσαν οι άνθρωποι, φτου να χαθούνε!

Αφήκαν τα κορμιά τους και βουβάθηκαν και μονάχα με το στόμα μιλούνε. Μα τι να πει το στόμα, τι μπορεί να πει το στόμα; Να 'βλεπες του λόγου σου το Ρούσο πώς μ' έτρωγε με το μάτι του, από την κορφή ως τα πόδια και πώς τα καταλάβαινε όλα! Του διηγήθηκα χορεύοντας τα πάθη μου, τα ταξίδια, πόσες φορές παντρεύτηκα, τι τέχνες έπιασα: νταμαρτζής, μινადόρος, γυρολόγος, κανατάς, κομιτατζής, σαντουρτζής, στραγαλατζής, γύφτος... Πώς έφτασα στη Ρουσία...

Όλα, όλα τα καταλάβαινε, ας ήταν και χαχόλος! Μιλούσαν τα πόδια μου, τα χέρια μου, μιλούσαν τα μαλλιά μου, τα ρούχα μου. Κι ένας σουγιάς που κρέμουνταν από το ζωνάρι μου, κι αυτός μιλούσε... Κι όταν πια τέλειωνα, ο χαχόλος με αγκάλιαζε, με φιλούσε, ξαναγεμίζαμε τα ποτήρια μας βότκα, κλαίγαμε και γελούσαμε, πεσμένοι ο ένας στην αγκαλιά του άλλου...

Ν. Καζαντζάκης, Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά

*Ο χορός είναι
έκφραση*

Ο χορός των ψωμιών,
που χορεύεται
στους γάμους,
σε μερικές περιοχές,
όπως ο Βόλος και
οι Σοφάδες Καρδίτσας,
για να φέρει ευτυχία
και να προστατέψει
από το κακό το ζευγάρι.

Ο χορός είναι επικοινωνία

Γλέντι σε καταυλισμό
στο Μεσολόγγι

Η γιορτή του Μουσικού
Εργαστηρίου
στα Γιάννενα

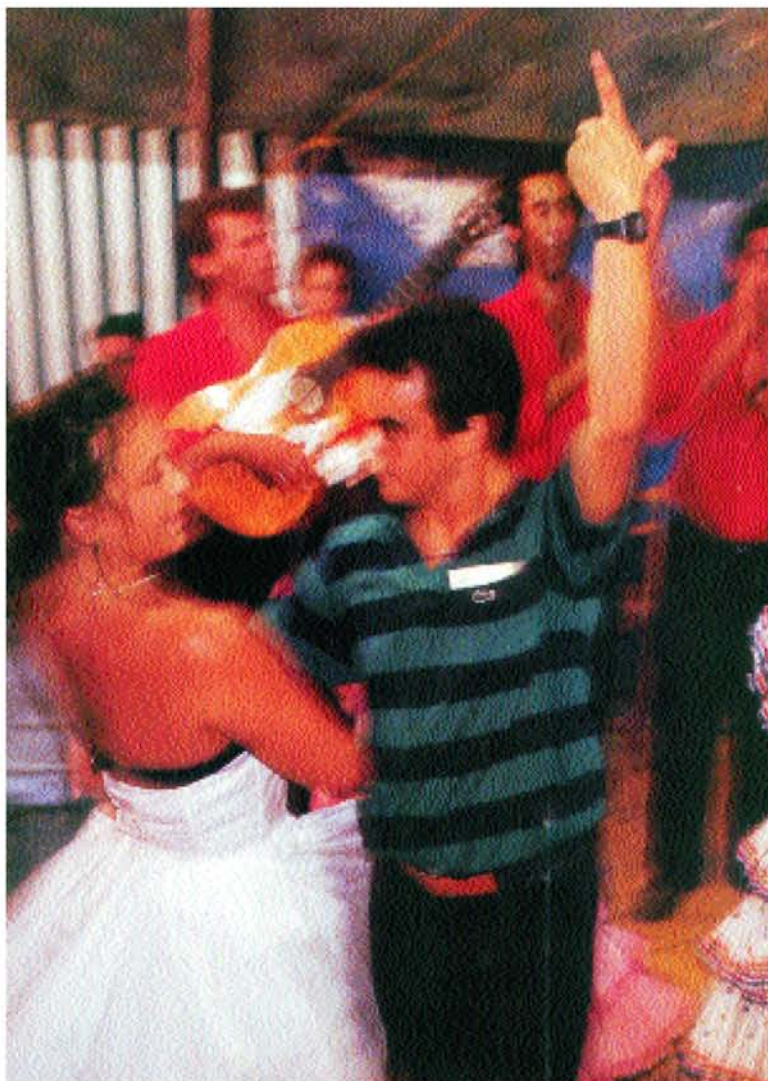

Από το πανηγύρι
της Αγίας Αγάθης
στο Αιτωλικό

Ο χορός είναι
τέχνη

Χορευτές Φλαμέγκο
στην Ισπανία

Ο χορός είναι
καλλιέργεια

Από τη Δημοτική Σχολή
Χορού στην Αγία Βαρβάρα

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

Αν δεχτούμε τη σαιξπηρική έκφραση
ότι η ζωή μοιάζει με τη σκηνή
του θεάτρου, τότε οι Τοιχγάνοι
βρίσκονται πάνω σ' αυτή τη σκηνή
χρόνα τώρα, με τη διαφορά ότι είναι
οι ίδιοι και θεατές και ηθοποιοί
σ' ένα έργο που σφύζει από ζωντάνια,
κατακλύζεται από περιπέτεια
και σφραγίζεται από πόνο.

Είναι άνθρωποι πραγματικοί,
ζωντανοί και θερμοί,
που βγήκαν από τις σκηνές
και τα καρφάκια
για να πάρουν θέση πατσινή
στη λογοτεχνία και στις καρδιές
των ανθρώπων.

Το θέατρο σκιών

Το οθωμανικό θέατρο σκιών, από το οποίο χωρίς αμφιβολία κατάγεται το ελληνικό φαινόμενο, μπορεί να χρονολογηθεί στα Βαλκάνια ήδη από τον 17ο αιώνα και ήταν διαδεδομένο σε όλες τις μεγαλύτερες πόλεις και αυλές των τοπικών πασάδων.

Γνωρίζουμε από τις βιογραφίες του Αλή Πασά ότι καλούσε από την πόλη οργανοπαίχτες, χορευτές και χορεύτριες, για να μιμηθεί την αυλή του Σουλτάνου, κι ότι σκεφτόταν πάντα να ιδρύσει στα Γιάννενα κι ένα θέατρο.

Ήταν και γύφτοι που έπαιζαν Καραγκιόζη στα Γιάννενα. Ο Καλονάρος επικαλείται προσωπικές πληροφορίες από παλιούς Γιαννιώτες.

Ο Baud-Bovy αναφέρει πως σε μια ηχοληψία ηπειρώτικων τραγουδιών, που έγινε το 1930, πήραν μέρος και τρεις Γιαννιώτες γύφτοι, ανάμεσά τους και ο Ντάλας ο Καραγκιόζης, που ήταν λαουτιέρης και είχε θέατρο σκιών στην Πρέβεζα.

Το μεγαλύτερο επίτευγμα της «ηπειρώτικης παράδοσης», για την οποία γνωρίζουμε κατά τα άλλα πολύ λίγα, είναι η δημιουργία της παράστασης του Μεγαλέξαντρου και του καταραμένου φιδιού, η οποία στηρίζεται στη γνωστή φυλλάδα και το παραμύθι για το δρακοντοκτόνο ήρωα.

Στην Dobrudza τώρα, στη Μαύρη Θάλασσα, που ήταν μέχρι το 1878 τουρκική, το θέατρο σκιών υπήρχε μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα. Ο ιστορικός του ρουμανικού θεάτρου και συλλέκτης λαογραφικού υλικού Τ. Τ. Burada το συναντάει το 1879 σε ταξίδι του στην περιοχή, παιγμένο από γύφτους. Οι φιγούρες παρίσταναν Τούρκους και γυναίκες του χαρεμιού.

Από την έκδοση της Θρακικής Εταιρείας

Φτιάχνω δική μου
ψιγούρα

Από την έκδοση της Θρακικής Εταιρείας
(Ο Χατζηναβάτης βγαίνει στη σκηνή τραγουδώντας.)

Άσπρο μαντίλι
αχνό το πρόσωπο
σαν φεγγαράκι
μέσα απ' τα σύννεφα...

(Από την άλλη μεριά βγαίνει ο γέρος κυρ-Βαγγέλης.)

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Μπράβο, παιδί μου, Χατζηναβάτη, μπράβο. Με όλες τις φτώχειες που έχεις, βλέπω και το κελαηδείς καλά.

ΧΑΤΖΗΝΑΒΑΤΗΣ: Τι να κάνεις, άρχοντά μου; Η φτώχεια θέλει καλοπέραση.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Χατζηναβάτη, σήμερα είμαι στις χαρές μου.

ΧΑΤΖΗΝΑΒΑΤΗΣ: Εάν επιτρέπεται να μάθω τη χαρά σας, θα χαρώ κι εγώ μαζί με σας.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Χατζηναβάτη, σήμερα παντρεύω την κόρη μου.

ΧΑΤΖΗΝΑΒΑΤΗΣ: Η ώρα η καλή, άρχοντά μου. Και αν επιτρέπεται, με ποιον;

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Χατζηναβάτη, το γαμπρό δεν τον βρήκα ακόμα.

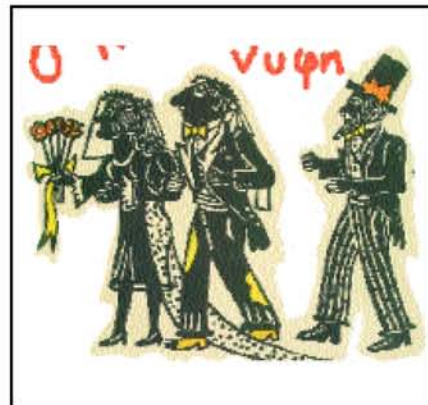
ΧΑΤΖΗΝΑΒΑΤΗΣ: Μα είπατε πιο μπροστά πως την παντρεύετε.

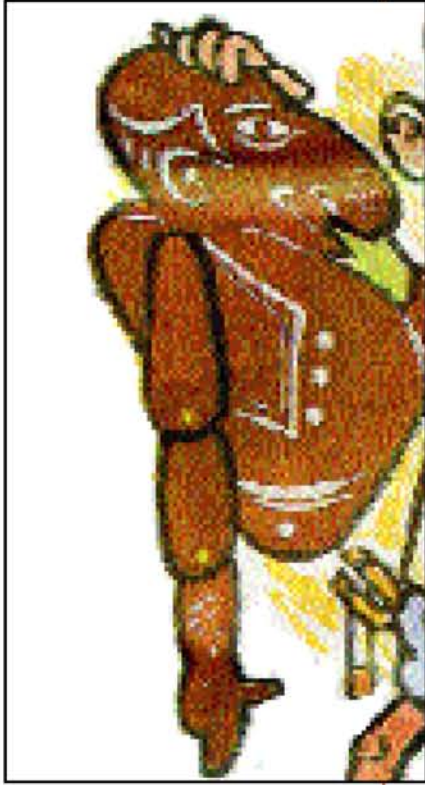
ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Ναι, την παντρεύω, μα το γαμπρό ακόμη δεν τον βρήκα. Τώρα θα τον εύρω.

ΧΑΤΖΗΝΑΒΑΤΗΣ: Δηλαδή, τι θέλετε να πείτε, άρχοντά μου; Δε σας καταλαβαίνω.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Άκουσε, Χατζηναβάτη, να σου πω. Γνωρίζεις ότι εγώ είμαι πολύ πλούσιος. Είμαι γέρος. Σημερινός είμαι, αυριανός δεν είμαι. Ο μισός είμαι μέσα στο λάκκο. Γι' αυτό, Χατζηναβάτη, απεφάσισα να παντρεύω την κόρη μου. Δε θέλω να βρω το γαμπρό και να της πω: αυτόν θα πάρεις. Γιατί αυτός ο άνθρωπος που θα της δώσω, μπορεί να βγει καλός, μπορεί να βγει όμως και κακός και να με βλαστημά η κόρη μου. Γι' αυτό το λόγο,

Ο Καραγκιόζης νύφη

Χατζηναβάτη, ειδοποίησα καμιά εικοσαριά γαμπρούς να περάσουν από το σπίτι μου και όποιος αρέσει στην κόρη μου, θα τον πάρει.

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Ναι, αγόρασέ την κι ένα χρονοδιακόπτη να μη χάσει το λογαριασμό (στον εαυτό του). Και εγώ σε τι μπορώ να σας φανώ χρήσιμος, κυρ-Βαγγέλη;

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Χατζηναβάτη, αν μπορούσες και συ να ειδοποιούσες καμιά διακοσαριά γαμπρούς να περάσουν από το σπίτι για να τους δει η κόρη μου.

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Μάλιστα, μάλιστα, κυρ-Βαγγέλη μου, θα φροντίσω να σας εύρω καμιά τρακοσαριά κι εγώ...

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Χαίρετε Χατζηναβάτη μου, και να 'ρθεις να πληρωθείς.

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Δεν είναι ανάγκη κυρ-Βαγγέλη μου.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Όχι, όποιος δουλεύει πρέπει να αμείβεται. Γεια σου τώρα.

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Μπα, τρομάρα να του 'ρθει, παζάρι της Τρίτης θα γίνει! Πού να πάω να τους βρω τρακόσιους γαμπρούς, είναι κλειστή και η βουλή. Δε θυμάμαι και πώς μου τους ζήτησε, κατεψυγμένους; Α! ωραία, ωραία, καλά που το θυμήθηκα... Ο Καραγκιόζης!... Ο Καραγκιόζης είναι μια χαρά γι' αυτήν τη δουλειά!... Μπορεί λεφτά να μην έχει αλλά αντέχει σε τρία πράγματα: στο φαί, στο ξύλο και στο κρεβάτι, χε, χε, χε...

(Πλησιάζει και χτυπά την καλύβα του Καραγκιόζη.)

ΣΒΟΥΡΑΣ: (Μέσα από την καλύβα.) Μπαμπάκο χτυπάνε την πόρτα.

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Σώπα, ρε κλέφταρε. Δεν την ακούω εγώ που τη χτυπάνε; Αλλά ποιος βαράει;

ΣΒΟΥΡΑΣ: Ξέρω γω, μπαμπάκο μου; Μήπως είναι εκείνος που άρπαξες τη βαλίτσα προχθές και ήρθε η αστυνομία;

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Άι να δεις μωρέ ποιος είναι!

ΣΒΟΥΡΑΣ: Πάω, μπαμπάκο. (Βγαίνει και βλέπει το Χατζηαβάτη.) Ω! Καλώς τον κύριο Χατζηαβάτη! Άκου δω να σου πω! φώναξε και κάνε τον αστρονόμο. Ο πατέρας μου έχει βουτήξει μια βαλίτσα και θα γελάσουμε, γιατί θα φοβηθεί.

ΧΑΤΖΗΑΒΑΤΗΣ: (Αρχίζει να φωνάζει.) Κλέφταρε έβγα έξω!

ΣΒΟΥΡΑΣ: Όχι κύριε αστρονόμε, ο πατέρας μου μόνο τη βαλίτσα άρπαξε, δεν κοίταξε τι έχει μέσα!

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: (Από μέσα από την καλύβα τρομαγμένος.) Τι είναι μωρέ;

ΣΒΟΥΡΑΣ: Ο αστρονόμος, μπαμπάκο, με χωροφυλάκους μαζί. Κρύψου κάτω από τη σκάφη!

ΧΑΤΖΗΑΒΑΤΗΣ: Βρε λωποδύτη! Έλα έξω γρήγορα! Τη βαλίτσα να φέρεις! Χωροφύλακες έχετε το νου σας. Απ' εδώ εσείς, από κει οι άλλοι.

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: (Από μέσα.) Πω πω, πώς την έπαθα ο κακομοίρης! Ποιος την κουβάλησε, μωρέ, εδώ όλη την αστυνομία; Μόνο ο φτωχός κλέφτης πιάνεται.

ΧΑΤΖΗΑΒΑΤΗΣ: Έβγα έξω ρε!

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: (Βγαίνοντας με σκυφτό κεφάλι και μη αντιλαμβανόμενος ότι έχει να κάνει με το Χατζηαβάτη.) Δεν την πήρα εγώ, κυρ αστυνόμε. Δεν την πήρα εγώ!

ΧΑΤΖΗΑΒΑΤΗΣ: Σκασμός! (Τον βαραίει.) Πού την έκρυψες τη βαλίτσα, βρε; Θα σε σκοτώσω! (Τον ξαναβαραίει.)

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: (Σηκώνει σιγά σιγά το κεφάλι του.) Δεν ξέρω τίποτε, δεν ξέρω τί...πο...τε. (Βλέπει το Χατζηαβάτη.) Βρε αρχιχιμπατζή, δε μου λες τι σου χρώσταγα να μου σπάσεις τη χολή;

ΧΑΤΖΗΑΒΑΤΗΣ: Χα, χα, χα, βρε τρομάρα να σου 'ρθει, βαλίτσα έκλεψες;

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Και σένα ποιος σου είπε να κάνεις τον αστυνόμο;

ΧΑΤΖΗΑΒΑΤΗΣ: Ε;

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Τι ε, βρε παλιοχιμπατζή! (Τον βαραίει.)

ΧΑΤΖΗΑΒΑΤΗΣ: Σταμάτα βρε, σταμάτα, θέλω να σου πω κάτι.

Μουσική παίζουν
σπουδαίοι Γιανιωτές
Γύφτοι μουσικάντηδες

Βρήκα τον κυρ-Βαγγέλη και μου είπε πως παντρεύει την κόρη του και μου παρήγγειλε να ειδοποιήσω καμιά διακοσαριά γαμπρούς, είσαι μέσα;

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Ποιος να πρωτοχωρέσει;

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Λέω να περάσεις και συ να σε δει... κι άμα της αρέσεις...

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Θα με βάλει για σκιάτρο στον κήπο της, να της έρχεται γρήγορο κατούρημα. Ποια νομίζει ότι είναι; Ο θηλυκός καζανόβας;

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Βρε, τι έχεις να χάσεις;

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Δίκιο έχεις... μπορεί να με δει και να πάθει τρομάρα...

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Πάω να ειδοποιήσω τους υπόλοιπους.

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Κράτα νούμερο στο ποιος θα μπαίνει ποιος θα βγαίνει, μη χάσουμε κανέναν...

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Έφυγα.

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Μια στιγμή να σε σπρώξω! (Τον βαραίει.)

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Δεν ντρέπεσαι βρε, ολόκληρος άνθρωπος, να με βαρείς μες στη μέση του δρόμου;

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Καλά, άλλη φορά θα σε ανεβάζω στο πεζοδρόμιο πρώτα.

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Α, να χαθείς, να χαθείς!

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Μες στο καζάνι της φακής!

(Ο Χατζιαβάτι ικλέλ και κουρτίνα γκιλαμπαντό.)

Παρντό ντικλό

παρνό κο μουγιόρο

σαρ ε καμέσκο λατσό γκιβορό...

(Κατάρ κογιά ρι ε κουρτινάκι ικλέλ ο πουρό κυρ-Βαγγέλι.)

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Μπράβο με τσαβέσκε, Χατζιαβάτι μπράβο. Καντιμπόρ τσοριπέ ντα και σίτουτ, ντικάβ σουκάρ γκιλάμπες ι γκιλί.

ΧΑΤΖΗΑΒΑΤΗΣ: Σο τε κεράς αφέντι μου. Ο τσοριπέ αμρό γιλέν σα νακαβάσλε.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Χατζιαβάτι, αβγκιβέ αντέ με λατσιμάτα σόμ.

ΧΑΤΖΗΑΒΑΤΗΣ: Τε μαγκέσα πεν μάγκεντα κε λατσιμάτα. Τε λατσάρντιαβ με ντα, τούσα.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Χατζιαβάτι αβγκιβέ ζενισαράβ με τσα.

ΧΑΤΖΗΑΒΑΤΗΣ: Λατσιμάτα αφέντι μου. Τε μαγκέσα πεν μάγκε κάσα κα ζενισαρές, λα;

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Χατζιαβάτι ε τζαμουτρέ ταβά νι ρακαντόμ.

ΧΑΤΖΗΑΒΑΤΗΣ: Αφού του ταά αγκλέ πεντάν κάι ζενισαρέσλα.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Βα, ζενισαράβλα αμά ε τζαμουτρέ ταβά νι ρακαντόμ. Αμά ακανά κα ρακαβάβλε.

ΧΑΤΖΗΑΒΑΤΗΣ: Καλέ ορμπένσα, πέντα μάγκες τε πενές αφέντι μου; Νι ακιαράβε τουτ.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Ασουν, Χατζιαβάτι, τε πενάβ τούκε. Τζανές με κάι σομ μπουτ μπαρβαλό. Με σομ πουρό. Αβγκιβέ σομ, τάρα νάι σομ. Ντα, Χατζιαβάτι, μαγκάβ τε ζενισαράβ με τσα. Νι μαγκάβ τε ρακαβάβ, εκέ τζαμουτρέ τε πενάβλακε καλέ, καλές. Σόσταρ καλέ μανουσέ κάι κα ρακαβάβ με μπορί τε ικλέλ λασό, μπορί τε ικλέλ νάιλατσο. Ντα μι τσεί τε ακουσέλ μαν. Μέντα Χατζιαβάτι, τσινγκαρντόμ τρούσελ τζαμουτρέν τε νακέν κατάρ ο κερ, ντα σαβέ μαγκέλα μι τσεί τε λέλπεσκε.

ΧΑΤΖΗΑΒΑΤΗΣ: Λασό κίνλακε εκ ντα κομπιούτερ ντα τε κίντελ λεν τε να χασαρέλ, λεν. (Πέσκε ορμπισαρέλ.) Ντα με σο μπορί τε κεράβ τούκε μο κυρ-Βαγγέλι;

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Χατζιαβάτι τε τσινγκάρντεσας τούντα κάι ντούισελ τζαμουτρέν, λαστό καβέλας τε νακέν κατάρ ο κερ τε ντικέλεν μι τσεί.

ΧΑΤΖΗΑΒΑΤΗΣ: Λασό, λασό κυρ-Βαγγέλι, κα ρόνταβ τε ρακαβάβ κάι τρούσελ τζαμουτρέν μέντα...

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Άτσου Ντεβλέσα Χατζιαβάτι, ντα τε αβές τε ποκίν ντος.

ΧΑΤΖΗΑΒΑΤΗΣ: Νι μαγκάβ κυρ-Βαγγέλι.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Νάα, κον κερέλ μπουκί ποκίν ντολ. Άντε τζα, Ντεβλέσα ακανά.

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Ντελ, λε τσούμα κái λεσκό σορό τρούσελ τζαμοτρέν μαγκέλ. Καβά, παζάρι μαγκέλ τε κερέλ. Κάι τε τζαβ ντα τε αρακαβάβ ντα λεν ακανά, με καλέν τρούσελ τζαμουτρέν, αβγκιβέ σι Κυριακί ε ντασέγκι. Βουλί ντα παν ντι. Α! σουκάρ ακανά αβιλί κái μι γκογκί... Ο Καραγκιόζε... σι καλέ μουκιάκε λατσό κερέλ βο... Μπορί λοβέ τε να αβένλε αμά, ε μαριμάσκε, ε χαμάσκε, λατσό σι βο, οχ, οχ, οχ...

(Τζάλ ντα τσαλαβέλ ο ουντάρ ε Καραγκεζέσκο κái σι αντι καλίβα.)

ΣΒΟΥΡΑΣ: (Αντράλ καλίβα.) Μπαμπάκο ο ουντάρ, τσαλαβέν.

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Να, μούιτο μο τσορνέα. Με νι ασουνάβ ο ουντάρ κái τσαλαβέν; Άτσου άμα κον τε τσαλαβέλ;

ΣΒΟΥΡΑΣ: Νι τζανάβ μο μπαμπάκο με; Τενά αβέλ κοβά κái τσορντάν λεσκί βαλίτσα κολγικασά ντα αβιλέ ακανά ε σεραλέ;

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Άντε τζα ακανά τε ντικάς κον σι;

ΣΒΟΥΡΑΣ: Τζαβ μπαμπάκο (Ικλέλ ντα ντικέλ ε Χατζηβατί.) Ω! Σο κερές μο Χατζηβατί λατσό σαν!... Ασουν ακανά τε πενάβτουκε, τσιγκάρντε με νταντέ ντα κέρτουτ λέσκε σεραλό. Μο ντατ τσορντάς εκ βαλίτσα ντα κα ασάς ακανά σοστάρ κα νταράλ.

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: (Τολ, λαλί ντα μούιτολ.) Τσορνέα ίκλι αβρίκ!

ΣΒΟΥΡΑΣ: Νάκερ μο σεραλέα μο ντατ ι βαλίτσα σαντέ τσορντάς νι ντικλάς σο σι αντρέ!

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: (Μούιτολ αντάλ καλίβα αμά ε τρασάσα.) Σο κερντιλό μο;

ΣΒΟΥΡΑΣ: Ο σεραλό μο μπαμπάκο αβρίκ αμά μπουτ σεραλένσα. Γκαράντο ταλά λιάνο!

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Μο τσορνέα! Ίκλι άβρίκ σούγο! Η βαλίτσα τε αν ταβές! Τσουραλιματάλεν τουμέν κατάρ, κολά κοτάρ, τε ασταρέν λε.

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: (Αντράλ.) Πο, πο, σο αβιλό κάι μο σορό!
Κοντε αν ταντά κατέ ε σεραλέν; Κον σι τσορέ σαντέ
ασταρντόν;

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: ΄Ικλι, αβρίκ μο!

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: (ΙΚλε αβρίκ μπαγκέ σερέσα αμά νι τζανέλ κάι
κα ντικέλ ε Χατζιαβάτι.) Νι λιόμ ι βαλίτσα με σεραλέα,
νι λιόμνα με.

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Παν ντε κο μούι μο! (τσαλαβέλ λε) καί γκα-
ραντάν ι βαλίτσα μο; Κα μουνταράβτρουτ! (τσαλαβέλ λε
παλέ).

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: (Βάζντελ πολοκό πολοκό πο σορό.) Νι τζανάβ
κάντσικ, νι τζανάβ με κα...ν...τσικ. (Ντικέλ ε Χατζιαβά-
τι.) Μο λουμπνέα σόσκε του τε κερές μάγκε καλέν ντα
τε πακές μι χολί;

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Πο, πο, πο, μο ντιλέα, βαλίτσα μάγκε σεραλό;

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Τούκε κον πεντάς τε κερέστουτ μάγκε σεραλό;

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Σο;

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Σο πενές μάγκε σο μο λουμπνέα (τσαλαβέλ λε).

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: ΄Ατσου μο, άτσου μαγκάβ τε πενάβ τούκε, εκ
όρμπα. Ρακαντόμ ε κιρ-Βαγγελέ ντα πεντάς μάγκε κάι
ζεμισαρέλ πε τσα, ντα πάλε πεντάς μάγκε τε μούιταβ
ντούισελ τζαμουτρένγκε, σαν αντρέ τούντα;

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Αφού σε μπουτ τζαμουτρέ, με κοτέ σο
ρόνταβ;

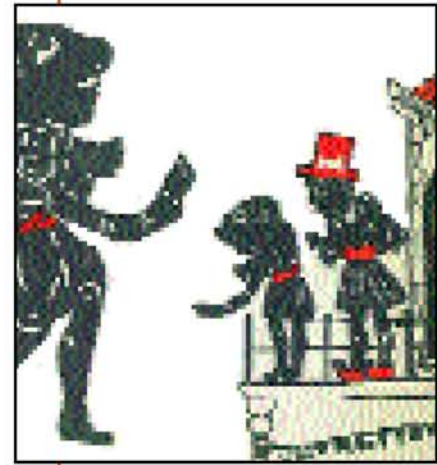
ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Με πενάβ τε νακές ντα τε, ντικέλ τουτ... ντα
τε μαγκέλα τούτ...

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Κάι κα μαγκέλ μαν μο τε να τόλμαν τε χαλαβάβ
λάκι μεσενάβα... Αμά ατσού ντα χάι; Κον σι βόι ντα κα
τζάβ λάκε με κοτέ!...

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Μο σόσι τε χασαρές;

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Λασό πενές... μπορί τε ντικέλ μαν ντα τε ντι-
λάβολ...

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Τζαβ τε τσινγκάρτναβ οκολέν.

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Αστάρ νούμερο κον κα ντελ κον κα ικλέλ, τε να
χασαράς κái εκέ...

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Τζάβταρ.

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Άτσου τε ντάβττου ντρομ! (Τσαλαβέλ λε.)

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Νι λατζάς μο μπαρό τφουλό τζονό τε τσαλα-
βές μαν αντό ο ντρομ.

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Ταγέκ φαρέ κα τσαλαβάβ τουτ.

ΧΑΤΖΗΒΑΤΗΣ: Άντε τζα ακανά κατάρ μο!

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Τζα τσιν κι κορ μο!

Ο κόσμος όλος είναι
ένα θέατρο κι εμείς
οι πρωταγωνιστές...

Ότι το θέατρο γενικά μπορεί να αποτελέσει παράγοντα προβολής του τσιγγάνικου πολιτισμού αλλά και να εμπνεύσει τους Ρομά να διακριθούν και σήμερα όπως και παλαιότερα σ' αυτό το χώρο είναι εμφανές από τις αξιόλογες προσπάθειες που καταβάλλουν στην εποχή μας νέοι Έλληνες Τσιγγάνοι.

Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν τα τσιγγανόπουλα των Σοφάδων στο Νομό Καρδίτσας και το Θρακικό Τσιγγάνικο Θέατρο Σκιών στην Κομοτηνή.

Οι Σοφαδίτες Τσιγγάνοι γνώρισαν επιτυχία με το έργο «Οι Μικροί Φαρισαίοι» του Δημήτρη Ψαθά, που ανέβασαν στο Πνευματικό Κέντρο Σοφάδων στις 22/7/1994. Τους ρόλους υποδύονταν τα παιδιά της συνοικίας Τσιγγάνων της περιοχής.

Ο Αντρέας Μπαντής, μαθητής της Β΄ Λυκείου, από τους πρωτεργάτες αυτής της προσπάθειας, αναφέρει τα εξής:

«Αυτή την ιδέα για το θεατρικό την είχα αρχικά εγώ και την είπα κατόπιν στους συμμαθητές μου που συμφώνησαν κι έτσι αρχίσαμε να κάνουμε παραστάσεις. Παρουσιάσαμε κι άλλες στα σχολεία και ήρθαν οι αρχές και πολύς κόσμος.

Με τα έργα που ανεβάσαμε και τελευταία με τον "Ξενοδόχο" θέλαμε να δείξουμε ότι είμαστε Τσιγγάνοι και ότι εμείς προχωράμε, ότι είμαστε αξιοπρεπείς, ότι υπάρχουν ταλέντα και δεν είμαστε καθυστερημένοι. Το έργο αυτό το είδαν οι Σοφαδίτες, το είδαν και το αγάπησαν, γιατί δεν είχαν ξαναδεί τέτοιες παραστάσεις και το όλο εγχείρημα τους άγγιξε και το αγάλιασαν.

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουμε για να συνεχιστεί αυτή η προσπάθεια είναι ότι δεν έχουμε τον κατάλληλο άνθρωπο, λόγου χάρη σκηνοθέτη, για να μας βοηθήσει. Μας συμπαράσταθηκε αρχικά στο έργο αυτό μια Σοφαδίτισσα δασκάλα όσο μπορούσε. Γνωρίζουμε ότι οι υπόλοιποι κάτοικοι του καταυλισμού επιθυμούν να δουν να ευοδώνεται αυτή η προσπάθεια, γιατί όλοι θέλουμε να προβάλουμε τις αξίες της φυλής μας, τον τρόπο ζωής μας. Ο καλύτερος βέβαια τρόπος

Τα τσιγγανόπουλα των Σοφάδων παίζουν θέατρο

θα ήταν να παίξουμε κάποια έργα εμπνευσμένα από την τσιγγάνικη ζωή. Μόλις τελειώσω το Λύκειο, θα ήθελα να φοιτήσω στη δραματική σχολή και να γίνω ηθοποιός και να συμβάλω στην καταπολέμηση του αναλφαριθμισμού με το να μορφώσω πολλούς Τσιγγάνους. Θα ήθελα να μάθουν γράμματα, να δουν πρώτα τη μόρφωση και έπειτα τα χρήματα. Και αυτό το γεγονός έχει μεγάλη σημασία γιατί οι Τσιγγάνοι θέλουν να πάνε σχολείο και να δείξουν ότι είναι ικανοί για πρόοδο. Όπως είναι μερικοί από μας. Το μήνυμα που θέλω να στείλω στα τσιγγανόπουλα είναι να μάθουν γράμματα, για να γίνουμε άνθρωποι σωστοί και να προχωρήσουμε παρά τις δυσκολίες».

Ακόμα ήταν σημαντική η συμμετοχή των τσιγγανοπαίδων του Άργους στο 5ο Φεστιβάλ παιδικού και νεανικού θεάτρου, με το έργο της Μιμής Φυρογένη «Όταν ο ουρανός γελάει, εμείς τραγουδάμε πιο πολύ...» Η παράσταση οργανώθηκε και ετοιμάστηκε από το Τμήμα Λαϊκής Επιμόρφωσης της Νομαρχιακής Επιτροπής Αργολίδας. Χαρείτε μερικά αποσπάσματα παρακάτω...

1η Σκηνή: Στο τσιγγάνικο σχολείο

Μουσική. Βρισκόμαστε σ' ένα τσιγγάνικο σχολείο. Μια παράγκα είναι. Μερικά θρανία, βαλμένα σε κύκλους, ένας πίνακας, ένας χάρτης. Καμιά εικοσιπενταριά παιδιά είναι σκόρπια στο σχολείο. Ένα καθαρίζει με τη σκούπα, άλλο περνάει μ' ένα πανί τα θρανία και τον πίνακα. Τα περισσότερα βγάζουν τα τετράδια και το αναγνωστικό απ' τις τσάντες. Μερικά κρατούν μωρά στην αγκαλιά. Και μερικά πάνω στα θρανία χορεύουν με κέφι. Μπαίνει κι ο δάσκαλος.

(...)

ΡΙΓΚΟΣ: Εδώ είναι το τσιγγάνικο σχολείο, στον Μέρμπακα. Χωράφια έχει εδώ, παράγκες και δίπλα ωραία περιβόλια...

ΑΡΙ: Τα περιβόλια είναι αλλουνών. Άμα έρχονται άνθρωποι στα περιβόλια μάς κάνουν «τσουτ»... γάτες είμαστε;

ΡΑΜΟ: Νιάου, νιάου!...

Τα παιδιά γελάνε.

ΡΙΓΚΟΣ: Δεν είναι εύκολο να βρεις το σχολείο μας!

ΑΡΙ: Έτσι είναι... Μια μέρα μας γύρευε μια δασκάλα... Βρε πού είναι το τσιγγάνικο σχολείο –ρωτούσε– τίποτε, κανείς δεν ήξερε!...

ΤΟΛΟΝΙ: Τότε ο ταξιτζής ρωτάει: «Τα Γύφτικα μωρέ θέλουμε!». Α, τα Γύφτικα, του λένε και του δείχνουν το δρόμο!

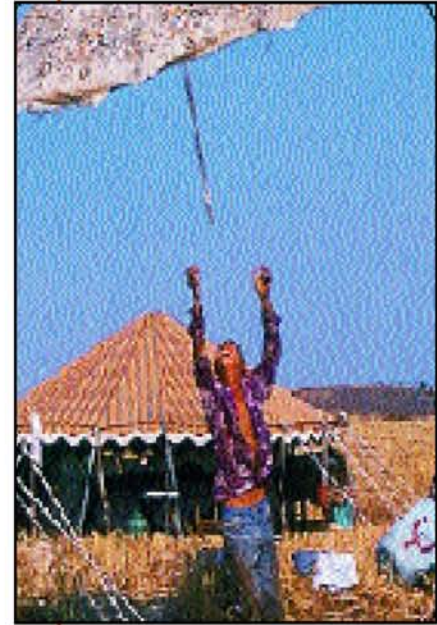
ΒΑΛΑΝΤΗΣ (Κρατώντας υποθετικό μικρόφωνο ρωτάει το δάσκαλο.) Απ' τον Αντένα, τα Γύφτικα τα ξέρετε;

ΔΑΣΚΑΛΟΣ (Παίζοντας.) Ναι, βεβαίως, οπωσδήποτε!...

ΒΑΛΑΝΤΗΣ: Και τι έχετε να πείτε;

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Η στέγη χρειάζεται επισκευή!

Γέλια, φωνές, χειροκροτήματα...

Ένα τραγούδι για τα Γύφτικα

Στα Γύφτικα ο ουρανός γελάει αλλιώς
κίτρινος ήλιος στην ποδιά
Τσαμπίκο μου.
Δυο χαμοκέρασα στ' αυτιά
και το δισάκι μας ψηλά
στον ώμο μας ψηλά.
Γυμνά τα πόδια μα η καρδιά
Τσαμπίκο μου
άι η καρδιά χοροπηδά
Τσαμπίκο μου
χοροπηδά.
Μες στα λασπόνερα
το φεγγαράκι είδα
γλυκό σαν μέλι ήταν
κίτρινο σαν φλουρί.
Να το κρατήσω ήθελα
μέσα στα χέρια μου
μα αυτό σα χέλι γλίστρησε
στον ουρανό
καρφώθηκε ξανά.

2η σκηνή: Η εισβολή της Μπατίρως

Μουσική. Το μάθημα συνεχίζεται. Ένα παιδί διαβάζει από το Αναγνωστικό. Δυο άλλα παιδιά κολλάνε ζωγραφιές στους τοίχους. Ξαφνικά ακούγεται ένας δυνατός θόρυβος στη στέγη. Τα παιδιά πετάγονται όρθια.

ΠΑΙΔΙΑ: Σεισμός, δάσκαλε, να φύγουμε!

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Σταθείτε, ψυχραιμία... κρυφτείτε κάτω απ' τα θρανία.

Κρύβονται όλοι. Ανοίγει αργά η πόρτα. Εμφανίζεται μια

ανεκδιήγητη γυναίκα. Ξεμαλλιασμένη. Στο χέρι της κρατάει ένα σπασμένο σκουπόξυλο. Τα παιδιά ανασπώνονται γεμάτα απορία. Ο δάσκαλος την πλησιάζει προσεκτικά.

ΑΡΙ: Δάσκαλε, πρόσεχε, κουνημένη μου φαίνεται!

ΜΠΑΤΙΡΩ: Κουνημένος είσαι συ και όλο σου το σόι! Είμαι η Μπατίρω, καλέ...

ΠΑΙΔΙΑ: Μπατίρω; Μπατίρω;

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Με συγχωρείτε κυρία μου... το όνομά σας είναι λίγο... Από πού έρχεσθε;

ΜΠΑΤΙΡΩ: Τι ερώτηση είναι αυτή! Ασφαλώς ήρθα από το υπερπέραν... με δυο λόγια από κει πάνω!

ΤΟΛΟΝΙ: Από τη στέγη;

ΜΠΑΤΙΡΩ: Καλέ απ' τον ουρανό!

Τα παιδιά κι ο δάσκαλος κάνουν ένα βήμα πίσω εντυπωσιασμένοι...

ΜΠΑΤΙΡΩ: Α, αυτοί με φοβούνται... Κοιτάξτε, είμαι η Μπατίρω, μπατιρημένη μάγισσα και, καθώς έκανα με τη σκούπα μου μια βολτίτσα, ξεπρόβαλε μπροστά μου η στέγη σας, έσπασα τη σκούπα μου και τώρα θέλω ένα συνεργείο για σκούπες!...

ΡΙΓΚΟΣ: Δεν ξέρουμε τέτοιο συνεργείο...

ΜΠΑΤΙΡΩ: Ωχού και τι θα κάνω!

ΣΑΛΟΝΑ: Θα σε κρατήσουμε εδώ.

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ: Ναι, εδώ, να μας λες τη μοίρα!

ΒΑΛΑΝΤΗΣ (Με το μικρόφωνό του.) Από τον Αντένα... Κυρία Μπατίρω, ξέρεις πού βρίσκεσαι;

ΜΠΑΤΙΡΩ: Πού να ξέρω; Αφού είμαι μια αποτυχημένη! Καλέ, θέλω ας πούμε να κάνω έναν άνθρωπο βατράχι κι αυτός μου προκύπτει τίγρης και ορμάει να με φάει... (Κλαίει.)

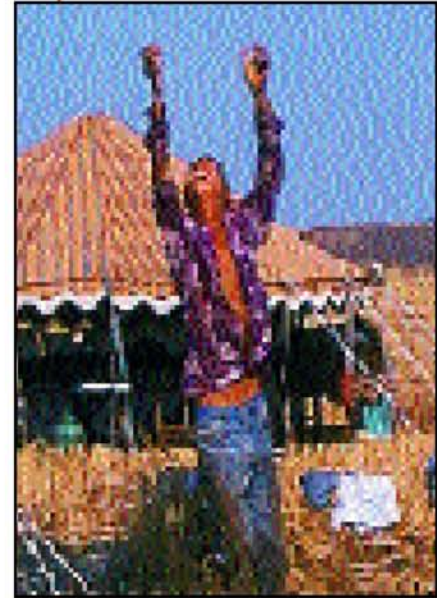
ΣΑΛΟΝΑ: Μην κλαις Μπαλαμή...

ΡΙΓΚΟΣ: Κάτσε μαζί μας...

ΑΡΙ: Εδώ είναι τα Γύφτικα... καλούς ανθρώπους έχει εδώ!...

ΜΠΑΤΙΡΩ: Καλέ, Τσιγγάνοι είσαστε;

ΡΑΜΟ: Ναι, ντε... Ρομά είμαστε!

ΜΠΑΤΙΡΩ: Κάποτε ένας Τσιγγάνος βιολιστής μού είχε κάνει καντάδα...

ΑΡΙ: Εμείς το βιολί το λέμε καρίνος...

ΜΠΑΤΙΡΩ: Σαν να μου φαίνεται ότι έχουν ζεστή καρδιά...

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Έχουν!

ΜΠΑΤΙΡΩ: Την αγάπη μωρέ πώς τη λέτε;

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ: Ντουκάβατούκε!

ΜΠΑΤΙΡΩ: Πω πω, μεγάλη λέξη!...

Το τραγούδι της αγάπης

Λεν ντουκαβατούκε, λένε την αγάπη
στα τσιγγάνικα έτσι λένε την αγάπη
ντεβί ειν' ο ουρανός κι αντιβές η μέρα
καμ ο ήλιος που φωτά στα μαύρα σου τα μάτια.

Κόκκινο μαντίλι
σου 'πεσε Σαλόνα
κι ένα ρόδο φύτρωσε
στο ξερό το χώμα
είσαι η άνοιξη.

Κι όταν με κοιτάξεις
γίνεται ο ουρανός
πάνω απ' τα τσαντίρια
γίνεται πιο γαλανός
είναι η άνοιξη.

Λεν ντουκαβατούκε, λένε την αγάπη
στα τσιγγάνικα έτσι λένε την αγάπη
ντεβί ειν' ο ουρανός κι αντιβές η μέρα
καμ ο ήλιος που φωτά στα μαύρα σου τα μάτια.

Χάδι η Φρειδερίκη
χάδι η φωνή της
ένα απδόνι κρύβεται
μέσα στην ψυχή της
είναι η άνοιξη.

Κι όταν τραγουδάει
ο ντουινιάς χορεύει
πάνω απ' τα τσαντίρια
σύννεφα χορεύουν
είναι η άνοιξη.

ση σκηνή: Το παραμύθι κι η ζωή

Στο τσιγγάνικο σχολειό. Ο δάσκαλος γράφει στον πίνακα. Τα παιδιά γράφουν στα τετράδια. Η Μπατίρω φυλλομετρά κάποιο βιβλίο.

ΜΠΑΤΙΡΩ: Περάσανε μέρες κι όλα καινούρια μου φαίνονται ακόμα. Ένα γύρω απ' το σχολείο ο καταυλισμός. Το πρωί οι γυναίκες φτιάχνουν τη χόβολη –ρεύμα δεν έχει–, στα κάρβουνα ψήνουν κατιτίς για τα παιδιά. Κανά γαλατάκι, συνήθως τσάι, μπορεί και τίποτε. Τα παιδόπουλα στο μεταξύ ξυπνούν, σαν κατσικάκια χοροπηδούν, σβαρνίζουν σαν πουλαράκια το χορτάρι. Καταμεσής η δημοσιά σαν φιδάκι σέρνεται, τρελά φορτηγά περνούν, τρέχουν χωρίς να λογαριάζουν... Μεσ στην πρωινή πάχνη η Τερέζα –σκυλίτσα με τα όλα της– απολαμβάνει το βουερό παιχνίδι των παιδιών – τα γεννητούρια της ετοιμάζει...

ΣΑΛΟΝΑ: Γέννησε η Τερέζα, κυρά Μπατίρω. Τώρα... Πάει καιρός.

ΠΑΙΔΙΑ: Μεγάλωσαν τα κουτάβια...

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Τα βαφτίσαμε κιόλας!...

ΜΠΑΤΙΡΩ: Καλά ντε... αποτυχημένη μάγισσα είμαι... Λάθη κάνω!

ΡΑΜΟ: Να μας κάνεις μαγικά!

ΜΠΑΤΙΡΩ: Εγώ; Δεν τρελάθηκα... Καλύτερα να πω ιστορίες. Τις είδα σ' ένα βιβλίο.

ΠΑΙΔΙΑ: Ναι!...

ΜΠΑΤΙΡΩ: Πώς λένε στα τσιγγάνικα το παραμύθι;

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Μασάλι!

ΜΠΑΤΙΡΩ: Και την τύχη;

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Μπαχ, ωραία λέξη ε;

ΜΠΑΤΙΡΩ: Ακούστε λοιπόν ένα μασάλι... που έχει μέσα και την τύχη, μπαχ, των Τσιγγάνων. Μπας και ξέρετε γιατί οι Τσιγγάνοι δεν έχουν αλφαβήτα;

ΠΑΙΔΙΑ: Όχι!...

ΜΠΑΤΙΡΩ: Ε, κάποτε είχαν... Τη βάζει ένας Τσιγγάνος βασιλιάς μέσα σ' ένα λαχανόφυλλο να τη φυλάξει, την απαραίτα δίπλα στην πηγή, περνάει ένας γάιδαρος, πίνει νερό, τρώει και το λαχανόφυλλο, πάει κι η αλφαβήτα! Δεν πιστεύω τα τετράδιά σας να τα φυλάτε μέσα σε λαχανόφυλλα;

ΧΑΝΕ: Κυρά Μπατίρω, μπας και ξέρεις γιατί οι Τσιγγάνοι γυρίζουν παντού;

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Είναι νομαδικός λαός και δεύτερον ταξιδεύουν για το μεροκάματο.

ΚΩΣΤΑΣ: Μέχρι τη Θήβα φτάνουμε.

ΧΟΥΡΝΤΙ: Και στην Αθήνα πάμε... Στο Κορωπί!

ΜΠΑΤΙΡΩ: Ξέρω ένα μασάλι που τα εξηγεί όλα. Ένας Τσιγγάνος με τη φαμίλια του ταξίδευε... Βαρύ το κάρο και το άλογό του ιδροκοπούσε. Πάνω στην καρότσα μπακίρια, κατσαρολικά και τα παιδιά του Τσιγγάνου, πολλά, έξι φορές χρειαζόταν να μετρήσεις τα δάκτυλά σου. Κι όπως η καρότσα πήγαινε αγκομαχώντας, μπαπ μπουπ, πότε από δω πότε από κει, όλο και παράπεφτε κάνα παιδί. Κι άμα ήταν νύχτα, πού να το δει ο Τσιγγάνος φαμιλιάρης... Έτσι, όπου πάμε, τσουπ κι ένας Τσιγγάνος μπροστά μας!

ΧΡΙΣΤΙΝΑ: Ιστορία είμαστε εμείς οι Ρομά... Κι όλο φεύγουμε...

ΜΠΑΤΙΡΩ: Πώς λέτε το φεύγω;

ΧΡΙΣΤΙΝΑ: Νασάβα. Τους χειμώνες εδώ καθόμαστε. Τα καλοκαίρια μπαίνουμε στο αμάξι και μη μας είδατε!...

6η σκηνή: Η μεταμόρφωση

Η Μπατίρω ροχαλίζει του καλού καιρού ριγμένη σ' ένα θρανίο. Τρία κοριτσόπουλα μπαίνουν μέσα παίζοντας κυνηγητό. Στα χέρια τους κρατάνε κομμάτια της τσιγγάνικης στολής. Μιλάνε τσιγγάνικα και πειράζουν το ένα το άλλο. Παίζοντας,

ντύνουν με τη στολή την κοιμισμένη Μπατίρω. Κατόπιν κρύβονται κάτω απ' τα θρανία και παραμονεύουν τις αντιδράσεις της μάγισσας.

ΜΠΑΤΙΡΩ (Χασμουριέται.) Ε, τι είναι αυτά που φοράω... Σαν τουαλέτα μου φαίνεται... Μπας κι άλλαξε η ρημάδα η τύχη μου... Σε χορό θα πάω;

Τα κορίτσια γελάνε. Την ίδια στιγμή μπαίνουν μέσα τ' αγόρια του σχολείου. Ανάμεσά τους έχουν το δάσκαλο. Του έχουν φορέσει κι αυτού τα τσιγγάνικα. Ο δάσκαλος κάνει τάχα μου πως έχει αντίρρηση. «Μα σας παρακαλώ» λέει «εντάξει, θα δούμε...» και τέτοια.

Μόλις κοιτάζονται, Μπατίρω και δάσκαλος μένουν άναυδοι, κατόπιν σκάνε στα γέλια.

ΜΠΑΤΙΡΩ: Καλέ, Τσιγγάνος έγινες και συ...

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Γιατί, εσύ πας πίσω!...

ΜΠΑΤΙΡΩ: Εγώ βασικά κοιμόμουν...

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Εγώ μια φορά ήμουν ξύπνιος.

ΜΠΑΤΙΡΩ: Λες να μας δείρουν;

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Ποιοι, τα παιδιά;

ΜΠΑΤΙΡΩ: Όχι καλέ... εννοώ... να, οι Τσιγγάνοι, τι θα κάνουν άμα μας δουν!

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Ξέρω γω;...

ΜΠΑΤΙΡΩ: Αυτή η αγωνία θα με φάει...

ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΗ: Δε σ' αρέσει, Μπατίρω, να 'σαι Ρομνί;

ΜΠΑΤΙΡΩ: Μωρέ μ' αρέσει... Ωραία είναι, λουλουδάτα ρούχα... άνετα...

ΧΡΙΣΤΙΝΑ: Ψάξε λίγο τα ρούχα, κυρά Μπατίρω... Πάνω τους έχουν την πίκρα μας...

ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΗ: Ξέρεις πόσους δρόμους έχουμε κάνει μ' αυτά...

ΧΡΙΣΤΙΝΑ: Πόσους χορούς!...

ΠΑΙΔΙΑ: Ψάξε, ψάξε, ψάξε, ψάξε...

ΜΠΑΤΙΡΩ: Καλά ντε, θα ψάξω!

ΔΑΣΚΑΛΟΣ: Να σε βοηθήσω και γω...

ΜΠΑΤΙΡΩ: Πρώτα να μου πείτε, πώς λένε στα τσιγγάνικα την πατρίδα...

ΚΩΣΤΑΣ: Δεν έχουμε τέτοια λέξη...

ΑΡΙ: Μήπως πατρίδα είναι Μέρμπακας;

ΠΑΙΔΙΑ: Μέρμπακας;

Το τραγούδι της βροχής

Καμεράβ μπρισίμ
καμεράβ λατσό μπρισίμ
το Χουρντί μας φεύγει μακριά από δω.

Χάνι το μαντρό
και μεγάλη η αρατί.
Τι χαμπέ να φάει
πες μου το Χουρντό.

Μπουτ Ρομά
είναι για μένα πικρό ψωμί
κι όμως τραγουδώ
σαν το τσιρικλό
κι ένα ασάβα
για όλους μας κρατώ.

Κατάρ η σάχρα αυτό θέατρο

Από το αντίσκηνο
στη σκηνή

Αν δεχτούμε τη σαιξπηρική έκφραση ότι η ζωή μοιάζει με τη σκηνή του θεάτρου, τότε οι Τσιγγάνοι βρίσκονται πάνω σ' αυτή τη σκηνή χρόνια τώρα, με τη διαφορά ότι είναι οι ίδιοι και θεατές και ηθοποιοί σ' ένα έργο που σφύζει από ζωντάνια, κατακλύζεται από περιπέτεια και σφραγίζεται από πόνο.

Κυρίες και κύριοι, σας καλωσορίζουμε στην αποψινή θεατρική παράσταση που δεν είναι άλλη από τη ζωή των Τσιγγάνων.

Και ο αφηγητής συνεχίζει λέγοντας:

Δεν είναι επαγγελματίες ηθοποιοί οι πρωταγωνιστές του έργου μας, ζούνε όμως κάθε στιγμή της ζωής τους με τέτοιο πάθος που και στο παρελθόν ενέπνευσαν και σήμερα συνεχίζουν να επηρεάζουν όλους όσους έτυχε να κοιτάξουν με βλέμμα προσοχής τον πολυτάραχο βίο τους.

Η ζωηρή και παράτολμη Κάρμεν του Προσπέρ Μεριμέ, η γεμάτη χάρη Εσμεράλδα του Βίκτωρα Ουγκώ, η επαναστάτρια Ζεμφίρα του Πούσκιν, η αισθησιακή Μάσα, η Τσιγγάνα του Τολστόι, η Γκρουσένκα του Λεσκόβ, η Γυφτοπούλα του Παπαδιαμάντη, ενσάρκωση της ομορφιάς και της τελειότητας, όλες αυτές οι ηρωίδες δεν είναι απλά πλάσματα της φαντασίας και του ταλέντου των δημιουργών τους. Είναι άνθρωποι πραγματικοί, ζωντανοί και θερμοί, που βγήκαν από τις σκηνές και τα караβάνια για να πάρουν θέση παντοτινή στη λογοτεχνία και στις καρδιές των ανθρώπων.

Οι Τσιγγάνοι, ξέχωρα από την εντύπωση της ζωής τους στα λογοτεχνικά κείμενα, από πολύ νωρίς πρωταγωνίστησαν και οι ίδιοι στα καλλιτεχνικά δρώμενα ως διασκεδαστές, ηθοποιοί, τραγουδιστές και μουσικοί, προκαλώντας γέλιο ή συγκινώντας τους άρχοντες του τόπου αλλά και τον απλό λαό.

Η πολύχρωμη παρουσία τους στις εισόδους των πόλεων δημιουργούσε την αίσθηση ενός θιάσου περιπλανώμενων ηθοποιών που μεταφέρουν τις χίλιες μύριες εντυπώσεις από το μακρινό και συνεχές ταξίδι τους.

Η παρουσία των Ρομά στο θέατρο γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στη Ρωσία στις αρχές του αιώνα (1931) με τη δημιουργία του τσιγγάνικου θεάτρου «Ρομέν». Οι Τσιγγάνοι που συμμετείχαν στο μοσχοβίτικο τσιγγάνικο θέατρο προσδοκούσαν με τις προσπάθειές τους να συμβάλουν στην ανύψωση του επιπέδου ζωής των ανθρώπων τους.

Το θέατρο επίσημα άνοιξε τον Απρίλιο του 1931 και τα έργα που ανέβασε σκοπό είχαν να πείσουν ότι οι Τσιγγάνοι είναι άνθρωποι που τους ταιριάζει να εκφράζονται μέσα από το θέατρο. Παράλληλα οι καλλιτέχνες περνούσαν κάθε καλοκαίρι διαπαιδαγωγώντας τους άλλους Τσιγγάνους.

Εφοδιασμένος με βιβλία και με φάρμακα, ο θίασος περιόδευε στις κατασκνήσεις των νομάδων, αυτοσχεδιάζοντας στις παραστάσεις που δίνονταν γύρω από τις φωτιές των Ρομά.

Αν και το Κρεμλίνο σταμάτησε όλες αυτές τις προσπάθειες στα επόμενα χρόνια, οι δραστηριότητες του θεάτρου «Ρομέν» παρέμειναν ένας μοναδικός πολιτιστικός φάρος για τους Τσιγγάνους της Ρωσίας στη σκοτεινή περίοδο που ακολούθησε.

«Το μυστήριο των καταβολών και του πεπρωμένου του λαού μας παρουσιάζεται στα έργα που ανεβάζουμε υπό το πρίσμα του ανθρωπισμού και της καλοσύνης. Αναφερόμαστε σε αρχές καθολικές: τον προορισμό του ανθρώπου, την ευθύνη του ανθρώπου σ' αυτό τον όμορφο αλλά εύθραυστο και απειλούμενο κόσμο, το καλό και το κακό, έννοιες ηθικής. Αυτό δεν είναι νεωτερισμός, κάθε "θέατρο ιδεών" ασχολείται μ' αυτά τα θέματα.

Το τσιγγάνικο θέατρό μας όμως έχει και μian ιδιαίτερη αποστολή. Από τα εκατομμύρια Τσιγγάνους που ζουν σ' ολόκληρο τον κόσμο, οι 200.000 Σοβιετικοί Τσιγγάνοι ήταν οι πρώτοι που απόκτησαν επαγγελματικό θέατρο. Αυτό μας επιβάλλει την ιδιαίτερη ευθύνη να ενισχύσουμε τη συνείδηση της ύπαρξής μας ως λαού και να διαφυλάξουμε την καλλιτεχνική και πολιτιστική ταυτότητά μας.

Πιστεύω πως ένα θέατρο αυθεντικά τσιγγάνικο δεν είναι μόνο μέσο για ν' ανεβάζουμε θεατρικές παραστάσεις, αλλά και εργαλείο για να διαμορφώσουμε τη συνείδηση ενός λαού. Δημιουργεί ένα ηθικό κλίμα μέσα στο οποίο ο Τσιγγάνος δεν αναρωτιέται μόνο για τη ζωή του στο αντίσκηνο ή για την κιθάρα του, αλλά θέτει, όπως κι ο Άμλετ, το ερώτημα "Να ζει κανείς ή να μη ζει;". Προσπαθούμε να συνδυάσουμε τη συναισθηματική εκφραστικότητα του παρελθόντος με την εκφραστική λιτότητα της σύγχρονης τέχνης. Ως σκηνοθέτης και ηθοποιός δεν αρκούμε να αναφέρομαι σε ένα απομονωμένο πεπρωμένο, όσο συναρπαστικό κι αν είναι, που χάνεται μέσα στην αναταραχή της ιστορίας. Ολόκληρη η εποχή μας, πλούσια σε ηρωική ποίηση και πίστη προς τα ανθρωπιστικά ιδανικά, με όλα όσα κερδίσαμε και όλα όσα χάσαμε, εκφράζεται στη συναισθηματική ένταση που δονεί τα ποιήματα της Άνας Αχμάτοβα, στην ελευθερία που ξεχειλίζει στους στίχους του Σεργκίι Εσένιν, στο ρομαντικό λυρισμό του Μιχαήλ Σβέτλοβ. Οι ποιητές σχολιάζουν τα γεγονότα. Το φλογερό πάθος των Τσιγγάνων τούς προσδίδει λάμψη συμβόλου.

Το θέατρό μας επιθυμεί να είναι διάλογος ανάμεσα σε διάφορες εθνικότητες, βοηθούμενο από τις δυο τσιγγάνικες "γλώσσες": τη γλώσσα της εποχής μας και το λεξιλόγιο του παρελθόντος μας.

Το έργο "Εμείς οι Τσιγγάνοι" είναι το πιο αντιπροσωπευτικό δείγμα της δουλειάς μας. Σκοπός μας είναι να μιλήσουμε όχι για άτομα, αλλά για ένα λαό. Γι' αυτό και του δώσαμε μορφή λαϊκού πανηγυριού, το παρουσιάζουμε ως χρονικό που καταγράφεται με μέσα θεατρικά μπροστά στα μάτια των θεατών. Θελήσαμε να μεταδώσουμε στο κοινό, με τα τραγούδια και τους χορούς, όλη την ευθυμία μιας αυθεντικά εμπνευσμένης λαϊκής παράδοσης.

Η ψυχή του λαού αυτού έχει τη ρίζα της στο νομαδισμό του, στο γεγονός ότι περιφέρεται συνέχεια αφότου έφυγε

από την Ινδία. Σύμφωνα με το μύθο, όταν ήταν ακόμη στην Ινδία, οι Τσιγγάνοι προκάλεσαν την οργή του Θεού για κάποιον άγνωστο λόγο (ίσως εξαιτίας της μαγικής επίδρασης της τέχνης τους πάνω στους θεατές ή εξαιτίας του αιωνίως απειθήρχητου χαρακτήρα τους), κι ο Θεός έστειλε εναντίον τους έναν άνεμο τόσο σφοδρό ώστε άνθρωποι, άλογα και κάρα, όλα διασκορπίστηκαν. Όταν η θύελλα σταμάτησε, οι άνθρωποι κοίταξαν γύρω τους και δεν μπορούσαν να πιστέψουν στα μάτια τους: βρίσκονταν σε τόπους άγνωστους, ανάμεσα σε άγνωστους ανθρώπους, και κανένας δεν ήξερε πού βρισκόταν η χώρα τους, ούτε ακόμη κι αν είχε ποτέ υπάρξει.

Έτσι άρχισαν την ατέλειωτη κι επικίνδυνη περιπλάνησή τους, αναζητώντας το άγνωστο. Τα γυμνά όμως πόδια τους δεν προχωρούσαν στα τυφλά άλλα στο μονοπάτι που θα οδηγούσε το λαό τους στην ωριμότητά του, που θα τον έκανε οργανικό μέρος της ανθρώπινης κοινότητας και θα τον κατεύθυνε προς την πνευματική αναγέννησή του».

Αποσπάσματα από το άρθρο
του Νικολάι Αλεξέγιεβιτς Σλιτσένκο
«Από τη σκηνή στο αντίσκηνο»,
στο *Currier* της UNESCO

Ο ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

Πολλές ταινίες έχουν γυριστεί
για τους Τσιγγάνους.
Μερικές βρίσκονται αρκετά κοντά
στην αλήθεια, οι περισσότερες όμως
πολύ απέχουν απ' αυτήν...

Γαρίφαλο στ' αυτί
και ποτηριά στο μάτι
η τσέπη άδεια πάντοτε
μα η καρδιά γεμάτη.

Γαρίφαλο στ' αυτί
και πονηριά στο μάτι
η τσέπη άδεια πάντοτε
μα η καρδιά γεμάτη.

Γαρίφαλο στ' αυτί
και στα μαλλιά μαντίλι
είναι το στόμα σου δροσιά
είναι γλυκά τα χείλη.

Γαρίφαλο στ' αυτί
στο στόμα το τσιγάρο
πού είναι το τσαντίρι σου
για να 'ρθω να σε πάρω.

Χτύπα τα πόδια τσίφτισσα
Τσιγγάνα τουρκογύφτισσα
φέρε μια βόλτα τσίφτισσα
Τσιγγάνα τουρκογύφτισσα.

Οι δύο λατερνατζήδες, ο Πετράκης (Μ. ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ) και ο Παυλάρης (Β. ΑΥΛΩΝΙΤΗΣ), αφού έφαγαν όλα τα λεφτά που τους έδωσε η Καίτη (ΤΖ. ΚΑΡΕΖΗ), συνεχίζουν την περιπλανώμενη ζωή τους. Κάποια στιγμή ο Παυλάρης αρρωσταίνει σοβαρά απ' την καρδιά του και τα έξοδα γίνονται αβάσταχτα. Μόνη λύση είναι η Καίτη. Μα όταν πηγαίνουν να τη βρουν μαθαίνουν ότι χώρισε από το Δημήτρη και έχει φύγει ταξίδι. Όταν η Καίτη επιστρέφει από το ταξίδι, μαθαίνει τι έχει συμβεί και αρχίζει το ψάξιμο να τους βρει...

Στις δύο αυτές θρυλικές ταινίες μαζί με τους πρωταγωνιστές τραγουδούσαν όλες οι Τσιγγάνες με τη Σούλη Σαμπάχ επικεφαλής στην πρώτη ταινία και με τη Λάουρα στη δεύτερη. Ειδικά στη δεύτερη ταινία δεν υπήρχαν μόνο οι έξι Τσιγγάνες που χόρευαν και τραγουδούσαν αλλά και άλλες 200, ντυμένες στα μαύρα, που έπαιρναν τη νεκρή λατέρνα σε ένα μακρινό πλάνο του Αλ. Σακελλάριου, το οποίο θυμίζει έντονα ένα ανάλογο του 'Ινγκμαρ Μπέργκμαν στη **Νύχτα των σαλιμπάγκων**.

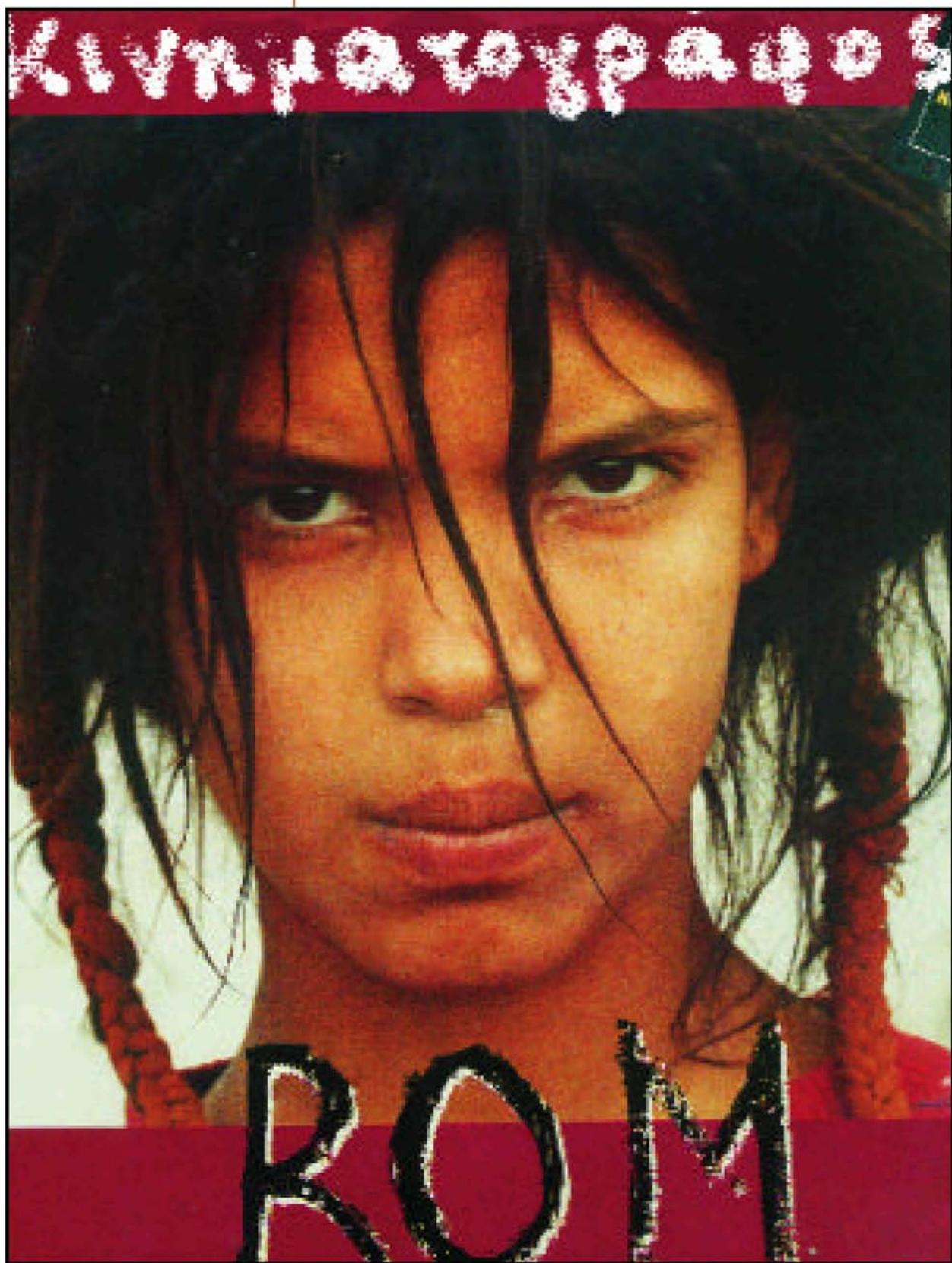
«Με την προβολή της πρώτης ταινίας στις 12 Δεκεμβρίου 1955 – η δεύτερη βγήκε την Πρωταπριλιά του '57 – βοηθούτων και των τραγουδιών, όλη η Ελλάδα έπαθε "τσιγγανίτιδα". Την επόμενη σεζόν, σε μια επιθεώρηση στο θέατρο **Περοκέ**, στο δεύτερο μέρος εμφανίζονταν αληθινές Τσιγγάνες – οι οποίες περιμένοντας για να βγουν στη σκηνή κάθονταν έξω από το θέατρο. Η παράσταση εκείνη έσπαγε ταμεία. Η δε Σοφία Βέμπο μίλησε αμέσως με το Μ. Χατζιδάκι και λίγο μετά ανέβασαν μαζί το μουσικό θέαμα **Άνθρωποι και παλιάνθρωποι** (1956), όπου τραγουδούσε το **Αυτή είναι η Τσιγγάνα, αυτή**. Γενικώς οι Τσιγγάνες απέκτησαν μία διάσταση η οποία βεβαίως μακράν απείχε από τον τρόπο ζωής τους και από την άποψη που είχε πολύς κόσμος ως τότε για τη φυλή τους. Σε όλη αυτή την τεράστια επιτυχία βοήθησαν, φυσικά, πολύ και τα τραγούδια...»

Ι. Τριανταφυλλίδης,
περιοδικό **Δίφωνο** 89, τ. 51, Δεκέμβριος 1999

«Λατέρνα, φτώχεια
και φιλότιμο»,
«Λατέρνα, φτώχεια
και γαρίφαλο»,
δύο θρυλικές ταινίες

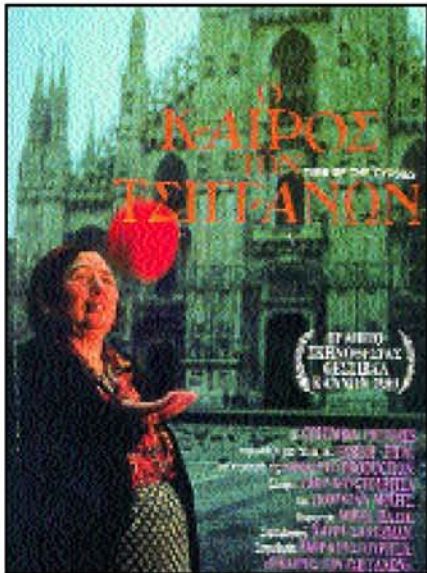
«Τι σημαίνει Τσιγγάνος για εσάς;» Τα κορίτσια δε χαρίζουν κάστανα. «Πες μας εσύ. Ήρθες γιατί ξέρεις ότι "πουλάμε". Τι είχες για εμάς στο μυαλό σου;»

Από συνέντευξη με τις σπουδάστριες του Εργαστηρίου Φωτογραφίας Τσιγγάνων στην Αγία Βαρβάρα (Τα Νέα, 4 Δεκεμβρίου 1999). Δυο τρεις από τις γιαγιάδες των κοριτσιών είχαν πάρει μέρος στα γυρίσματα της ταινίας «Λατέρνα, φτώχεια και φιλότιμο».

Τι έχεις για εμάς
στο μυαλό σου;

Η ιστορία του Περχάν

Στην ταινία έπαιζαν
πολλοί Τσιγγάνοι
ερασιτέχνες ηθοποιοί.
Άλλοι Τσιγγάνοι όμως
διαμαρτυρήθηκαν ότι
η ταινία δεν παρουσίαζε
τη ζωή τους όπως
πραγματικά ήταν κι έκανε
τους ανθρώπους
να πιστέψουν ότι
οι Τσιγγάνοι είναι
απατεώνες και μάγοι...

Ο Περχάν (ΝΤΑΒΟΡ ΝΤΟΥΖΜΟΒΙΤΣ), νόθο παιδί ενός στρατιώτη και μιας Τσιγγάνας, ζει με τη γιαγιά του (ΛΟΥΜΠΙΤΣΑ ΑΤΖΟΒΙΤΣ), μια και ο πατέρας του τον έχει εγκαταλείψει και η μητέρα του έχει πεθάνει. Η γιαγιά, μια γυναίκα που συγκεκριμένα επάνω της την αγνότητα, την πονηριά και τις υπερφυσικές ικανότητες μιας καλής μάγισσας, διαπαιδαγωγεί τον Περχάν σύμφωνα με την αρχή ότι η ηθική ακεραιότητα είναι ο μόνος τρόπος να σώσει κανείς την ψυχή του και να ξεφύγει από την κόλαση. Ο Περχάν, που έχει κληρονομήσει μερικές από τις ικανότητες της γιαγιάς του, ζει τα παραμυθένια χρόνια της παιδικής του ηλικίας μαζί με τη μικρή ανάπηρη αδελφή του, το θείο του, έναν αργόσχολο και θορυβώδη γόνι της περιοχής, και τον παιδικό του έρωτα, την Αζρά. Σύντομα όμως ο Περχάν θα δεχτεί την «εύνοια» του Αχμέτ (ΜΠΟΡΑ ΝΤΟΤΟΡΟΒΙΤΣ) και των αδελφών του, της πιο πλούσιας οικογένειας του καταυλισμού και θα τους ακολουθήσει σ' ένα ταξίδι για την Ιταλία. Εκεί η αθωότητά του συνθλίβεται κάτω από τη νέα πραγματικότητα, που θα πρέπει να αποδεχτεί για να επιβιώσει...

Εντερλέζι

Ιδιαίτερα τιμούν οι Τσιγγάνοι τον Άγιο Γεώργιο. Σύμφωνα με το μύθο, ο καβαλάρης άγιος βρήκε την πηγή της αθανασίας, από την οποία ήπια νερό. Έτσι όχι μόνο έγινε αθάνατος, αλλά και πολύ δυνατός. Ήταν όμως πάντα προστάτης των αδυνάτων. Σε έναν αγώνα του, για να προστατεύσει τον αδύνατο άνθρωπο, σκότωσε το δράκο που εμπόδιζε την πηγή της ζωής, το νερό. Πολλοί Τσιγγάνοι τιμούν τον άγιο με μια γιορτή που την ονομάζουν Εντερλέζι. Τη μέρα αυτή σφάζουν ζώα, για δύο λόγους. Από τη μία έχουμε την τιμή στο ιερό πρόσωπο και από την άλλη την εκπλήρωση της υποχρέωσης και της ευχαριστίας, το τάμα.

Έτσι παρουσίασε
ο σκηνοθέτης το Εντερλέζι

Β. Βλάσης

Ήταν μια φορά κι έναν καιρό ένας νεαρός από τη Γαλλία που ξεκίνησε να πάει μακριά για να βρει μια κοπέλα που ήταν τραγουδίστρια και που ζούσε σε μια χώρα που τη λέγαν Ρουμανία. Να, εδώ πιο πάνω από την Ελλάδα είναι η χώρα αυτή.

Σαν έφτασε εκεί, στη Ρουμανία, ο καιρός ήταν χειμωνιάτικος. Έκανε κρύο πολύ και το είχε στρώσει με χιόνι.

Επειδή ο νέος είχε κουραστεί πολύ από το περπάτημα, αποφάσισε να σταματήσει για λίγο. Και τότε σκέφτηκε να ξεκουραστεί χορεύοντας πάνω στον πάγο.

Έπειτα ο νεαρός συνέχισε το ταξίδι του και κάποτε έφτασε σε ένα χωριό, νύχτα. Εκεί συνάντησε ένα γέρο μουσικό που ήταν στενοχωρημένος και έκλαιγε, γιατί είχαν βάλει το γιο του στη φυλακή. Έμειναν παρέα όλο το βράδυ κι ο γερο-πατέρας χάρηκε που ο Θεός του έστειλε έναν άνθρωπο να τον παρηγορήσει.

Το άλλο πρωί πήγαν μαζί στο χωριό που έμενε ο γερο-μουσικός. Αυτό ήταν ένα χωριό που έμεναν Τσιγγάνοι. Οι άνθρωποι στην αρχή ξαφνιάστηκαν με την παρουσία ενός νεαρού που ερχόταν από τόσο μακριά. Έπειτα, δεν καταλάβαιναν τι τους έλεγε. Σιγά σιγά όμως, και με τη βοήθεια του φίλου του, ο νεαρός κατάφερε να γίνει αγαπητός σε όλους.

Έτσι, άρχισε να μαθαίνει τη ζωή των κατοίκων και, λίγο λίγο, να μιλάει τη γλώσσα τους, τη Ρομανί, όπως λέγεται.

Εκεί γνώρισε και μια τσιγγανοπούλα και της είπε το σκοπό που άφησε τη χώρα του κι έκανε ένα τόσο μακρινό ταξίδι. Η κοπέλα τον ρώτησε γιατί ψάχνει τόσο πολύ γι' αυτή την τραγουδίστρια. Τότε αυτός απάντησε: «Είναι επειδή έχω μαγευτεί από τη φωνή της. Τα τραγούδια της τ' αγαπώ πολύ. Γι' αυτό».

Έβγαλε τότε από την τσέπη του ένα κασετοφωνάκι που είχε μέσα μία κασέτα και την έπαιξε. Ακούστηκε λοιπόν η φωνή αυτής της τραγουδίστριας.

Έλεγε ένα πολύ όμορφο τραγούδι αγάπης.

Η κοπέλα τού είπε τότε πως θα τον βοηθήσει. Και άρχι-

Ένα σενάριο σαν παραμύθι...

σαν μαζί να πηγαίνουν σε διάφορους ανθρώπους, νέους, νέες και μεγαλύτερους που ήξεραν παραδοσιακά τσιγγάνικα τραγούδια. Το παλικάρι καθότανε και ηχογραφούσε αυτά τα όμορφα τραγούδια γιατί ήθελε να τα κρατήσει, να μην ξεχαστούν από κανέναν άνθρωπο.

Είχε το κασετοφωνάκι μαζί του κι έτσι έγραφε ό,τι του τραγουδούσαν. Πήγαινε στις γιορτές, στους γάμους και στα πανηγύρια κι έτσι μάθαινε από κοντά τη ζωή και τις συνήθειες των ανθρώπων που ζούσε μαζί τους.

Κάποτε είχαν πάει αυτός και η κοπέλα σε μια γιορτή. Εκεί, πάνω στο γλέντι, η κοπέλα, η τσιγγανοπούλα, άρχισε να τραγουδάει ένα τραγούδι. Το τραγούδι που έλεγε ήταν αυτό που είχε το παλικάρι μέσα στην κασέτα του και μάλιστα η κοπέλα το τραγουδούσε με τον ίδιο ακριβώς τρόπο.

Τότε, το παλικάρι γύρισε και την κοίταξε και κατάλαβε πως αυτή ήταν η τραγουδίστρια που έψαχνε τόσο καιρό.

Έγειρε στον ώμο της και έκλαψε λέγοντάς της πόσο την αγαπά.

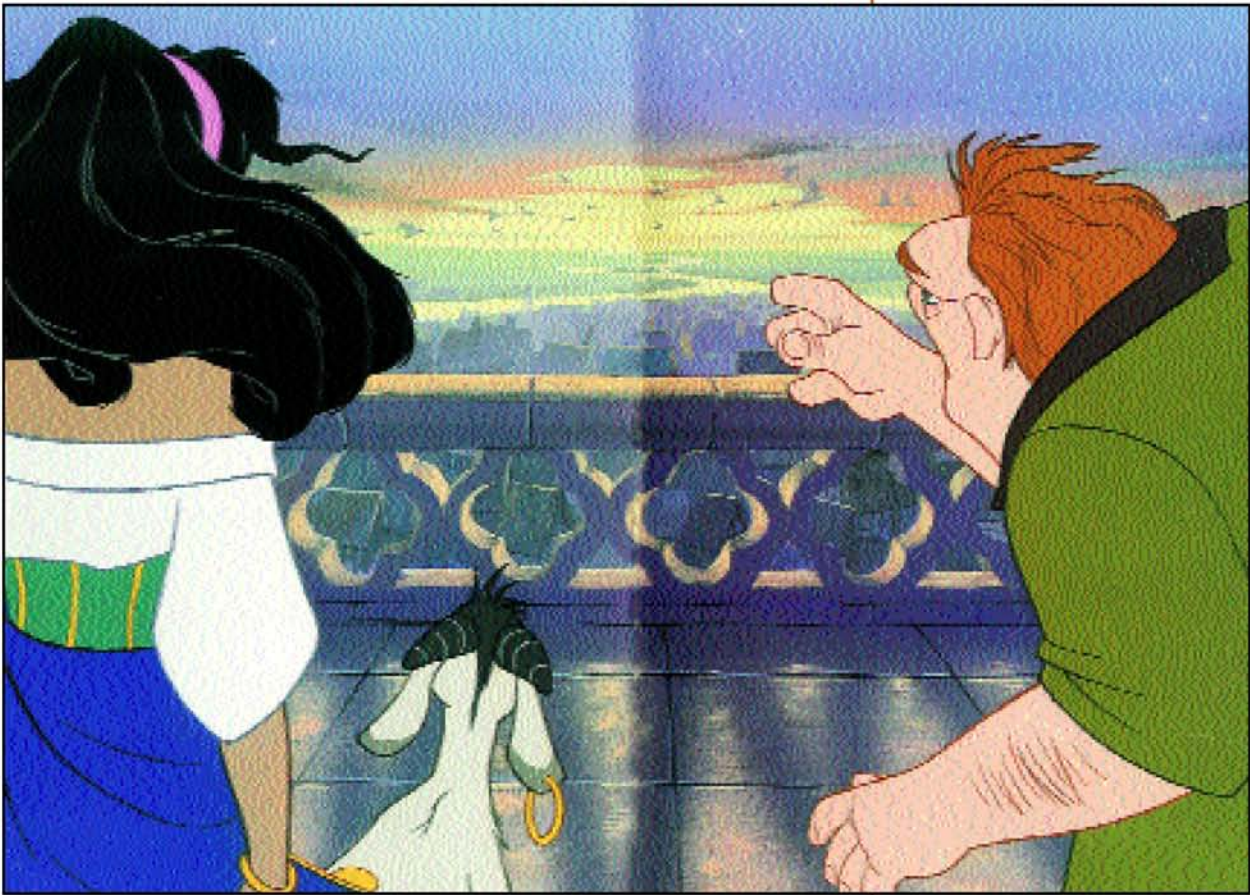
Ανάμεσά τους γεννήθηκε μια δυνατή αγάπη, που άλλωστε κι αυτή δεν υπήρχε.

Τότε το παλικάρι πήρε όλες τις κασέτες με τα παραδοσιακά τσιγγάνικα τραγούδια που ηχογραφούσε και τις χάλασε. Γιατί, αφού πια είχε κοντά του τη φωνή που έψαχνε σ' όλη του τη ζωή, τι τα χρειαζόταν τα άλλα...

Βασισμένο στην ταινία του ΤΟΝΙ ΓΚΑΤΛΙΦ,

Gadjo dilo

Μια άλλη διάσημη κινηματογραφική τσιγγανοπούλα είναι η κυνηγημένη Εσμεράλδα. Τι να κουβεντιάξει άραγε με τον Κουασιμόδο, το μοναδικό άνθρωπο που της στάθηκε στις δυσκολίες της;

Ο μικρός βρικόλακας και ο μέγας έρωας

Α. ΖΟΜΜΕΡ-
ΜΠΟΝΤΕΝΜΠΟΥΡΓΚ

Ένας από τους πιο διάσημους ηθοποιούς με τσιγγάνικη καταγωγή είναι ο Κρίστοφερ Λη, ο γνωστός «Δράκουλας». Οι ταινίες στις οποίες πρωταγωνιστούσε ήταν στ' αλήθεια τρομακτικές, υπάρχουν όμως και ιστορίες με βρικόλακες που δεν είναι και τόσο τρομακτικές...

Έβρεχε ακόμη όταν ο Άντον ξάπλωσε στο κρεβάτι. Καθόταν με τα μάτια ανοιχτά στο σκοτάδι, κι άκουγε το μονότονο θόρυβο που έκαναν οι σταγόνες καθώς χτυπούσαν στο τζάμι.

Τα χτυπήματα έγιναν όμως τόσο δυνατά, που σηκώθηκε θυμωμένος.

«Πού να κοιμηθείς μ' αυτή τη φασαρία!» γκρίνιαξε και τότε σκέφτηκε ότι μπορεί και να μην ήταν η βροχή που έκανε τόσο θόρυβο...

Σηκώθηκε από το κρεβάτι του και τράβηξε τις κουρτίνες. Στο περβάζι καθόταν η Άννα. Το πρόσωπό της γυάλιζε βρεγμένο και χαμογελούσε. Ο Άντον άνοιξε το παράθυρο και είδε ότι η Άννα φορούσε μια φαρδιά αδιάβροχη μπερτα, που είχε και κουκούλα.

«Γεια σου, Άντον» είπε απαλά.

«Εσύ;» μουρμούρισε. «Μα εγώ νόμιζα πως, όταν βρέχει, οι βρικόλακες δεν μπορούν να πετάξουν...»

«Γιατί όχι; Αφού έχουμε αδιάβροχα. Σου έφερα κι εσένα ένα» είπε κι έβγαλε μια δεύτερη μπερτα.

«Για μένα;» ρώτησε τρομαγμένος.

«Απόψε πρέπει να με βοηθήσεις».

«Εγώ; Αφού...» Κοίταξε την πόρτα. Οι γονείς του κάθονταν στο σαλόνι κι έβλεπαν τηλεόραση.

«Η Όλγα μάς άφησε κι έφυγε έξω φρενών. Ο Ρούντιγκερ τριγυρνάει απαρνηγόρητος στο νεκροταφείο και λέει ότι δε θα βάλει γουλιά στο στόμα του, αν δεν ξαναγουρίσει η Όλγα».

«Α, τον καμένο!»

«Ούτε το αδιάβροχό του δε φόρεσε! Αν τον βρει ο

Κορακίερ κι ο Μαντροσκύλεν, ούτε να πετάξει δε θα μπορέσει, γιατί η μπέρτα του θα 'χει γίνει μούσκεμα».

Ο Άντον δεν είπε λέξη από τη στενοχώρια του.

«Κι οι γονείς σας; Δε νοιάζονται για σας;» τη ρώτησε στο τέλος.

Κούνησε το κεφάλι της. «Αφού ξέρεις πώς είναι η κατάσταση στο σπίτι μας. Ο καθένας φροντίζει μόνο τον εαυτό του. Πρέπει να με βοηθήσεις, Άντον. Πρέπει να του μιλήσεις!»

Ο Άντον δίστασε. «Κι η Όλγα; Έφυγε για πάντα;»

«Ευτυχώς!»

«Μετά τα χτεσινά;»

«Ναι» είπε η Άννα, και συμπλήρωσε ανυπόμονα: «Πάμε όμως τώρα, πριν του συμβεί τίποτα του Ρούντιγκερ».

«Μια στιγμή». Ο Άντον κλείδωσε την πόρτα. Ύστερα φόρεσε το πουλόβερ, το παντελόνι του και τα σπορτέξ του.

«Έλα λοιπόν! Γιατί αργείς;» είπε νευριασμένη η Άννα.

«Τελειώνω!»

Του έδωσε μια μπέρτα. «Είναι η μπέρτα του θείου Θεόδωρου, που την είχε πάρει η Όλγα. Το αδιάβροχο περνάει από πάνω της».

Του φόρεσε σβέλτα και τις δυο μπέρτες. Η αδιάβροχη ήταν πολύ ελαφριά, ο Άντον ούτε που αισθανόταν το βάρος της. Έκανε μερικές δισταχτικές κινήσεις με τα χέρια, και βρέθηκε αμέσως στον αέρα.

«Και μ' αυτά πετάτε;» ρώτησε δύσπιστος.

Η Άννα γέλασε σιγανά. «Και βέβαια! Χρησιμοποιούμε αδιάβροχα εδώ και εκατόν πενήντα χρόνια, και δεν έχει πέσει κανείς».

Ο Άντον δεν ικανοποιήθηκε από την απάντηση.

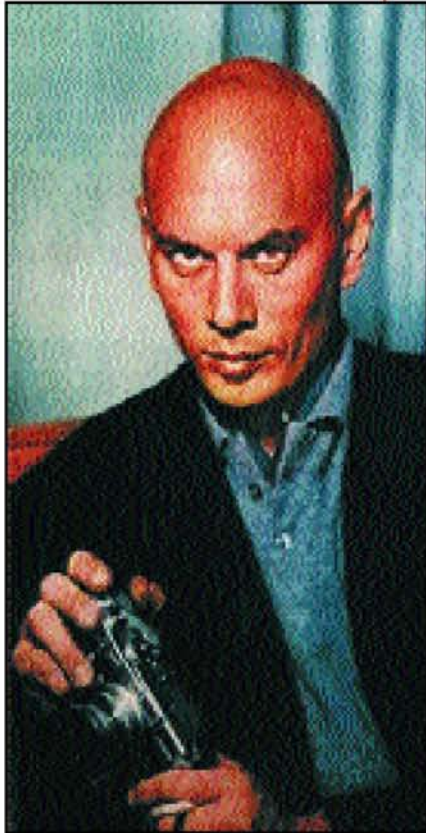
«Με στενεύει» γκρίνιαξε.

«Μη στενοχωριέσαι, θα συνθίσεις».

Ο Άντον κοίταξε τη δυνατή βροχή κι αναστέναξε. Με τέτοιον καιρό, ούτε τα σκυλιά δε βγαίνουν έξω!

Κοίταξε έπειτα παραπονιάρικα το ζεστό του κρεβάτι — κι απογειώθηκε μαζί με την Άννα.

Γιουλ Μπρύνερ

Ο ηθοποιός Γιουλ Μπρύνερ θα μείνει στην ανάμνησή μας ως ο Ρομ εκείνος που κρατούσε τη σημαία της Ένωσης Τσιγγάνων όταν αυτή αναγνωρίστηκε από τα Ηνωμένα Έθνη. Ο Γιουλ Μπρύνερ ήταν ένα αστέρι του κινηματογράφου, ταυτόχρονα όμως ήταν και επίτιμος πρόεδρος του Παγκόσμιου Συμβουλίου των Τσιγγάνων και εκπρόσωπος για τα δικαιώματα των Ρομά.

Γεννήθηκε το 1920 σε ένα νησί της Βορείου Ιαπωνίας. Ο πατέρας του ήταν Ελβετός και δούλευε μηχανικός στα ορυχεία. Η μητέρα του, που είχε τσιγγάνικη καταγωγή, πέθανε στη γέννα. Τα πρώτα οκτώ χρόνια της ζωής του τα πέρασε στην Κίνα.

Μετά ο πατέρας του τον έστειλε να ζήσει με τη γιαγιά του από την πλευρά της μητέρας του.

Πήγε σχολείο στο Παρίσι αλλά το εγκατέλειψε όταν ήταν 13 χρονών. Ταλαντούχος στην κιθάρα, άρχισε να παίζει μουσική στους δρόμους μαζί με άλλους Ρομά. Η οικογένεια της μητέρας του τον βοήθησε να βρει δουλειά σε ένα τσίρκο και εκεί δούλεψε για τρία χρόνια ως ακροβάτης. Ένας σοβαρός τραυματισμός τον ανάγκασε να εγκαταλείψει το τσίρκο.

Τότε στράφηκε στο θέατρο. Πήγε στην Αμερική και άρχισε να δουλεύει με ένα θίασο που έδινε παραστάσεις σε διάφορες πόλεις. Για πολλά χρόνια δούλεψε ως ηθοποιός, σκηνοθέτης και παραγωγός, ενώ άρχισε να ασχολείται και με την τηλεόραση που τότε, γύρω στα 1950, έκανε τα πρώτα της βήματα.

Έγινε διάσημος από το ρόλο του βασιλιά του Σιάμ που είχε στην τηλεοπτική σειρά «Ο βασιλιάς κι εγώ». Όταν η σειρά έγινε ταινία, ο Γιουλ Μπρύνερ κέρδισε το Όσκαρ για τον ίδιο ρόλο.

Έπαιξε σε πολλές ταινίες.

Η συμμετοχή του σε μία ταινία που είχε ως θέμα την αντίσταση των Γιουγκοσλάβων παρτιζάνων στους Γερμανούς

κατακτητές, τον έκανε πολύ αγαπητό ανάμεσα στους Ρομά της Γιουγκοσλαβίας, γιατί πολλοί από αυτούς είχαν πάρει μέρος στην αντίσταση.

Παράλληλα όλα αυτά τα χρόνια αγωνιζόταν για τα δικαιώματα των Τσιγγάνων και χρηματοδότησε σχολεία όπου φοιτούσαν Τσιγγάνοι.

Λίγο πριν πεθάνει, του είχαν προτείνει να εκπροσωπήσει τους Ρομά στο Συμβούλιο που δημιουργήθηκε για να τιμηθούν τα θύματα του Ολοκαυτώματος, όμως η κακή του υγεία τον εμπόδισε να δεχτεί.

Όταν πέθανε, το 1985, ο τελευταίος φόρος τιμής των Αμερικάνων Ρομά στο πρόσωπό του ήταν ένα στεφάνι λουλούδια.

O Del t' arakhel les kote sovel.

Από άρθρο του G. Ρυχοπ στο περιοδικό **Roma**

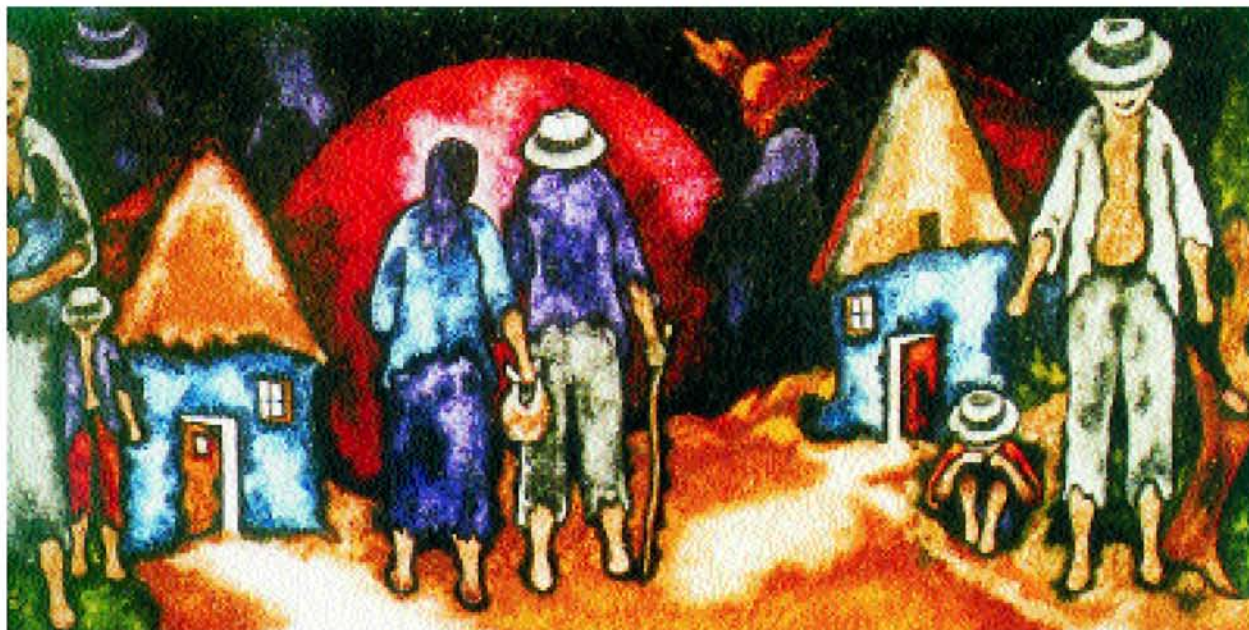
ΑΛΛΕΣ ΕΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

Κι ακόμα,
οι Τοιχάνοι διακρίνονται
και στις άλλες εικαστικές τέχνες.
Στη ζωγραφική, στη γλυπτική,
στη φωτογραφία.

Ο ήλιος δε θα ανατείλει
για γι' αυτούς.

Ζωγραφική

Balogh Balazs Andras,
Ο ήλιος δε θα ανατείλει
για γι' αυτούς,
Ουγγαρία

Yorkie Greenwood,
Ζωγραφική σε κάρτο,
Ηνωμένο Βασίλειο

Karoly Bari,
Μαζεύοντας
φτερά,
Ουγγαρία

Γλυπτική

Laszlo Kosztics,
Παγκανίνι, Ουγγαρία

Φωτογραφία

Τζίνα Λαζάρου,
Ελλάδα

Μαρίνα Μπασοπούλου,
Ελλάδα

Η ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΛΟΤΟΥ

...ο ήρωας και τα πρόσωπα του παραμυθιά
μπορούν να κάνουν θαύματα.
Μπορούν να νικήσουν την αδικία που υπάρχει
και να στήσουν τη δική τους νομιμότητα.
Μπορούν να ξεγελάσουν τις Αρχές
και να μπορέσουν έτσι να ζητιώσουν
την τιμωρία.
Πολλά μπορούν...

...αφού έχει μια ητρωθεί
απ' τα βάσανα της καθημερινότητας,
αρχίζει να διηγείται.

Το παραμύθι

Ήτανε Σεπτέμβρης του 1987 και σ' ένα νυχτερινό τρένο από την Αθήνα στη Θεσσαλονίκη, η Κατερίνα Μακρή, μια σαραντάχρονη Ελληνίδα Τσιγγάνα, διηγείται παραμύθια, το ένα μετά το άλλο, στους επιβάτες του βαγονιού που όλοι, μα όλοι τους, είναι Γκατζέ, δηλαδή όχι Τσιγγάνοι. Όλοι τους επίσης είναι ενήλικες. Αλλά οποτεδήποτε η Κατερίνα Μακρή σταματά τη διήγηση, προσπαθώντας να κλέψει λίγο ύπνο, το απορροφημένο και ευχαριστημένο ακροατήριό της εκλιπαρεί για μια ακόμα ιστορία. Η Κατερίνα, που η ζεστασιά και η γενναιοδωρία της βγαίνει μέσα από τις ιστορίες της, δεν αρνείται... κι έτσι ολόκληρη η νύχτα περνάει, καθώς το τρένο κινείται προς βορρά.

Από το βιβλίο της Diane Tong, *Gypsy Folktales*

Η δύση του ήλιου τούς βρίσκει στο δρόμο. Είναι η ώρα να σταματήσουν κάπου, στις παρυφές του χωριού, σ' ένα κοινοτικό λιβάδι, και να στήσουν τις σκηνές τους. Εδώ θα διανυκτερεύσουν απόψε. Ίσως να μείνουν μερικές μέρες. Αλλ' αυτό θα εξαρτηθεί από τις ανάγκες που έχουν οι κάτοικοι του χωριού κι απ' τη στάση που θα κρατήσουν. Θα εξαρτηθεί κι απ' τις Αρχές. Δεν είναι ούτε η πρώτη, κι απ' ότι φαίνεται ούτε η τελευταία φορά που τους διώχνουν. Ωστόσο, άλλη μέρα, άλλα προβλήματα. Δεν αντέχει κανείς να τα σκέφτεται. Ύστερα από λίγες ώρες το «χωριό» είναι έτοιμο. Κοντά στις τριάντα τέντες έχουν στηθεί.

Η νύχτα έχει για τα καλά πέσει. Έφαγαν τα λίγα τρόφιμα που είχαν. Σε λίγο, σ' όλο τον καταυλισμό ακούγονται τραγούδια. Η ψυχή κι η σκέψη αναγαλλιάζει. Άλλωστε, η μέρα ήταν τόσο κουραστική και το στήσιμο-ξεστίσιμο των σκηνών δεν είναι καθόλου εύκολη δουλειά...

Σε μια απ' αυτές αρχίζουν να μαζεύονται αρκετές οικογένειες. Είναι η σκηνή του παραμυθιά.

Είναι καλοκαίρι, έχει φεγγάρι, και το φως του ρίχνει τις ακτίνες του στα ξεροψημένα απ' τους ήλιους πρόσωπα.

Ο παραμυθός έχει ξαπλώσει στο γρασίδι, ακουμπώντας τον αριστερό του αγκώνα στη γη. Μισοκλείνει τα μάτια...

Σα χαμένος στα περασμένα, στα χωριά, στις πολιτείες, στις φτωχογειτονίες, στα κρύα και στις αφόρητες ζέστες, στους έρωτες και στους καημούς του, στη δίψα και την πείνα του, στα μαλώματα, δείχνει να είναι συνεπαρμένος απ' τη στόχαση. Η σκέψη και η φαντασία του ανασκαλεύει στα περασμένα, προσπαθεί να τα φέρει στην επιφάνεια, όλα μισοτυλιγμένα απ' το τούλι της λησμονιάς.

Τα μαλλιά του γκρίζα, το καπέλο του ακουμπισμένο στη χλόη.

Γύρω του, μικροί και μεγάλοι είναι έτοιμοι να τον ακούσουν. Κανείς δε μιλάει. Από μακριά φτάνει μονάχα το κόσμημα των βατράχων κι από κοντά το ενοχλητικό βουπτό των κουνουπιών που πετάνε. Σημασία όμως δε δίνουν. Περιμένουν όλοι τους με βαθιά προσοχή το γερο-παραμυθά.

Κι εκείνος, αφού έχει πια λυτρωθεί απ' τα βάσανα της καθημερινότητας, αρχίζει να διηγείται.

Κάτω απ' τη σκηνή του παραμυθά, ο ήρωας και τα πρόσωπα του παραμυθιού μπορούν να κάνουν θαύματα. Μπορούν να τιμωρήσουν σκληρά το δράκο ή τον πρίγκιπα. Μπορούν να νικήσουν την αδικία που υπάρχει και να στήσουν τη δική τους νομιμότητα. Μπορούν να ξεγελάσουν τις Αρχές και να μπορέσουν έτσι να γλιτώσουν την τιμωρία. Πολλά μπορούν...

Από το βιβλίο του Δ. Ντούσα,
Ρομ και Φυλετικές Διακρίσεις

Μια σύγχρονη Τσιγγάνα παραμυθατζού (μασαλτζού), η κ. Κατερίνα Μακρή, αφηγείται: «Τότε δεν είχαμε τηλεοράσεις και μαζευόντουσαν κάθε βράδυ, όπως λες τώρα "θα παίξει ένα σίριαλ και θα πάμε το βράδυ να το δούμε". Ήταν ο Πάτροκλος ο θεός μου, ο παππούς μου ο Μαυράκης, ο πατέρας μου

ο Γιώργος. Παίρνανε τις κιθάρες, είχαμε ένα τραπέζι και μετά το βάζανε στην άκρη και καθόντανε. Ήμαστε μέσα, άμα σου πω, 15-20 άτομα. Ήμουν 8 χρονών, νοικιάζαμε τότε. Κάθε βράδυ γινότανε αυτό. Ανάβαμε ένα μαγκάλι έξω. Δεν είχαμε σόμπες. Μόλις δεν είχε ντουμάνι, καπνό, το βάζαμε στο δωμάτιο. Γύρω γύρω καθόμασταν όλοι και το μαγκάλι στη μέση να ζεσταθούμε και μας έλεγε παραμύθια, μέχρι δυόμισι-τρεις η ώρα καθόμασταν.

Ένα παραμύθι το 'λεγε καλλιτεχνικά, είχε και το δικό του το ωραίο που το 'λεγε. Δεν το έλεγε μονότονα. Σαν να τα ονειρευόταν, τα ζούσε μέσα του σαν έλεγε: "Ο βασιλιάς ανέβηκε στο άλογο και είχε τρία παιδιά και είπε να παν να βρουν την τύχη τους. Και είπε τρεις δρόμους είχε, τρεις πέτρες και καθένας αν θα γυρίσει ζωντανός ή νεκρός. Όποιος θα έβγαζε την πέτρα και έπαιρνε το δαχτυλίδι από κάτω, θα ξέρανε ότι πέρασε και έφυγε".

Το έλεγε έτσι, ψυχικά, από μέσα του. Σαν να βλέπαμε θέατρο. Και το ευχαριστιόμασταν. Κι όπως μας στέλνουν σ' ένα σχολείο να μάθουμε γράμματα, έτσι ακριβώς τα παραμύθια μπήκαν στην ψυχή μου.

Δεν αφήνω ποτέ ένα παραμύθι στη μέση, πονάει το κεφάλι μου. Πρέπει να το ολοκληρώσω. Είναι μέσα από την ψυχή μου. Γιατί τα έζησα και τ' αγάπησα από τους γονείς μου αυτά...

Παντρεύτηκαν τα παιδιά, παντρεύτηκαν και τα παιδιά τους και όταν περπατάω στους δρόμους και με βλέπουν, μου έχουν μεγάλη εκτίμηση.

Τα παραμύθια είναι όλα με καλό τέλος. Και στο τέλος έλεγα, και αυτοί το πίστευαν, ότι εγώ περνούσα, κάτι δικό μου: "Και πώς έτυχε μια μέρα και περνούσα κι εγώ από κει και με δέχτηκαν και μου έβαλαν να φάω". Και με ρωτάνε: "Θεία, πέρασες κι εσύ από κει;".

Και στο τέλος έχει κι ένα χιούμορ, ένα καλαμπούρι.

Τα παραμύθια συγκινούν και τους μεγάλους. Έχω άλλα

παραμύθια γι' αυτούς. Τους λέω παραμύθια που πραγματικά να τρομάζουνε και να τους σπκώνεται η τρίχα.

Τους λέω και τρομακτικά και από τη ζωή, κοινωνικά.

Με φωνάζουνε στις διάφορες περιστάσεις. "Φέρτε την Μπέλλα να πει κάτι", έτσι λένε».

Κάποτε πήραμε ένα караβάνι από δω, έξι εφτά άτομα και πήγαμε στην Πάτρα, σ' ένα ξενοδοχείο που μαζεύονται τα Ρομά, κοντά στην εκκλησία.

Μαζευτήκαμε μέσα, βρήκαμε κι άλλα πενήντα άτομα μέσα, δεν το ξέραμε όμως.

Ε, το βράδυ μαζευτήκαμε εμείς, κάναμε παραμύθια, ιστορίες, πράγματα... Τι «η Μπέλλα ήρθε», έμαθαν κι οι άλλοι, όλοι στο δωμάτιο ήρθαν, φίσκα, μόλις τους χώρεσε.

Γίνεται κατά τις εντεκάμισι η ώρα ένας σεισμός. Φεύγει το ξενοδοχείο, έτσι πήγε, έτσι.

«Βοήθεια» όλοι. Εγώ: «Μην κουνηθεί κανείς» λέω. «Σταματήστε, δεν είναι τίποτα».

Και πραγματικά σταματάει.

«Σιγά σιγά» λέω «κατεβείτε κάτω». Ήμαστε στον τέταρτο όροφο.

Όλοι πήραν τ' αυτοκίνητό τους να φύγουνε, φοβήθηκαν από το σεισμό. «Δε θα φύγει κανένας» λέω. «Προσέχτε καλά, μόνο πάνω από το πτώμα μου θα φύγετε. Δε θα φύγετε, γιατί η ώρα πήγε μιάμιση και θα σκοτωθεί κανείς, θα τρακάρετε».

Πήγα στον ξενοδόχο και του λέω: «Σε παρακαλώ, δεν πρόκειται να χάσεις, είμαστε εκατόν πενήντα άτομα. Εμείς είμαστε νοικοκυραίοι άνθρωποι. Έχε εμπιστοσύνη, θα μας δώσεις από μια κουβέρτα και θα βγούμε στην πλατεία».

Κατεβάζουμε τα πράγματά μας και πάμε στην πλατεία. Παίρνω ένα γκαζάκι και τσάι από τον άνθρωπο. Βάλαμε τα αυτοκίνητα γύρω γύρω, σε κύκλο.

Ο σεισμός

Στρώσαμε, στρώσαμε, στρώσαμε, στρώσαμε, όσο, τι να σου πω... ένα γήπεδο κάναμε. Και ξάπλα όλοι, «δε θα κοιμηθεί κανένας» λέω. Αρχίσαμε παραμύθι μέχρι το πρωί.

Ήρθανε μετά και οι μπαλαμαίοι. Μέχρι το πρωί...

Μία φορά κι έναν καιρό ήταν δυο ορφανά, αδελφός και αδελφή, που κανέναν άλλο δεν είχαν στον κόσμο. Ζούσαν σε κάποιο χωριό, σ' ένα μεγάλο σπίτι και κάτω στο κελάρι φύλαγαν λίγες κατσικούλες. Κάθε βράδυ το αγόρι, ο Γιαννάκης, ήταν πολύ κουρασμένος, καθώς έκοβε ξύλα ολόκληρη τη μέρα, κι έτσι ζητούσε από την αδελφή του να μαζέψει και να δέσει τις κασιόκες. Όμως κάθε φορά έφτανε να το κάνει κι αυτό μόνος του.

Ένα βράδυ ήταν ξεθεωμένος και, για μια ακόμα φορά, ζήτησε από την αδελφή του να μαζέψει τις κασιόκες. Αυτή κατέβηκε ένα δυο σκαλιά στη σκάλα για το κελάρι κι άρχισε να φωνάζει: «Φοβάμαι!».

«Φοβάσαι; Τι στο καλό πάει να πει αυτό;» Δεν ήξερε τι σημαίνει η λέξη γιατί ποτέ του δεν είχε φοβηθεί τίποτα.

Μια άλλη μέρα ξανάγινε το ίδιο και τούτη τη φορά ο Γιαννάκης είπε στην αδελφή του «μη μου ξαναπείς τη λέξη "φοβάμαι" γιατί δεν ξέρω τι θα κάνω. Μπορεί... μπορεί και να σε δείρω».

Ε, πέρασαν μια δυο βδομάδες κι ο Γιαννάκης ήταν πάλι ξεθεωμένος από τη δουλειά της μέρας. Πήγε να ξαπλώσει, μα τότε θυμήθηκε ότι είχε ξεχάσει να ταιίσει τις κασιόκες. «Σε παρακαλώ, πήγαινε εσύ και ταιίσε τες» είπε στην αδελφή του. Όμως είχε σκοτεινιάσει και το κορίτσι ήταν τρομαγμένο κι έτσι του είπε «Γιαννάκη, φοβάμαι».

«Φοβάσαι!» Ο Γιαννάκης δεν κράτησε τα νεύρα του και τη χτύπησε και της είπε «Μια φορά ακόμα να μου το πεις και δε θα με ξαναδείς ποτέ σου. Θα φύγω!».

Αλλά ήρθε η μέρα εκείνη που της ζήτησε να δέσει τις κατσίκες. Αυτή πήρε το δρόμο για το κελάρι αλλά δεν είχε κατέβει δύο σκαλοπάτια όταν άρχισε να φωνάζει «Φοβάμαι!».

«Φοβάσαι; Καλά, κι εγώ αύριο φεύγω από δω». Όταν ο Γιαννάκης σηκώθηκε την άλλη μέρα, ετοίμασε τη βαλίτσα του, καλά, την εποχή εκείνη δεν είχαν βαλίτσες, είχαν μπόγους. Πήρε λοιπόν τον μπόγο του, τον έριξε στον ώμο και τράβηξε το δρόμο του.

Ένα μήνα περπατούσε. Και βρίσκεται μακριά από το σπίτι του, σε μια χώρα που κάθε βράδυ, στις οχτώ, οι άνθρωποι έκλειναν πόρτες και παράθυρα και κλειδώνονταν κι οι ίδιοι μέσα στα σπίτια τους.

Ο Γιαννάκης δεν είχε πού να κοιμηθεί κι έψαχνε γύρω γύρω μήπως βρει κανέναν άνθρωπο να του μιλήσει. «Κανείς δεν είναι εδώ;» φώναζε. Τότε χτύπησε κάποια πόρτα και μια φωνή του απάντησε «Φύγε από δω. Στις οχτώ πρέπει να κλειδωνόμαστε στα σπίτια μας. Αλλιώς, χωρίς αμφιβολία, κάτι τρομερό θα μας συμβεί. Το μέρος είναι στοιχειωμένο».

Ο Γιαννάκης πήγε σ' ένα μανάβικο που ήταν μαζί και ταβέρνα, κάθισε —το μέρος ήταν ακόμα ανοιχτό— και παράγγειλε ένα ουζάκι και μετά ακόμα ένα. Κι έπειτα πήρε κάτι να φάει. Μόλις πήγε οχτώ η ώρα, ο ιδιοκτήτης τού λέει «Συγχώρα με, κλείνω».

Ο Γιαννάκης απαντά «Εγώ δεν πάω πουθενά. Κλείσε με μέσα εδώ κι εσύ πήγαινε σπίτι σου».

Ο ιδιοκτήτης τού είπε να μην κάνει κάτι τέτοιο, τον προειδοποίησε ότι κάτι κακό θα του συνέβαινε, όπως είχε συμβεί και σε άλλους που είχαν δοκιμάσει, το πρωί οι χωρικοί θα πήγαιναν με παππάδες κι ένα φέρετρο να τους μαζέψουν. Μα ο Γιαννάκης είπε ότι θα έμενε. Κι έτσι έγινε. Ο μαγαζάτορας τον κλείδωσε μέσα κι έφυγε.

Φαντάσου, σκέφτηκε ο Γιαννάκης, φοβούνται. Μα τι είναι τέλος πάντων αυτό που το λένε φόβο; Γι' αυτό έφυγα απ' το σπίτι μου, γιατί η αδελφή μου φοβόταν. Κι αυτοί από

τις οχτώ φοβούνται τόσο που κλειδώνονται μέσα στα σπίτια τους.

Ο μαγαζάτορας, προτού φύγει, του είχε πει «Κοίτα, εκεί είναι τα λαχανικά κι εκεί το ψωμί». Τουλάχιστον, μπορούσε να φάει κάτι. Ο Γιαννάκης έπιασε να κόβει μια ντοματούλα κι ένα αγγουράκι μουρμουρίζοντας «Φοβούνται! Μα τι φοβούνται; Τι είναι αυτό που το λένε φόβο;».

Μόλις είχε ψιλοκόψει τα ζαρζαβατικά και τα είχε έτοιμα για τη σαλάτα του, να σου και μπαίνει απ' το παράθυρο μια όμορφη γυναίκα που φορούσε βραχιόλια. Τον φωνάζει με τ' όνομά του κι αυτός της απαντά «Άντε φύγε από δω». (Κάθε άλλος στη θέση του θα είχε πάθει καρδιακή προσβολή.) Η γυναίκα αυτή ήταν νεράιδα και οι χωρικοί τις ήξεραν εκείνες τις νεράιδες.

«Γιαννάκη, έλα κι άκου».

Αυτός προχώρησε προς το μέρος και της είπε «Κοίταξε, κυρά μου, σήκω και φύγε από δω, γιατί, αν σε πιάσω, θα σε ξεμαλλιάσω».

Η νεράιδα δεν μπορούσε να το πιστέψει ότι ο Γιαννάκης δεν τη φοβότανε.

Θυμάστε τώρα την ντομάτα και το αγγούρι που ο Γιαννάκης είχε ψιλοκόψει; Ε, λοιπόν, ξαφνικά τα ζαρζαβατικά ξαναγίνονται ολόκληρα. Ο Γιαννάκης έπιασε τη γυναίκα από τα μαλλιά. Πιάστηκαν στον καυγά κι ο Γιαννάκης τη νίκησε και την έβαλε να ορκιστεί στο γάλα της μάνας της ότι ποτέ ξανά δε θα γύριζε στο χωριό να πειράξει τους χωριανούς. Αυτή του άφησε ένα από τα βραχιόλια της κι εξαφανίστηκε στη στιγμή.

Ο Γιαννάκης έβαλε το βραχιόλι στην τσέπη του. Μετά έπρεπε να κάτσει ξανά να φτιάξει τη σαλάτα του. Είπε «Αυτή η γυναίκα με τάραξε, έτσι που μπήκε απ' το παράθυρο».

Κι άρχισε να καταριέται. Δεν είχε αρχίσει καλά καλά να τρώει τη σαλάτα του όταν εμφανίστηκε μια άλλη γυναίκα. Κι αυτή φώναξε το Γιαννάκη με τ' όνομά του και του είπε «Έλα

κοντά μου για να μπορώ να σε βλέπω». Και η κομμένη ντομάτα και το κομμένο αγγούρι έγιναν ξαφνικά ολόκληρα.

Ο Γιαννάκης πήγε προς το μέρος της, την άρπαξε και της έστριψε το χέρι. «Τι θέλεις εδώ πέρα; Ορκίσου πως δε θα ξανάρθεις ποτέ σου να ενοχλήσεις τους χωρικούς».

«Στο γάλα της μάνας μου» είπε αυτή. Αμέσως ο Γιαννάκης την άφησε να φύγει. Αυτή, προτού εξαφανιστεί, του άφησε ένα δαχτυλίδι, που ο Γιαννάκης το έβαλε στην τσέπη του.

Για άλλη μια φορά ο Γιαννάκης έπρεπε να κόψει την ντομάτα και το αγγούρι για τη σαλάτα του. Εκεί που ήταν έτοιμος να φάει, εμφανίστηκε μια ακόμα γυναίκα (όμορφες γυναίκες που ήταν όλες τους, με μακριά μαλλιά...). Τον φώναξε με τ' όνομά του.

«Τι θέλεις; Ήρθες και συ να μ' ενοχλήσεις;»

«Τι τρως;» τον ρώτησε αυτή. «Να σου κάνω παρέα;»

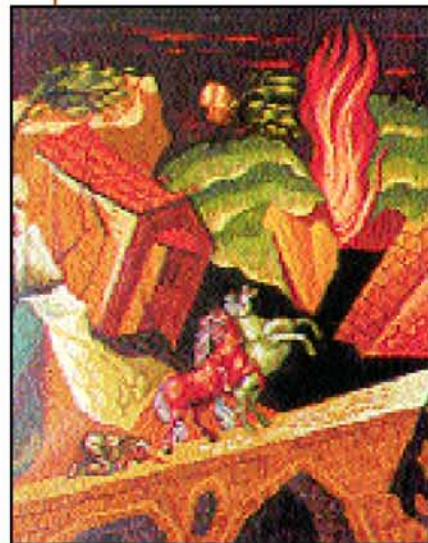
Στα χέρια της κρατούσε ένα μωρό. «Δεν το λυπάσαι το παιδί μου; Άσε με να φάω μαζί σου». Ήθελε να τον βλάψει.

«Κοίτα, σήκω και φύγε τώρα» της είπε. «Το μωρό το λυπάμαι, όχι όμως και την αφεντιά σου». Την άρπαξε απ' τα φουστάνια. «Ορκίσου ότι δε θα πειράξεις τους ανθρώπους που ζουν σ' αυτό το χωριό». «Στο γάλα της μάνας μου». Αυτή του άφησε ένα μαντίλι, που το έβαλε στην τσέπη του.

Για τρίτη φορά ο Γιαννάκης έπιασε να κόβει την ίδια ντομάτα και το ίδιο αγγούρι. Όταν τελείωσε, έβγαινε πια ο ήλιος. Όλη τη νύχτα πάλευε με τις νεράιδες κι αυτές είχαν υποσχεθεί ότι θα λευτέρωναν το χωριό – οι χωρικοί δε θα ήταν πια υποχρεωμένοι να κλείνονται κάθε βράδυ στα σπίτια τους από τις οχτώ.

Εντωμεταξύ ο μαγαζάτορας είχε πάρει μια μεγάλη κάσα κι έναν παπά και πήγαινε να πάρει το Γιαννάκη και να του κάνει την πρεπούμενη κηδεία στο νεκροταφείο. Όταν ο Γιαννάκης άνοιξε την πόρτα του μαγαζιού, οι άνθρωποι τρομοκρατήθηκαν – νόμισαν ότι ήταν φάντασμα.

«Ελάτε μέσα και θα σας εξηγήσω» είπε ο Γιαννάκης.

«Τίποτα δεν ήταν. Τρεις γυναίκες ήταν που σας τρόμαζαν. Αλλά τα κανόνισα όλα — δε θα σας ενοχλήσουν πια. Τώρα μπορείτε να μένετε έξω κι όλο το βράδυ, αν θέλετε».

Όλοι τον αγκάλιασαν και τον φίλησαν. Έκαναν μια μεγάλη γιορτή στο χωριό κι έμειναν έξω μέχρι τις δύο ή τρεις τα χαράματα και κανένας δεν τους πείραξε. «Απόψε θα φύγω» είπε ο Γιαννάκης. Όλοι του έδωσαν δώρα και λεφτά που έσωσε όλο το χωριό. Ο Γιαννάκης πήρε το μπογαλάκι του και ξεκίνησε για κάποια άλλη χώρα, με την ελπίδα να βρει ανθρώπους που δε θα φοβούνταν.

Περπατούσε και περπατούσε και τελικά έφτασε σ' ένα τεράστιο ποτάμι. Για να περάσει μια βάρκα απέναντι, έπρεπε ένας από τους επιβάτες να θυσιαστεί σ' ό,τι βρισκόταν μέσα στα νερά κι αυτό μόνο τότε θ' άφηνε τη βάρκα να περάσει με ασφάλεια.

Ο Γιαννάκης μπήκε στη βάρκα χωρίς να ξέρει τίποτα. Αλλά όταν η βάρκα σταμάτησε ακριβώς στη μέση του ποταμού, ο Γιαννάκης κατάλαβε ότι οι άλλοι κουβέντιαζαν για να δούνε ποιον θα πετάξουν στο νερό. Ένας γέροντας εξήντα-εβδομήντα χρονών είπε «Εσείς είστε νέοι, αφήστε το να φάει εμένα».

Ο Γιαννάκης σηκώθηκε και είπε «Πείτε μου τι συμβαίνει».

«Α, γιε μου» απάντησε ο γέροντας. «Για να περάσουμε τον ποταμό, αυτό πρέπει να φάει έναν άνθρωπο, αλλιώς κανείς δεν περνάει».

«Όχι» είπε ο Γιαννάκης. «Δε σας αφήσω να ρίξετε κανέναν στο νερό. Θα πάω εγώ». Κι έτσι, πήδηξε στα νερά με τα ρούχα που φορούσε.

Εκείνη τη στιγμή βλέπει μια γοργόνα να κρέμεται από τη βάρκα και να περιμένει να της ρίξουν κάποιον από πάνω. Μόλις ο Γιαννάκης βούτηξε στο ποτάμι, την έπιασε από τα μαλλιά, την ταρακούνησε και είπε «Γιατί ενοχλείς τους ανθρώπους με αυτό τον τρόπο;».

Η γοργόνα έμεινε με το στόμα ανοιχτό.

«Στ' αλήθεια υπάρχει κάποιος που έχει το κουράγιο να

με προκαλέσει;» Μετά, όταν γύρισε και τον είδε, ήθελε να τον φιλήσει. Αλλά ο Γιαννάκης τη χαστούκισε και την έπιασε από πίσω: «Ορκίσου ότι από δω και πέρα θ' αφήνεις τους ανθρώπους να περνάνε το ποτάμι ελεύθερα».

Αυτή του ορκίστηκε στο γάλα της μάνας της και μετά κρατήθηκε από τα μαλλιά της, σαν να ήταν χαλινάρια, και την οδήγησε στη στεριά (γιατί πια το καράβι είχε φύγει, αφού όλοι οι επιβάτες νόμισαν ότι ο Γιαννάκης είχε χαθεί κάτω απ' το νερό). Όταν η γοργόνα βρέθηκε μαζί του έξω στην άμμο, του είπε «Είναι η πρώτη φορά που κάποιος με προκαλεί και με νικάει». Μετά τον φίλησε και του είπε «Τι θέλεις να σου δώσω; Έλα να δεις τη σπηλιά που μένω. Πρέπει να γίνεις ένας από μας, αφού δε με φοβάσαι».

Αυτός είπε «Τίποτα δε θέλω».

Εκείνη όμως μπήκε στη σπηλιά της κι έφερε έξω ένα σακί ολόκληρο με χρυσαφικά –βραχιόλια κι άλλα πράγματα που είχε βρει στη θάλασσα– και του είπε «Πάρε ό,τι θέλεις».

«Δε θέλω τίποτα» ξανάπε ο Γιαννάκης. Αλλά τελικά πήρε ένα βραχιόλι για την αδελφή του και το πέρασε στον καρπό του για να θυμάται τη γοργόνα. Μόλις ετοιμάστηκε να φύγει, η γοργόνα τού είπε «Όποτε θέλεις να με δεις, έλα σ' αυτή τη σπηλιά».

Αυτός είπε «Τώρα θα ήθελα να με πας σ' εκείνη την πόλη εκεί κάτω».

Η γοργόνα τον πήγε και μετά τράβηξε το δρόμο της.

Ο Γιαννάκης συνέχισε το ταξίδι του και τελικά χτύπησε την πόρτα ενός πολύ πλούσιου ανθρώπου και του είπε «Σε παρακαλώ, χρειάζομαι ένα μέρος να περάσω τη νύχτα».

«Δεν μπορώ να σκεφτώ ένα μέρος για να μείνεις παιδί μου, εκτός κι αν... Ο βασιλιάς και ο βεζίρης του έχουν βάλει ένα στοίχημα, για να δουν αν μπορεί κανείς να πάει στις τρεις τα χαράματα στο νεκροταφείο και να φτιάξει χαλβά πάνω σ' ένα μνήμα. Μέχρι τώρα ενενήντα άνθρωποι έχουν προσπαθήσει και κανείς δεν τα κατάφερε – τους βρίσκουν όλους

πεθαμένους το πρωί. Όποιος μπορέσει να νικήσει το σατανικό πλάσμα που ζει στο νεκροταφείο θα πάρει τους μισούς θησαυρούς της χώρας».

«Πού είναι το πρόβλημα;» ρώτησε ο Γιαννάκης.

«Ότι φοβούνται».

«Φοβούνται; Τι στην ευχή σημαίνει αυτό;» Θυμάστε, ο Γιαννάκης δε φοβόταν ποτέ. Πραγματικά δεν ήξερε τι σημαίνει φόβος. «Θα πάω» είπε ο Γιαννάκης.

Ο πλούσιος πήγε το Γιαννάκη στο βεζίρη και του είπε «Βρήκα κάποιον που θέλει να πάει και να μαγειρέψει χαλβά».

Κι έτσι ο βεζίρης πήρε μαζί του το Γιαννάκη κι ένα σακί γεμάτο με τα υλικά και τα κατσαρολικά που χρειάζονται για το χαλβά, το τηγάκι και σπύρτα. Στις δύο τα χαράματα ξεκίνησαν για το νεκροταφείο.

«Στις δύομισι θα φτιάξεις το χαλβά. Είναι η ώρα που το πλάσμα βγαίνει από τον τάφο».

Πρώτα ο Γιαννάκης βρήκε μερικά ξύλα για ν' ανάψει φωτιά. Μετά έβαλε το τηγάκι στη φωτιά κι άρχισε να φτιάχνει το χαλβά του.

«Πότε θα ετοιμαστεί αυτός ο χαλβάς;» αναρωτήθηκε δυνατά. Ότι ο χαλβάς είχε αρχίσει να μοσχοβολάει, ξαφνικά ένα πόδι βγαίνει από τον τάφο κι μετά ολόκληρο το πλάσμα, που λέει «Δώσε μου κι εμένα λίγο χαλβά».

«Να πάρει» είπε ο Γιαννάκης, και του έδωσε μια με την κουτάλα. «Περίμενε μέχρι να ετοιμαστεί, και τότε θα σου δώσω λίγο να φας. Δεν είναι έτοιμος ακόμα».

Το πλάσμα τού έδωσε ένα φτυάρι και ζήτησε πάλι λιγάκι χαλβά. Ο Γιαννάκης τον χτύπησε στο πόδι με τη ζεστή κουτάλα. «Για σένα τον φτιάχνω αυτό το χαλβά. Περίμενε να γίνει και θα στον δώσω».

Το διαβολικό πλάσμα δε σταμάτησε να ζητάει κι ο Γιαννάκης δε σταμάτησε να το χτυπάει με την κουτάλα. Αμέσως μόλις έγινε ο χαλβάς, ο Γιαννάκης τον έριξε στο πλάσμα. Όλη τη νύχτα τσακώνονταν και τελικά νίκησε ο Γιαννάκης.

Στην αρχή, όταν οι άνθρωποι είδαν το Γιαννάκη να γυρίζει από το νεκροταφείο, φοβήθηκαν. Τι είναι αυτό το πράγμα που το λένε φόβο; αναρωτήθηκε για άλλη μια φορά ο Γιαννάκης.

Τούτη τη φορά η τόλμη του τον έκανε πραγματικά πλούσιο. Πήρε τα λεφτά που του πρόσφεραν και πήρε το δρόμο μέχρι το ποτάμι. Μόλις η βάρκα άρχισε να περνάει το ποτάμι, η γοργόνα κολύμπησε προς το μέρος του και τον κάλεσε για φαγητό. Ο Γιαννάκης φυσικά δέχτηκε, αφού τίποτα δε φοβόταν.

Πήγαν στη σπηλιά της νεράιδας και ποιον βρήκαν εκεί; Τις νεράιδες που ο Γιαννάκης είχε νικήσει στο καφενείο, το πλάσμα από το νεκροταφείο – όλους αυτούς που είχε νικήσει. Κάθισαν στο τραπέζι και η πρώτη νεράίδα είπε, σηκώνοντας το ποτήρι της, «Στην υγιά του Γιαννάκη, που με νίκησε και πήρε το χρυσό μου βραχιόλι».

Ο Γιαννάκης καθόταν και άκουγε.

Η δεύτερη νεράίδα είπε «Στην υγιά του Γιαννάκη που με νίκησε και πήρε το χρυσό μου δαχτυλίδι».

Η τρίτη νεράίδα είπε «Στην υγιά του Γιαννάκη που με νίκησε και μου πήρε το μαντίλι».

Μετά η γοργόνα είπε «Στην υγιά του Γιαννάκη που με νίκησε και με έκανε να τον πάω στη στεριά».

Το πλάσμα είπε «Στην υγιά του Γιαννάκη που με νίκησε και μαγείρεψε χαλβά στον τάφο μου».

Όλα αυτά τα πνεύματα χόρεψαν με το Γιαννάκη – τον σήκωσαν ψηλά στον αέρα και χόρευαν μαζί του μέχρι το ξημέρωμα. Μετά ο Γιαννάκης έφυγε λέγοντας «Τώρα θα γυρίσω στο σπίτι μου, στην αδελφή μου».

Μόλις τέλος πάντων έφτασε σπίτι του, αγκάλιασε την αδελφή του, τη φίλησε και της έδωσε όλα τα πράγματα που είχε μαζέψει: όλα τα χρυσαφικά και τα λεφτά. «Είμαστε πολύ πλούσιοι» της είπε «αλλά δεν κατάφερα να μάθω πώς είναι να φοβάσαι».

Τότε χρειάστηκε να πάει να κάνει την ανάγκη του. Δεν είχαν τουαλέτα, κι έτσι πήγε πίσω από κάτι δέντρα και κατέβασε τα παντελόνια του. Εκείνη ακριβώς τη στιγμή ένας πελαργός ήρθε από πίσω του και τον τσίμπησε στην πλάτη. Ο Γιαννάκης γύρισε στο σπίτι του τρέμοντας. «Αδελφούλα μου, φοβάμαι» φώναξε.

Κι έτσι έμαθε ο Γιαννάκης τι είναι ο φόβος. Αλλά μέχρι να γίνει αυτός, ο Γιαννάκης είχε πλουτίσει.

Και οι δυο τους —ο Γιαννάκης και η αδελφή του— τρώνε και πίνουν κι ακόμα λεν την ιστορία τους.

Μια ιστορία που αφηγήθηκε
η Κατερίνα Μακρή το καλοκαίρι του 1985
Από το βιβλίο της Diane Tong, **Gypsy Folktales**

Η ΠΟΙΗΣΗ

Μια γλώσσα αδέρφια μιά κρατάει.
Μια γλώσσα μιά δείχνει πάνω σ' αυτή τη γη,
η τσιγγάνικη η πολύ τραγουδιστή.
Ψάξτε Τσιγγάνοι τις λέξεις της
θα βρείτε τους δρόμους που περπατήσαμε.
Ψάξτε Τσιγγάνοι τα μοιρολόγια των προγόνων μας
θα δείτε τους πόνους πώς τους τραγουδούσανε...

...Δεν ήταν οι πρόγονοι
ψύλλα που τα φύσηξε
ο δυνατός άνεμος
και τους σκόρπισε.

Η γλώσσα μας

Τα ποιήματα
του Γιάννη Αλεξίου,
από την Κομοτηνή

Κώστας Παυλίδης

Τιεκ τσιπ πραλά ασταρέλαμεν.
Τιεκ τσιπ πραλά σικαβέλαμεν πε καϊά πουβ,
η ρομανί η μπουτ γκιλαμπαντί.
Ρόντεν ρομάλεν λάκε όρμπε
τα αρακέν ε ντρομά κάι πιρνταμούσας
Ρόντεν ρομάλεν αμαρέ νταντέγκε ροϊνταρντέ γκιλά
κάι ντικέν ε ντουκά σαρ γκιλάμπενας.
Νάι σας βον πατρά κάι πουρντάς ζουραλί
μπαλμπάλ, ντα κάι ουλαντάσλεν.

Μια γλώσσα αδέλφια μάς κρατάει.
Μια γλώσσα μάς δείχνει πάνω σ' αυτή τη γη,
η τσιγγάνικη η πολύ τραγουδιστή.
Ψάξτε Τσιγγάνοι τις λέξεις της
θα βρείτε τους δρόμους που περπατήσαμε.
Ψάξτε Τσιγγάνοι τα μοιρολόγια των προγόνων μας
θα δείτε τους πόνους πώς τους τραγουδούσανε.
Δεν ήταν οι πρόγονοι φύλλα που τα φύσηξε
ο δυνατός άνεμος και τους σκόρπισε.

Ένας σύγχρονος Τσιγγάνος ποιητής που ευτύχησε να δει ένα δικό του στιχουργικό δημιούργημα να γίνεται τραγούδι με μεγάλη επιτυχία είναι και ο Γιάννης Σωτηρίου από την Αγία Βαρβάρα. Το τραγούδι αυτό είναι το γνωστό **Τζάσταρ αμένγκε ντουρ** (Πάμε να φύγουμε μακριά). Το τραγούδι έχει ερμηνεύσει ο Τσιγγάνος τραγουδιστής Κώστας Παυλίδης, αλλά και ο Νότης Σφακιανάκης.

Τζάσταρ αμένγκε ντουρ...

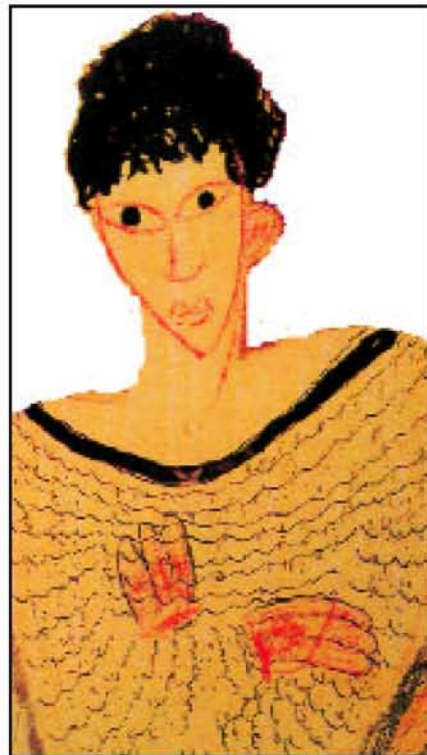
Τζάσταρ αμένγκε ντουρ
κχόνικ τε να τζανέλ
κχόνικ τε να ντικχέλ
ντραπ κερκό μεκ τε πιέν.

Κε βουστά παμπαρντέμαν
χαλέμαν κε σουκάρ γιακά
γιακ μπουτ μπαρί ντιέμαν
ιν τζανάβ σο τε κεράβ.

Πάμε να φύγουμε μακριά
κανένας να μην ξέρει
κανένας να μη δει
φαρμάκι ας πιούνε.

Τα χείλη σου με κάψανε
με φάγανε τα ωραία σου μάτια
φωτιά μεγάλη μου βάλανε
δεν ξέρω τι να κάνω.

Πάμε να φύγουμε
μακριά...

ΒΙΒΛΙΟΤΡΑΦΙΑ

Διάβασε ακόμα...

Ανδρέας Χρονόπουλος, Θύμψες και σημειώσεις Τάσου Χαλκιά, Απόπειρα, Αθήνα 1985.

Βάλτερ Πούχνερ, Οι Βαλκανικές διαστάσεις του Καραγκιόζη, Στιγμή, Αθήνα 1985.

Γιώργης Έξαρχος, Αυτοί είναι οι Τσιγγάνοι, Γαβριιλίδης, Αθήνα 1996.

France Schott-Billmann, Όταν ο χορός θεραπεύει, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.

Rudolf M. Brandl, «The "Yiftoi" and the Music of Greece. Role and Function» στο *The World of Music* 38 (1), 1996.

